د افغانستان د خپلواکۍ
د اتیایمې کالیزې په ویاړ

دپښتو ادبیاتو تاریخ

(معاصره دوره)

کاندید اکادمیسین سرمحقق محمد صدیق روهی

د پښتو ادبياتو تاريخ

دويم ټوک

(په ۱۳۷۰/۱۹۹۱م کال د افغانستان د ښوونځيو د دولسمو ټولګيو لپاره ليکل شوی دی)

PROPERTY OF
ARIC
Established
1989

ليکوال

کانديد اکاډميسين سر محقق محمد صديق روهي

د محمد صديق روهي د فرهنګي ټولنې خپرونې

د خپرونو پرله پسې نومره : ۳

ددې کتاب د چاپ لګښتونه دوکتور خوشحال روهی برابر کړي دي

د کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم : د پښتو ادبياتو تاريخ

ليکوال : کانديد اکاډميسين سرمحقق محمد صديق روهی

خپروونکی : د محمد صديق روهی فرهنګي ټولنه

د چاپ کال : ۱۳۷۸/۱۹۹۹م

د چاپ شمېر : ۵۰۰ ټوکه

د چاپ ځای : پېښور دانش کتابتون

کمپوزنګ : حبيب ليزر کمپوزنګ سنټر، ګل حاجي پلازه،

کمپوزر : عبدالوسيم عزيز

د پښتي ډيزاين : دانش کتابتون

PROPERTY OF ACKU
8514

ځوځانګړې یادونې

زما لومړۍ یادونه:

په ۱۳۶۹ ش کال کې فرهنګیالۍ مبارزه او نومیالۍ لیکواله میرمن معصومه عصمتي وردګ د افغانستان د ښوونې او روزنې وزیره شوه. د هغه وخت له روانو تمایلاتو سره سم د ښوونې او روزنې وزارت له مشرانو سره هم دا نظر یه پیدا شوې وه چې د افغانستان د ښوونځیو پردرسي نصاب بیا کتنه وکړي او هغه نصابي ګډوډي چې له ۱۳۵۷ ش کال نه راپدیخوا د افغانستان په ښوونه او روزنه کې رامنځ ته شوې وې دسمون لپاره یې کارونه پېل کړي.

د ۱۳۷۰ هـ ش کال دوري په لومړۍ هفته کې د ښوونې او روزنې وزارت د هغه وختني معین سرمحقق دوکتور عبدالحکیم هلالي له دفتره ما ته هم خبر راکړ شو چې د ښوونې او روزنې وزارت له خواه د یوه جوړ شوي کمیسیون په غونډه کې برخه واخلم.

په تپاکلې ورځ د ښوونې او روزنې وزارت د تالیف او ترجمې ریاست ته ورغلم. ډېر مشران او نومیالي پوهان راغلي وو.

اروابښاد کاندید اکادمیسین سر محقق محمد صدیق روهی او کاندید اکادمیسین پوهاند دوکتور محمد رحیم الهام ناست وو، د ښوونې او روزنې وزارت د تالیف او ترجمې او تعلیمي نصاب ځینې ځانګه وال هم راغلي وو. غونډه د اروابښاد سر محقق دوکتور هلالي په مشرۍ وشوه او د مجلس منشي ښاغلی پیر محمد وردګ و.

په هغه ورځ او څو نورو ورځو د ښوونځیو د تعلیمي نصاب پر موضوعاتو تاوده بحثونه وشول، د بحثونو په نتیجه کې ډېرې پرېکړې وشوې، خو څه چې ما ته په حافظه کې پاتې دي، دا دي:

(۱) ټولو دا خبره ومنله چې د افغانستان په ښوونه او روزنه کې له ۱۳۵۷ش نه راپدېخوا باب شوی نصاب زموږ له ملي او فرهنګي غوښتنو سره برابر نه دی او د ښوونې او روزنې له پر مختللیو موازینو سره هم سمون نه لري. دا نصاب باید نور عملي نشي.

(۲) فیصله وشوه چې له ۱۳۵۷ هـ ش کال د د مخني نصاب، درسي کتابونه دې راټول شي او تریوې بیا کتنې وروسته دې بیا چاپ شي او ښوونځیو ته دې وویشل شي.

(۳) له ۱۳۵۷ هـ ش کال وروسته چې د افغانستان د ښوونځیو لپاره کوم نصاب باب و، د هغه نصاب پر اساس دوی له اتم ټولګي نه راپدې خوا په ښوونځیو کې د ادبیاتو تاریخ لوستل شامل کړي وو او له اتم نه تر دولسم

ټولګی پورې د ادبياتو تاريخ په نامه ځيني کتابونه ليکل شوي او چاپ شوي وو.

تاکل شوي کميسيون د ادبي تاريخ په نامه دا ليکل شوي کتابونه وکتل. دا کتابونه هم د ادبي تاريخ ليکنې او هم د ښوونې او روزنې له معيارونو سره برابرونه ختل، تيروتنې خو ېکې په پيخرو وې، پريکړه وشوه چې:

الف: په ښوونځيو کې د ادبياتو تاريخ تدريس بايدله لسمه صنفه شروع شي، د لسمو، يوولسمو او دولسمو ټولګيو شاګردان بايد دادبياتو تاريخ ولولي.

ب: ددغو دريو ټولګيو لپاره بايد د ادبياتو تاريخ د نويو موادو او نويو تيوريو او ميتودونو په رڼا کې وليکل شي.

کميسيون غوښتنه او سپارښتنه وکړه، چې د ادبياتو تاريخ د ليکلو چارې دې استاد روهي او زلمي هيواد مل ته و سپارلې شي.

وروسته بيا دا مسأله هم رادمخه شوه، چې د ادبياتو تاريخ به ددغو دريو صنفو ترمنځ څنګه سره بيل کړای شي؟

استاد روهي وويل: «د افغانستان د علومو اکادمي له خوا د ادبي تاريخ ليکنې د ميتودولوژي په سيمينار کې د پښتو د ادبي تاريخ لپاره يوه دوره بندي منل شوې ده، ددغې دوره بندۍ له مخې د پښتو ادبياتو تاريخ په دريو دورو کې ليکل کيږي: لومړۍ دوره، دويمه دوره او دريمه يا معاصردوره. زما پيشنهاد دادی، چې لومړۍ دوره په لسم ټولګي کې، دويمه دوره په يوولسم ټولګي کې او دريمه دوره دې په دولسم ټولګي کې ولوستل شي.

لومړۍ او دویمه دوره دې زلمی هیواد مل ولیکی، ځکه چې پردې دوروکار کوي او مواد لري او دریمه یا معاصره دوره به زه (روهی) ولیکم.»

کمیسیون د استاد روهی پر پیشنهاد تر هر اړخیز غور وروسته فیصله وکړه چې: د ادبیاتو تاریخ دې د همدغو ټاکل شویو دریو دورو په کالب کې ولیکل شی او دا چې استاد روهی په دې کار کې برخه اخلی زموږ لپاره د خوښۍ خبره ده.

په کمیسیون کې ناست د تالیف او ترجمې دریاست یو غړي وویل: «زموږ د تعامل له مخې هر درسی کتاب چې لیکوال ته وسپاري موږ یې د اییت لپاره چاته ورکوو. زه وایم چې د هیواد مل کارونه دې روهی صاحب وګوري د روهی صاحب کار دې هیواد مل وګوري».

ما سملاسی ځواب ورکړ: «ما لپاره د خوښۍ ځه چې دویاړ خبره ده چې استاد روهی زما کارونه تر نظره تیر کړي، خو زه کله هم دا جرأت نه کوم چې د هغوی کارونه وګورم.»

د کتابونو د تهیې او چاپ یوه بل مسوول زیاته کړه: موږ اړیو چې د کتابونو اډیټ وشی، نو که تاسې په خپلو منځو کې یو د بل کارونه وګورئ، نو به زموږ کار سپک شي او کتابونه به ژر چاپ ته واستوو.

ددې کتابونو له تالیف سره اډیټ هم تاسې ته سپارو او د چاپ تر مرحلې که تاسې دا کار تعقیب کړئ، سمونې او زیاتونې پکې وکړئ موږ به ډیر خوشحاله وو.

تردې وروستي مجلسه وروسته استاد روهی په کار پیل وکړ او د ۱۳۷۰ هـ ش

کال په وروستیو میاشتو کې یې دا کتاب بشپړ کړ او په خپله ځانګړې بزرګوارۍ یې ماته د لوستو لپاره راوسپاره.

ما بیا لږ ناوتو، وکړه، خو هغوی وویل «د ښوونې او روزنې وزارت له رسمیاتو سره بیره زما داغوښتنه ده چې ته دا کتاب ولولې او دا هیله هم لرم چې د چاپ چارې یې هم ته تعقیب کړې او د چاپ ته آماده کولو تر وروستۍ لحظې پورې هم په رسمي ډول او هم زما له خوا ته دا حق لرې چې دا ډیتور له مکلفیتونو سره سم زیاتونی او کمونې پکې وکړې».

ما هغه وخت دا کتاب ولوست. بې شکه چې د لیکلو سبک، د لیکلو میتود او د کتاب د پیل د دریو ځلورو څپرکو تیوریکو بحثونو ډیر خوند راکړ تر هغه وخته چې ما د پښتو، دري او اردو ژبو کوم ادبي تاریخ ډوله آثار لوستي وو په هغو کې له دغسې تحلیلونو او نویو خبرو سره نه وم مخ شوی، نو ځکه دا کتاب راته ډیر ځانګړی ښکاره شو.

تر کتنې وروسته ما کتاب بیرته استاد روهي ته وسپاره او د ځینو نومونو د زیاتولو، کمولو او د ځینو برخو په وړاندی وروسته کولو کې مې خپل پیشنهاد وروړاندی کړ او دوی په خورا صمیمت او مینه ومانه. استاد روهی کتاب ښاغلی پیر محمد وردګ ته ورکړ، چې یې ټایپ کړي.

پیر محمد وردګ د کتاب پر ټایپ ډیره بیره کوله او غوښتل یې چې د ۱۳۷۱ هـ ش کال په لومړیو میاشتو کې یې چاپ کړي. ښاغلی وردګ دا هم راته وویل چې ستاد کارونو او د روهی صاحب د کتاب دویم پروف به تاته وسپارم.

مور ولیدل چې د ۱۳۷۱ هـ ش کال په غويي (ثور) کې د دوکتور نجیب-الله رژیم نسکور شو. پر افغانستان هسې بدې ورځې راغلې، چې ساری يې د منطقې د هيوادونو په تاريخ کې نه ليدل کيږي. ددې الوګولو په لومړيو ورځو کې استاد روهي د تداوۍ لپاره هندوستان او بیا روسيې ته لاړ. د کورنۍ ځینې غړي يې له مشر زوی ښاغلي اجمل روهي سره روسيې ته لاړل. زه له خپلې کورنۍ سره پيښور ته راغلم، د استاد روهي دا حاضر کتاب په کابل کې پاته شو. په دې کې يوه ورځ دا خبر هم راغی چې د ښوونې او روزنې مطبعه چور شوه. کله کله به زړه ته راتلل چې د استاد روهي کتاب که ښاغلي پير محمد-وردګ مطبعې ته استولی وي، نو به دا کتاب هم ورک شوی وي. بيا به مې زړه ته داډ ورکړ چې که يو نقل يې سوی یا ورک شوی وي بل نقل او اصل خو به يې ښاغلي وردګ ساتلی وي.

په ۱۳۷۵ هـ ش کال استاد روهي په آلمان کې وفات شو. دا چې غمجنې مړينې يې مور، ځومره وځورولو دا بېله خبره ده. خو د استاد له مړينې سره را ته دا خبره ډيره محسوسه شوه، چې د استاد ناچاپ آثار باید وساتل شي. په دې نیامت مې تولو هغو ځایونو ته ليکونه واستول، چې د استاد ناچاپ آثار هلته وو. ددې ليکونو په سلسله کې مې يو ليک ښاغلي پير محمد وردګ ته هم واستوه او دامې ترې وغوښتل چې تاپيې نسخې دې ستاوي، د استاد خپله ليکلې نسخې مور، ـه وساته څوک به درشي او زما ليک به ورسره وي لطفاً دا نسخه هغه ته ورکړه. له دې سره جوخت مې ګران تور نجنرال شير محمد کريمي ته ليک وليږه، چې له ښاغلي وردګ نه د استاد روهي ليکلی د ادبیاتو تاریخ

ترلاسه کړي.

جنرال کریمي د مسوولیت په احساس دا کار کړی و، خو داصل پر ځای ښاغلی وردګ ورته یوه ټایپي نسخه ورکړې وه او له جنرال کریمي سره خوندي وه.

د روان شمسي کال په لومړیو ورځو کې د استاد روهي کشرزوی دوکتور- خوشحال روهي احوال راکړ. چې که زما د پلاریو اثر چاپوئ، زه یې د چاپ لګښتونه برابروای شم. د خوشحال روهي د لیک له رسیدو سره مې په دې سوچ وکړ چې د استاد روهي کوم کتاب چاپ کړم؟ سملاسي مې فکر د ادبیاتو تاریخ ته واوښت. له ځان سره مې وویل چې دا تاریخ دا ته کاله وړاندې شرایطو په رڼا کې لیکل شوی دی که نور کلونه هم پرې تیرشي ښایي یو کلي تجدید نظر ته اړه پیدا کړي، چې دا تجدید نظر اوس مونږ ځکه نشو کولای چې خاوندیې نشته. بله دا چې اوسنیو ورانیو او اړتیاوو ته په پاملرنه ښایي د ښوونې او روزنې وزارت په آینده شلو کلونو کې هم پدې بریالی نشي چې د شاګردانو لپاره د یوه فرعي یا مرستیال مضمون په حیث د ادبیاتو تاریخ چاپ کاندي. نو بهتره ده چې دا تاریخ چاپ شي اوله میتود یې زمونږ ځیرونکي او له محتوی یې عام لوستونکي خبرشي. بیا مې سملاسي جنرال کریمي ته لیک وکیښ او له ګران آشنای د پښتو ځوان شاعر او د محمد صدیق روهي د فرهنګي ټولنې موسس غړی (۱) ښاغلي سید افضل شیرزاد څخه مې غوښتنه وکړه چې دا لیک کابل ته ورسوي او د استاد روهي کتاب له ځانه سره راوړي. ښاغلی شیرزاد

(۱) ښاغلی سید افضل شیرزاد د محمد صدیق روهي فرهنګي ټولنې مؤسس غړی دی، د ټولنې د مؤسسانو کوم لست چې چاپ شوی دی، سهواً پکی دده نوم نه دی چاپ شوی.

هماغسې وکړل او دا کتاب يې تر پېښوره راورساوه.

کتاب ما کمپوز ته وسپاره، کتاب کمپوز او چاپ ته آماده شو او دادي زما دا څو يادونې ورسره پرځای چاپيږي.

- د کتاب د ليکلو، ساتلو او چاپ ته سپارلو په باب ترلوړې يادونې وروسته، زما دويمه يادونه داده:

ښاغليو لوستونکيو ته به له لوره بيانه دا څرگنده شوې وي چې د پښتو ادبياتو د معاصرې دورې دا تاريخ د افغانستان د ښوونځيو د دولسمو ټولگيو لپاره ليکل شوی دی.

د اثر درسي هدف ته په پاملرنه په کتاب کې راوړل شوي مواد نه يوازې دا چې کافي دي، بلکه د پوهنتون محصلان او نور عام لوستونکي او څيړونکي ورڅخه استفاده کولای شي.

که رښتيا ووايم مور د پوهنځی په څلور کلنه دوره کې د پښتو ادبياتو په مضمون کې دومره مواد نه وولوستي، تيوريک برخه خو يې لا پريږده. زه له پوهنتونه فارغ وم خو پدې نه پوهيدم چې ادبپوهنه څه ته وايي او څانگې يې کومې دي؟ له دې يادونې زما مقصد دا دی چې که دا کتاب اوس د ښوونې او روزنې د وزارت له خوا چاپيدای، نو له کافي نه هم پسې ورتيرو.

تر ليکلو وروسته چې کله استاد روهي دا کتاب ماته لوستو ته راکړ، هغه وخت هم ما دوی ته وويل چې دا کتاب د ښوونځيو له شاگردانو سربيره د پوهنتون د محصلانو لپاره هم بيخي کافي دی، خو که د استاد پرژوند دا کتاب - لکه اوس - د ښوونې او روزنې وزارت پر ځای د معاصرو ادبياتو د

وستونکیو لپاره په آزاد ډول چاپیدای تو به ماورته پیشنهاد کړی وای، چې پر همدغه موجوده ادانه ځینې لاندې زیاتونې وکا.

(۱) په افغانستان کې د پښتو معاصرو ادبیاتو لومړی پړاو یاد روښانتیا پړاو، لکه څنګه چې استاد روهی ویلی دي په اساسی ډول د سراج الاخبار افغانیه د نشرله دورانه پیل کیږي.

اما که موږ دا پړاو تیمناً او تبرکاً په معاصر دوران کې د افغانستان د روښانفکرانو د سرلاري، د مشروطه خواهانو د لومړی دلې د مشر او د مشروطیت دلارې شهید مولوی محمد سرور واصف له نامه پیل کړو، نو به مو پر ځای کار کړی وي که څه هم د مولوی واصف ډیر پښتو آثار له موږ سره نشته، یوه توته یې لاس ته راغلې ده، خو دا چې د روښانتیا پړاو فکري تومنه د لومړي مشروطیت د غورځنګ له غوښتنو او افکارو څرویږي، نو که موږ د خپلو ادبیاتو د معاصری دورې د روښانتیا پړاو د مشروطیت د روښانفکري غورځنګ د مشرله پښتو شعره پیل کړو نو به مو د تاکل شوې دوره بندۍ اررښتونو ته ډیره صدمه نه وي رسولې.

(۲) استاد روهی د کتاب له شرایطو سره سم د ویښتیا د پړاو د څلورو تومیالیو شاعرانو او لیکوالو: شهید محمد موسی شفیق (۱۳۰۸ - ۱۳۵۷ هـ- ش) شهید پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح (۱۹۲۸-۱۹۸۸م) نازک خیال شاعر محمد صدیق پسرلی، ترانه ویونکی او احساس پارووتکی شاعر عبدالله غمخور په باب ځای پر ځای د دوی له ادبی مقام او د دوی له استحقاق سره سمې یادونې کړې دي. خو زما په خیال په پېښور کې د استاد مجروح،

استاد پسرلي او عبدالله غمخور نويو ادبي هستونو او چاپ شويو ادبي آثارو ته- چې استاد روهي ته او ما ته د دغه کتاب د ليکلو په وخت کې نه وو ښکاره- په پاملرنه بايد دوی د دې پړاو د استازيو په ډله کې، لکه نور استازي ځانګړي معرفي شوي وای او د ارزښتناکو لپاره يې د آثارو نمونې هم ورکړ شوې وای.

د دغه پړاو د يو بل استازي استاد حبيب الله رفيع په باب هم استاد روهي په خپل کتاب کې ځای پر ځای ښې يادونې لري خو دده د هنر په ګانه سمبالي وروستی غزلې- ناچاپې- دوی ته دا استحقاق ورپه برخه کوي چې د دې پړاو په ځانګړيو استازو کې معرفي شي او ښکلې غزلې يې د کلام په نمونو کې راوړل شي.

د ويښتيا پړاو يو بل ډير ښه شاعر عبدالهادي سهيک عطايي دی. دده ډير لږ شعرونه په افغانستان کې چاپ شوي دي. خو د شعرونو هنري تومنه يې ډيره لوړه ده او په هر شعر کې يې ښکلا او مستي، لکه مست هلمند په څپو دي. زما په پوهه سهيک عطايي له خپلو ښکلو شعرونو سره د ويښتيا د پړاو د شاعرانو په استازيو کې ډير لوړ مقام لري.

دغه راز د ويښتيا د پړاو د ادبي آثارو په ژباړونکيو کې د شهيد عزيز-الرحمن الفت (۱۳۱۵-۱۳۶۲ هـ ش) نوم د هيريدونه دی، ځکه دده د غوره داستانونه (د ۱۳٤۰ هـ ش کال چاپ) په مجموعه کې د نړۍ د لويو داستان ليکونکيو د داستانونو پښتو ترجمې وړاندې کړې دي.

(۳) استاد روهي د خپل دغه کتاب په مقدمه کې يو ځای کښلي دي: « . .

په ووستیو دیارلس کلونو کې یو شمیر شاعران او لیکوال له پلرنی هېواده لیرې دیدلي دي، لیکن د دوی آثار د افغانی فرهنګ نه بیلېدونکی توک ګڼل کیږي. تر اوسه پورې د نوموړو شاعرانو او لیکوالو آثار لاس ته نه دي راغلي.. ..».

همدې ستونزې ته په پاملرنه د غربت په دیار کې د ځینو راټوکیدلیو ادبی غوټیو یادونه په درېیم پړاو.کې نه ده شوې، نو زما په خیال د دغه لاندې ځوانو کیسه لیکونکیو، شاعرانو، کره کتونکیو، د ادبی آثارو ژباړونکیو او ادبي څیړونکیو یادونې د دغه کتاب د اوښتون په پړاو کې لازمې دي، لکه: استاد محمد آصف صمیم، دوکتور محمد اکبر اکبر، اسد الله غضنفر، محمد نسیم ستانیزی، فضل ولی ناګار، زبیر شفیقی عصمت قانع، شهرت ننګیال، ارواښاد امان الله ساهو (۱۳۳۶ - ۱۳۷۷ هـ ش) امان الله نصرت، د ځوانو شاعرانو لپاره لارښود او روڼ مشال پیر محمد کاروان، ایمل پسرلی، مصطفی سالک، نورالحبیب نثار، بازمحمد عابد، اکبربری، عبدالمالک بیکسیار، اورنګزیب ارشاد، محی الدین هاشمي، دوکتور فریدبزګر، عصمت الله پسرلی، اجمل پسرلی، سلیم قرار او ځینې نور.

د یادونې وړ ده چې د روانې پیړۍ د اویایمې لسیزې په روستیو اتو کلونو کې د افغانستان د پښتو ادبیاتو په بڼ کې ډیر نوي تنکی ګلان غوړیدلي دي. په شعر، کیسه، ترجمه، څیړنو او کره کتنو کې خپلې تجربې کوي. د دې ځوانې ډلې شمېره (نام خدا) زیاته ده، خو زما په پوهه د دې ډلې استازي دا لاندې ښاغلي دي: عبدالغفور لیوال، صدیق الله بدر، نورمحمد لاهو، مالیار کاکړ،

نجیب الله عامر، محمد داؤد وفا، اجمل اند، حفیظ الله تراب، سید اختیار سپاوون، مجید الله قرار، عبدالله پیکار، سید منتظرشاه، شمس الله خوستی، مجاهد الله منګل، رحمت ګل رحمت ځدران، معصومه غزنی، اجمل یوسفزی، آرین یون او نور. په دغې ځوانې ډلې کې ځینې د ډیر عالی استعداد خاوندان دي او امیددي، چې ډیر ژر به د پښتو ادبیاتو تاریخ کې په حقه خپل ځانونه تثبیت کاندي.

د یادو شویو لیکوالو، شاعرانو، ادبي ژباړونکیو او کره کتونکیو په ډله کې زما په فکر ځینې د استازیو په توګه د ځانګړې پیژند ګلوۍ او د آثارو د نمونې دراوړو مستحق دي او ځینې هم د دې پړاو په ځانګړیو برخو کې د تشې یادونې.

(٤) زموږ په مفکرو او روښان اندو لیکوالو، ژباړونکیو او حتی وینااوالو کې کاندید اکادمیسین محمد انور نومیالی د ځانګړي سبک او انتقادي مفکورې خاوند دی. دی باید د استحقاق له مخې د دویم پړاو په ځینو برخو کې یاد شوی وای. خو بایدووایو چې ددوی د زیات تبارز او د آثارو د چاپید او ایجاد دوران د اوښتون پړاودی، زما په فکر استاد نومیالی هم پدغسی ادبي تاریخونو کې د خپلو ځینو آثارو او ادبي څیړنو پر اساس د استحقاق له مخې د یادونې وړ تیا لري.

(٥) د خپل اثر د درسي ځانګړنو په پام کې لرلو سره استاد روهی دشاګردانو لپاره د پښتونخوا د ادبیاتو یوښه تصویر وړاندې کړی دی. د اوسنی چاپ لپاره دغه لاندې زیاتونې زما په خیال ضروري ایسیدې.

الف: د هند د نیمې وچې له ویش او آزادۍ نه د مخنې پړاو د شاعرانو او لیکوالو په استازیو کې د ارواښاد فضل محمود مخفی (۱۸۸٤-۱۹٤۷م)؛ عبدالاکبر خان اکبر (۱۹۰۰-۱۹۷۷) او ماسټر عبدالکریم (۱۹۰۷-۱۹٦۱م) تشې یادونې کافي نه دي او لازمه ایسي چې ځانګړې پیژندنې یې وشي او د آثارو نمونې یې ورکړل شي. دا درې تنه نه یوازې دا چې د آزادۍ بخښونکې ملي نهضت تکړه ملګري او د باچاخان پلویان وو، بلکه په آثارو کې یې د شکلي، موضوعي او فکري نوښت بېلګې سرې موندلای شي.

په همدغه پړاو کې د جنوبي پښتونخوا د علامه عبدالعلي کاکړ (۱۲۸۹-۱۳٦٤ هـ ق) ځانګړې یادونه هم لازمه ایسېدله. که څه هم د ده شعرونه د موضوع او شکل له مخې زاړه دي، خو په شعر کې یې د هنر چاشني ځواکمنه ده او ځینې غزلې یې له دې پلوه سرې ډېرې لوړې ارزیابي کولای شي.

ب: پښتو ته ناول لومړی د ترجمې له لیارې راغی او بیا زمونږ ځینو نومیالیو لیکوالو هم ناولونه وکښل. میا حسیب ګل کاکاخیل (۱۳۰۵ هـ ق کال مړ) په ۱۲۹۳ هـ ق کال د ډپټي نذیر احمد مراة العروس - د نقش نګین په نامه - او میا محمد یوسف کاکاخیل په ۱۳۲۳ هـ ق کال دیاد شوي ډپټي نذیر احمد توبة النصوح ناولونه په پښتو کړل. که څه هم میا حسیب ګل له خپلو آثارو سره تر معاصر دورې د مخه د دویمې ادبي دورې په وروستیو پوړیو کې مطالعه کیږي، خو مونږ پوهیږو، چې د هر نوي ادبي جریان د رامنځ ته کېدو زړي لا څه د مخه په ادبي هڅو کې را زرغونیږي او نویو ادبي پرمختیاوو ته لار پرانیزي. څنګه چې ناول - که څه هم ترجمه وي - د معاصرې دورې ادبي ژانر دی نو بویه

چې د پښتونخوا د معاصر ادبي دوران د لومړي پړاو په پس منظر کې د ادبي آثارو د ځینو ژباړونکیو، لکه: میاحسیب گل کاکاخیل، میا محمد یوسف کاکاخیل، د چارسدې غلام محمد پوپلزی (د مسدس حالي ژباړن) یادونې وشي.

ج: زما په پوهه، د پښتونخوا د معاصرو ادبیاتو د دوهم پړاو په سرلارو کې قمر راهي او پیر گوهر د خپلو نوښتګرو ادبي فعالیتونو، ښکلو اشعارو او دځوانو شاعرانو د روزونکو په توګه محمد اشرف خان مفتون، عبدالرحیم مجذوب، ایوب صابر او هاشم بابر د خپلو ځانګړیو سبکونو، خپلو ادبي خدمتونو، په شعر کې د ځینو خاصو رواني تمایلاتو د پاللو او د غربي شعر له روح سره د پښتنو د بلدتیا له امله؛ دوکتور اسرار د طورومردان په نظم او نثر کې د هنر خواته له توجه سربیره، په یوه ځانګړې شیوه د طنزدرواجولو پر اساس او محمد ایاز د اؤدزی له خپلو ادبي سرگرمو سربیره د هنري آثارو د یو داسې کره کتونکي په توګه چې د هنر په اصالت عقیده لري. د شعر او شعار مسأله یې د ادبیاتو په کره کتنه کې د معیار په توګه تر هر چا د مخه مطرح کړې او بالاخره د یو منصف کره کتونکي په توګه د شاعرانو، طنزلیکونکیو او کره کتونیو په ډله کې له تشې یادونې سربیره په حقه د ځانګړې پیژندگلو او په ادبي تاریخ کې د کلام د نمونو د ضبط حقدار دي.

د: مونږ پوهیږو چې زمونږ د ژبې په ادبیاتو کې د ډرامولیکل او ترجمه هم لومړی په پښتونخوا په زیاته د پیښور په حوزه کې پیل شوي دي. په کار دي چې مونږ په خپل معاصر ادبي تاریخ کې د ډرامه لیکوالو او ژباړونکیو نومونه

او د ځینو سرلاروهغو یې ځانګړې پیژندګلوي هم راوړو. ارواښاد استاد روهی هم یو ځای دادول سپارښتنه کړې او دایې ویلي دي چې په بشپړ ادبي تاریخ کې باید دا کار وشي. د استاد سپارښت بیخي پرځای دی خو دلته د ځینو مشهورو اولومړنیو ډرامه لیکوالو او ژباړونکیو د نامه له یادونې چاره نه لرم، په زیاته هغه ډرامه لیکوال چې د کتاب په منځ کې د لیکوال، شاعر- څیړونکي او کره- کتونکي په حیث نه دي یاد شوي. د کتاب په متن کې راغلي لیکوال او شاعران هم زیاتره ښه ډرامه لیکونکي دي، لکه، ارواښاد سید رسول رسا ،ارواښاد استاد حمزه شینواری، ارواښاد خلیق، ارواښاد اکبر، اجمل ختټک، پریشان- ختټک، قلندر مومند، ارواښاد رضامومندی، اشرف مفتون، ارواښاد عقاب- ختټک، سعدالله جان برق، زیتون بانو، سحر یوسفزی، فضل احمدغازي، عبدالکریم بریالی، افضل شوق، دوکتور شیرزمان طایزي، سعید ګوهر او نور. مګر ددې ژانر په ژباړونکیو او لیکوالو کې دا لاندې کسان د هیریدونه دي:

ارواښاد قاضي رحیم الله (۱۸۸۷- ۱۹٤۱م)، محمد اسلم ختټک، ایس، اې رحمان کاکاخیل (۱۹۱۸-۱۹٦۷م) ارواښاد نصرالله خان نصر (۱۹۱۹-۱۹٦۵م) ایس. ډی سوز، مبارک سلطانه شمیم، خالق داد امید، ارواښاد رشید علي دهقان (۱۹۲٦-۱۹۷٤م)، میا عبدالرزاق، امیر نواز جلیا (۱۹۱۰-۱۹۷۹م) اسیر منګل، ارواښاد سعادت خان جلبل (۱۹۱٤-۱۹۷۹م) در محمد کاسی، حفیظ شادانی، عابد شاه عابد، عمرګل- عسکر، محمد همایون هما، عبدالصمد درانی، پیر محمد شارق (۱۹۲۰-۱۹۸٤م) سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل او نور...

د يادونې وړده، چې په دويمه ډله ډرامه ليکوالو او ډرامه ژباړونکيو کې ځينې نور منظوم او منثور ادبي آثار لري، خو زما په خيال د ځينو يې يوازې د همدغو ډرامو له مخې په ادبي تاريخ کې يادونه کيدای شي.

هـ: د پښتونخوا د ادبي بهير د دويم پړاو په ترڅ کې چې موږ د کومو ادبي ځپولتون کوو په کابو وروستيو ځپو کې موږ ځينې داسې ليکوال، شاعران، ډرامه ليکونکي، ادبي څيړونکي او کره کتونکي لرو، چې په ادبي تاريخ کې ځينې يوازې د يادونې او ځينې هم د دويم پړاو د وروستيو پرمختيايي ځپو د استازيو په توګه د ځانګړيو پېژندنو او د آثارو د نمونو د معرفي وړتيا لري. داکسان ډير دي، خوزه يې يوازې د ځينو نوميالیو نومونه اخلم:

رحمت شاه سايل، درويش دراني، (استاد يې يوازې يادونه کړې ده) [درويش او سايل د خپل سرشار ادبي استعداد او خوږې شاعرۍ له امله په کوټه او پېښور کې د ځوانو شاعرانو لپاره د مرجع حيثيت لري. بايد ځانګړې معرفي شي او د اشعارو پرزړه وړونکيو نمونويي د ادبي تاريخ پاڼې ښکلې شي] سهيل جعفر، فاروق سرور، نورالبشر نويد، زبير حسرت، مهجور خيشکي، صاحب شاه صابر، عنايت الله ضيا، مشتاق مجروح يوسفزی، اباسين يوسفزی، رحيم شاه رحيم، سيد صابرشاه صابر، سعيد رهبر، عرفان ختک، حيران ختک، نادم ختک، عبدالروف خان رفيقي (چمن) شوکت ترين، حنيف خليل، شاه سعود او ځينې نور.

- زما دريمه او وروستۍ يادونه داده، چې استاد روهی د پښتو ادبياتو معاصره دوره د افغانستان او پښتونخوا په دووحوزوکې سره بيله مطالعه کړې

ده. دوی چې د دواړو حوزو د بیلې مطالعې لپاره کوم دلایل وړاندې کړي، زما په پوهه د منښې او ستاینې وړ دي. ورسره له علمي ارزښتونو برخور دار او د ادبي تاریخ د نوې مطالعې له روحیې سره برابر، خو زما د نیمګړې مطالعې له مخې د پښتونخوا په شمالي او جنوبي برخو کې - سره له دې چې دواحد سیاسي نظام له خوا اداره کیږي - د ادبیاتو د هستونې او پرمختیا بهیرونه یو شان نه دي، نو ویه چې دا دواړې برخې د دوو ځانګړیو اساسي حوزو په حیث ومنو. د یوې مرکز پېښور او د بلې هغې کوټه دی. له دغو دووحوزو سربېره موږ په پاکستان او هندوستان کې هم د معاصرو ادبیاتو د ودې لپاره ځینې خاصې زمینې مومو.

د پاکستان د سندھ په ځینو ښارونو کې، لکه کراچی، حیدرآباد او نورو کې د پښتنو کتله یی دایمی میشتیدنې او د دې سیمو په اوسیدونکیو پښتنو کې د لیکوالو او شاعرانو یوه فعاله موجوده ډله او ورسره د پښتو ادبیاتو دودې لپاره د دوی شعوري هڅې، داسیمه هم د پښتو ادبیاتو دایجاد او ودې په لومړۍ درجه فرعي حوزه بدله کړې ده.

هندوستان د پښتو ادبیاتو د پیدایښت او ودې د یوې پخوانۍ فرعي حوزې په توګه، په معاصر دوران کې هم د پښتو ادبیاتو د ایجاد لپاره څه محدودې لږ زمینې لري نو پدې اساس یې وروستۍ درجه فرعي حوزې په توګه له پامه نشو غورځولای.

په وروستیو دریو - څلورولسیزو کې د خلیج د سیمې کوچنوټو عربي امارتونو او همدا راز عربستان او ورځیرمه نورو عربي سیمو ته د پښتنو د پرله پسې ورتګ په لړۍ کې د پښتونخوا ډیرو شاعرانو او لیکوالو هم همدغو سیمو

ته ځانونه ورسول او هلته یې د خپلې پرلـه پسې استوګنې له امله د خپل هنري ذوق د خړوبولو په منظور ادبي ټولنې جوړې کړې؛ د شاعرانو تذکرې یې ولیکلې؛ مشاعرې او مجلسونه یې وکړل. که په دغه فعالیتونه پاینښتی شي، نو موږ په زغرده وایو چې دا عربي سیمې به د پښتو ادبیاتو د ایجاد او ودې دویمه فرعي حوزه شي.

له دغو لوړو یادونو نه زما مقصد دانه دی، چې ګوندي اروا ښاد استاد روهي باید دغه درسي ادبي تاریخ، د دغو ټولو اساسي او فرعي حوزودننه په خورا بسط او توسعه لیکلی وای، بلکه زما مقصد دادی چې اوس موږ دغه درسي ادبي تاریخ زموږ په هیواد کې د ناوړه حالت له امله د افغانستان له اوسنیو پولو بهر اوسېدونکو پښتنو ته په آزاد ډول د ادبي تاریخ د عامو لوستونکیو لپاره چاپوو، نو بویه چې د کتاب د اساسي متن له لوستونکیو سره د مرستې په خاطر په مقدمه کې ځینې توضیحي یادونې وکړو. زما په پوهه دا یادونې لازمې وې چې ما ولیکلې. د همدې اړتیا له مخې ما د متن په حاشیو کې هم ځینې یادونې راوړې دي.

کاشکې استاد ژوندی وای چې د پښتو ادبیاتو معاصره دوره یې له خپلو سپارښتنو سره سمه مفصله لیکلې وای او د پښتو ادبیاتو تاریخ د معاصرې دورې یو بشپړ انځور یې په خپل پیاوړي قلم له متینو، منطقي او علمي تحلیلونو، استدلالونو او تفسیرونو سره په هغه روحیه لیکلی وای، چې اوس به یې ښاغلي لوستونکي د معاصرې دورې په دې درسي ادبي تاریخ کې ګوري. د استاد روهي اروادې ښاد وي او د دوی کورنۍ او نورو افغانانو ته دې خدای همت

اتـه لس

ورکړي چې داستاد خواره واره چاپ شوي آثار او ددوی ناچاپ آثار راټول، چاپ او خلکو ته وړاندې کړي.

زه چې اوس خپلې خبرې بس کوم، غواړم یو ځل بیا ددغه اثر په ساتلو او راوړلو کې ښاغلي پیر محمد وردګ، تورن جنرال شیر محمد کریمي، ښاغلي سید افضل شیرزاد، د چاپ د لګښتونو په برابرلو کې دوکتور خوشحال روهي؛ د کمپوز او مناسبې بیې په اخیستلو کې د ښاغلي عبدالوسیم عزیز او د چاپ د چارو په سمبالښت کې دفرهنګیانو صادق ملګري ښاغلي اسد الله صافي او د کتاب د انګریزي برخو د کتنې له امله دوکتور فضل الرحیم مروت ته کور ودانی ووایم او مننه ترې وکړم.

په درناوی

سرمحقق زلمی هیواد مل

نولس

فهرست

عنوان	مخ
سریزه	۱
لومړی څپرکی	
ادبپوهنه او د ادب تاریخ	۵
أدبی ژانرونه	١٤
د ادبپوهنې څانگې	١٥
د ادبي تاریخ لیکنې میتود	١٩
دویم څپرکی	
د پښتو د ادبی تاریخ دورې څنگه تاکل کیږي؟	۲۸
دریم څپرکی	
د پښتو معاصر ادب له څه وخت نه پیلیږي ؟	٤٣
څلورم څپرکی	
د روښانتیا پړاو	٥١
د روښانتیا پړاو ادبی څانگړنې	٥٦
د روښانتیا پړاو نامتو لیکوال او شاعران	٦٠
مولوی صالح محمد هوتک	٦٠
غلام محی الدین افغان	٦٧
عبدالعلی مستغنی	٧١

عبدالهادی داوی ۷۳
مولوی عبدالواسع کندهاری ۷۸
ملا عبدالباقی کاکړ ۸۰

پنځم څپرکی

دویښتیا پړاو ۸۲
نامتو لیکوال او شاعران ۸۸
گل پاچا الفت ۹۳
عبدالحی حبیبی ۱۰۲
عبدالرؤف بینوا ۱۰۹
نور محمد تره کی ۱۱۱
سلیمان لایق ۱۱۶
سعدالدین شپون ۱۲۵
عبدالباری جهانی ۱۳۷
قیام الدین خادم ۱۴۱
صدیق الله رښتین ۱۴۲
عبدالشکور رشاد ۱۴۴
ددې پړاو نور لیکوال او شاعران ۱۴۸

شپږم څپرکی

د اوښتون پړاو ۱۴۷
ادبي ځانگړتیاوې ۱۵۰
نامتو لیکوال او شاعران ۱۵۴
صدیق کاوون ۱۵۹

یو یشت

اسحاق ننگیال ۱۶۲
احمد الله تکل ۱۶٤
عارف خزان ۱۶۵
امین افغانپور ۱۶۸
بریالی باجوړی ۱۸۳
زرین انځور ۱۹۰
اکبر کرگر ۱۹٤
افضل ټکور ۱۹۵
علي گلي پيوند ۱۹۸
عبيدالله محک ۲۰۰
لطيف بهاند ۲۰۷
کاثب پاخون ۲۰۹
خالق رشيد ۲۱۱
حفيظ الله خوږلن ۲۱۳
ځينې نور ليکوال او شاعران ۲۱٤

اووم څپرکی

د پښتونخوا ادبي بهير ته يوه کتنه ۲۱۶
ادبي ځانګړتياوې ۲۲۷
نامتو ليکوال او شاعران ۲۳۰
منشي احمد جان ۲۳٤
راحت زاخيلی ۲۳۸
حمزه شينواری ۲٤٤

اجمل ختک ۲۵٤
عبدالغني خان غني ۲٦٤
میر مهدی شاه مهدی ۲۷۳
عبدالمالک فدا ۲۸۱
سید رسول رسا ۲۹۰
یتون بانو ۲۹۵
قلندر مومند ۳۰٤
همیش خلیل ۳۰٦
سعدالله جان برق ۳۰۸
محمد نواز طایر ۳۱۰
نور نامتو لیکوال ۳۱۱
لنډیز او کلي تصویر ۳۱۳
لغتونه او اصطلاحات ۳۳٤

بسم الله الرحمن الرحيم

سریزه

(د پښتو ادبیاتو تاریخ: دویم ټوک) د پښتو معاصر ادب په باره کې لیکل شوی دی. د کتاب لیکنې اصول دا غوښتنه کوي چې باید ددغه کتاب لومړی څپرکی حذف شوی وای ځکه چې د پښتو داد بې تاریخ باره کې بحث نه کوي.

خو دلته دغه څپرکی د څینو دلایلو په اساس لیکل شوی دی. لومړی دلیل دادی چې اکثر زده کوونکي، لکه څنګه چې ښایي، د ادب او ادبپوهنې له مفهوم سره پوره آشنا نه دي.

که څوک د ادبیاتو په مفهوم ښه ونه پوهیږي د ادبیاتو د تاریخ لوستلو څخه هم سمه ګټه نشي اخیستلای.

دوهم دلیل دادی چې ادبپوهان دادبي آثارو په برخه کې یو شانته معیارونه نه لري. د مثال په توګه، ځینې ادبپوهان د تاریخ، عقایدو، فلسفې، ژبپوهنې، سیاست پوهنې، جغرافیې، او داسې نورو څانګو په باره کې لیکل شوي آثار هم داد بیاتو په تاریخ کې راوړي خو ځینې نور ادبپوهان په ادبي تاریخ کې یوازې ژبني هنري آثار تربحث لاندې نیسي. لومړی څپرکې ددې د پاره لیکل شوی دی چې زده کوونکي ادبي آثار له نورو آثارو څخه تفکیک کړي.

په دغه کتاب کې یوازې هغه آثار ترڅېړنې لاندې راغلي دي چې د تخلیقي ادب او تحقیقي ادبیاتو په نامه یادېږي.

دریم دلیل دادی چې زده کوونکي باید پخپله دادب تاریخ او همدارنګه دادبي تاریخ د لیکنې میتود وپېژني. هر څوک چې غواړي په راتلونکې کې علمي آثارولیکي باید د علم په ټاکلې څانګه کې د څېړنې له میتود سره پوره آشنا وي. کله چې زده کوونکي د څېړنې له میتود سره آشناشي په آسانۍ سره د علمي او غیر علمي نظر یو تر مینځ توپیر کولای شي او په دې پوهیږي چې کومې خبرې له اصلي موضوع سره رابطه لري او کومې یې نه لري. د میتود پیژندنه له زده کوونکي سره مرسته کوي چې هره خبره او نظریه په پټو سترګو ونه مني او پخپله هم د یوې مفکورې د صحت او سقم په باره کې سوچ وکړي. رښتینې ښوونه او روزنه باید په زده کوونکو کې خلاق او انتقادي فکر وروزي. په دې اساس، که یو زده کوونکی د دغه کتاب کومه نظریه او یا تیزس نه مني او

بل ډول استدلال کوي، ښوونکی باید دده استدلال ته زیات ارزښت ورکړي. لازمه نه ده چې زده کوونکي کټ مټ د کتاب د مؤلف په شان فکر وکړي او یا په کتاب کې راغلي خبره «د کاڼي کرښه» وبولي.

د پښتو ادبیاتو د تاریخ په برخه کې پوهاند حبیبي او پوهاند رښتین د قدر وړ کارونه کړي دي، خو په اوسني وخت کې ځینې نوې څېړنې ددې غوښتنه کوي چې د پښتو ادبیاتو تاریخ د نویو معیارونو په اساس په نوې بڼه ولیکل شي. د دغه کتاب لومړی ټوک سر محقق زلمی هیوادمل لیکلی دی. د دویم ټوک په لیکنه کې باید د ځینو ستونزو یادونه هم وکړو.

لومړۍ ستونزه دا ده چې ادبي تاریخ باید د ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي، او کلتوري فاکتورونو (عواملو) سره په ارتباط کې وڅېړل شي. د دغو عواملو سمه تشریح ډېره مشکله ده. د افغانانو د ټولنیزې سایکالوجۍ او تاریخ په باره کې ختیځ پوهانو ډېرې څېړنې کړې دي، خو داسې ښکاري چې دغه څېړنې ژورې نه وې. په دغه کتاب کې یوازې هغه عمومي معلومات وړاندې شوي دي چې د ادبي جریانونو له پېژند لو سره مرسته کوي.

دوهمه ستونزه دا ده چې د پښتو معاصر ادبي نهضتونه په ټولو پښتني سیمو کې پوشانته نه دي. د پښتنو په هغه سیمه کې چې انګریزي استعمار له خپل اصلي پیکر نه بېله کړه، ادبي جریانات په جلا بڼه منځ ته راغلل چې نشي کیدای په افغانستان کې د پښتو ادبي جریاناتو په شان

تصنیف شي. د پښتو معاصر ادب تر زیاتې اندازې له سیاسي جریانو نو سره جوخت انکشاف کړی دی او له همدې امله د افغانستان او پښتونخوا ادبیات د علمي تصنیف (کلاسیفیکېشن) له پلوه یو له بله جلا څیړل شوي، خو په اصل کې دا دواړه څانګې د یوه واحد هنري فرهنګ ښکار ندوی دي.

دریمه ستونزه داده چې په وروستیو د یارلس کلونو کې یو شمېر شاعران او لیکوال له پلرني هېواد نه د باندې ووتل او هلته یې ادبي آثار ایجاد او خپاره کړل. دوی که څه هم له هېواد نه لیرې دیدلي دي، لېکن د دوی آثار د افغاني فرهنګ نه بېلېدونکی توک ګڼل کیږي.

تر اوسه پورې د نوموړو شاعرانو او لیکوالو آثار لاس ته نه دي راغلي. بر سېره پردې، د پښتو نخوا څخه هم په منظمه توګه خپرونې نه رارسیږي. داد بې تاریخ لیکونکي په دغسې شرایطو کې د ادبي جریان بشپړ تصویر نشي ایستلای. له د غو او دغسې نورو ستونزو سره سره، باید دغه وجیزه له یاده ونه باسو چې وایي: «که څوک غواړي چې بې عیبه دوست پیدا کړي هغه به بې دوسته پاتې شي او که څوک غواړي چې بې عیبه کتاب ولیکي هغه به هیڅ شی هم ونشي لیکلای.»

کاندید اکاد میسین محمد صدیق روهي

۱۸/۱۲/۱۳۷۰

لومړی څپرکی

ادبپوهنه او دادب تاریخ

د ادب او ادبیاتو پېژندنه

تر شلمې میلادي پېړۍ پورې د افغانستان پوهان د لوېدېځې نړۍ له ساینس، تکنالوجی، هنر او فلسفې سره پوره آشنا نه وو او زیاتره یې د عربي او خراسان د پوهانو له آثارو څخه استفاده کوله. عربي او خراساني پوهانو به د ېوې علمي مقولې لغوي او اصطلاحي معناګانې شرح کولې.

ددوی په نظر، ادب په لغت کې پوهې، زیرکۍ، اخلاقي تهذېب او فضلیت ته وېل کیږي او په اصطلاح کې ادب هغه پوهه او ریاضت دی چې انسان ته فضیلت ورپه برخه کوي او په خپلو کړو وړو کې یې له سهوې او ښو ېېدنې څخه ژغوري. ددغو پوهانو په عقیده، ادب پر دوه

ډوله دی: (۱) فطري چې په ښوخويونو او معاشرتي تهذيب پورې اړه لري؛
(۲) اکتسابي چې له نورو خلکو څخه زده کيږي او د بليغې وينا لارې چارې ښيي.

اوسنۍ ادبي کره کتونکي د ادب په برخه کې پر دغسې يادونو قناعت نه کوي. لومړی، دا چې ادب د اخلاقپوهنې (Ethics) له پلوه بېله مقوله ده او د ښکلا پوهنې (Aesthetics) له نظره بله مقوله ده. دلته زيار ايستل شوی دی، چې اخلاقي او استيتيکي مقولې سره توحيد کړي. دوهم، دا چې اخلاق فطري نه دي، بلکې د بليغې وينا په څېر اکتسابي دي او له ټولنې څخه زده کېږي.

د يادو شوو پوهانو په نظر، ادبي علوم هغو پوهنو ته ويل کېږي، چې د بليغې وينا لارې چارې او احوال راښيي. دوی د ادب دوه ډوله برخه کې پوشا تنه نظر نه لري څښې ېږ پراتو ځانګو، څښې ېږ پر دولسو او څښې نورېږ پر څوارلس ځانګو وېشي ځينې پوهان د ادب د علم اصول او فروع سره جلا کوي. په لاندې وېش کې اصول او فروع په شلو ځانګو سره جلاشوي دي. د ادب د علم اصول دادي: لغت، صرف، نحو، اشتقاق، معاني، بيان، بديع، عروض، او قافيه.

د ادب د علم فروع دادي: خط، نقد الشعر (قرض الشعر)، انشأ، محاضرات، تاريخ او قصص، انساب، مسالک او ممالک، امثال، دواوين، اغلوطات، او روايت.

له پورتني وېش څخه څرګندېږي چې ژبپوهنه، تاريخ، جغرافيا، او اتنواګرافي هم د ادب تر سر ليک (عنوان) لاندې مطالعه کېدل. په اوسني وخت کې لغت، صرف، نحو، اشتقاق د ژبپوهنې څانګې ګڼل کېږي. تاريخ او قصص په تاريخ پورې اړه لري (قصص په فوکلور کې هم څېړل کېږي)، انساب د اتنوګرافي څانګه ده او مسالک په جغرافيا کې تر بحث لاندې نيول کېږي.

دا هم بايد وويل شي چې په پښتو ژبه کې ادب او ادبيات همغه يو مفهوم افاده کوي.

د ادبياتو کلمه که څه هم د ادب له کلمې څخه راغلې ده خو په عربي ژبه کې (ادبيات) څوک نه پېژني، ويل کېږي چې ادبيات، رياضيات، طبيعيات، اجتماعيات، شرعيات، خلقيات (فوکلور) او داسې نور الفاظ د يوې تاکلې قاعدې په اساس جوړ شوي دي.

د مثال په توګه، د (اجتماعيات) کلمه په اصل کې علوم اجتماعيه وه چې د علوم کلمه ترې حذف شوې ده او اجتماعيه په (ات) سره جمع شوې ده. په همدې ترتيب، ادبيات هم په اصل کې علوم ادبيه وه چې مضاف يعنې (علوم) حذف شوي او مضاف اليه (ادبيه) د عربي د مونث جمعې په توګه جمع شوي او (ادبيات) ترې جوړ شوي دي. اروپايي ژبو کې هم د يو شمېر پوهنو نومونې د جمعې په شکل راغلي دي، لکه: فزيکس، ارتېټکس، متامتيکس، استيتيکس، ايتکس، او نور. نو دا احتمال شته چې د طبيعيات او رياضيات په شان کلمې دې د اروپايي ژبو په تقليد جوړې شوې وي.

ادب او د ادبپوهنه په لویدیځه نړۍ کې:

لکه مخکې موچې ووېل ادب او ادبیات مترادف کلمات دي.

ځینې ادبپوهان په دې عقیده دی چې دا دواړې کلمې کټ مټ یو مفهوم نه افاده کوي ځکه چې په لویدیځه نړۍ کې ادبیات (Literature) د ټولو چاپي آثارو مجموعې ته وېل کېږي. د مثال په توګه، طبي ادبیات هغو ټولو چاپي آثارو ته وایي چې د طب په باره کې لیکل شوي وي. یا دا چې مارکسستي ادبیات پر هغو ټولو خبرو اطلاق کېږي چې د مارکسستي ایډیالوجۍ د تبلیغ د پاره لیکل شوي وي.

په لویدیځه نړۍ کې د هنري ادبیاتو یا بدیعي ادب د پاره فرانسوي کلمه (بېل لېټر belles Lettres) هم پکار یږي.

که ادبیات د چاپي آثارو په معنا واخلو نو په هغه صورت کې به د ادبیاتو په تاریخ کې د فزیک، هندسې، جغرافیې، منطق او داسې نورو پوهنو په باره کې هم معلومات ورکوو، په داسې حال کې چې داد بیاتو په تاریخ کې بوازې په ژبنیو هنري آثارو باندې بحث کیږي.

دادب د کلمې په برخه کې هغه غلط فهمي مینځ ته نه راځي، چې د ادبیاتو له کلمې ځخه پیدا کېږي.

د مثال په توګه، مورږد «طبی ادب» اصطلاح نشو یکا رولی. که د مارکسستي ادب اصطلاح استعمال کړو نو هلته به مقصد هغه ژبنی هنري آثار وي چې د مارکسیزم د تیوري تر اغیزې لاندې ایجاد شوي وي، نه هر ډول تبلیغاتي آثار، سره له دې، باید یادونه وشي چې« مارکستي

ادب » نا مأنوسه اصطلاح ده دلته بوازې د مطلب د توضيح د پاره وکارول شوه.

له د غويادونونه وروسته هرو مرو دا پوښتنه په ذهن کې را ولاړيږي، چې پخپله ادب څه شي ته ويل کيږي. په دې باره کې د ادبپوهانو له خوا يو واحد منل شوی تعريف نه دی وړاندې شوی.

زياتره ادبپوهان ادب داسې تعريفوي: ادب يو ژبنی هنر دی چې واقعيتونه په انځورونو کې وړاندې کوي. دا نځور (تصوير يا ايماژ) څخه مقصد دادی چې ادب واقعيت کټ مټ او په مستقيمه توگه نه ښانوي، بلکې د ادبي اثر د ليکونکي له خوا په ښکلي او احساس پاروونکي شکل وړاندې کيږي. يا په بله ژبه، نوښتگر (شاعر يا کيسه ليکونکی) له واقعيت څخه خپله انطباع او بر داشت په عاطفي بڼه انځوروي. د همدې مفکورې په اساس ويل کيږي چې بيا جوړونه (باز- آفريني) دا دب او په عام ډول د هنر يوه مهمه ځانگړنه ده. د ادب دغه ځانگړنه د تخيل په مرسته تر سره کيږي. تصوير جوړونه په حقيقت کې د تخيل له قدرت سره مستقيم اړيکي لري. ځينې ادبپوهان د خيال، ايماژ، او ذهني انځور کلمې په يوه مفهوم سره کاروي.

د ادبي اثر (شعر، کيسه، ډرامه، طنز او داسې نورو) تر ټولو عمده خاصيت د احساس انتقال دی. که يو ادبي اثر احساس ونه لېږدوي او د اوريدونکي يا لوستونکي پر عواطفو اغيزه ونه کړي نو هغه ادبي اثر نه دی.

علامه اقبال وايي:

حـــق اگـــر ســـوزی نـــدارد حـــکـــمـــت اســـت
شـــعـــر مـــیـــگـــردد چـــو ســـوزازدل گـــرفـــت

ددې خبرې معنې داده: کله چې واقعيت پر عواطفو اغيزه ونه کړي، نو دا د ساينس او حکمت په کټيګورۍ کې راځي او که په مقابل لورې کې هيجان او احساس راوپاروي نو شعر ګڼل کيږي. د واقعيت اصطلاح هم يو څه توضيح غواړي.

په شعر او داستان (په تېره په فوکلوري منکلونو يا ساينس فيکشن) کې داسې پېښې بيا نيږي، چې واقعيت نه لري. د ادب په تعريف کې له واقعيت څخه مقصد دادی چې د پېښې مواد له ژوند او واقعيت څخه اخيستل کيږي. د مثال په توګه، په يوناني اسطورو کې د (سفينکس) په نامه يو حيوان دی چې سر يې د انسان او تنه يې د زمري ده. په هنر کې دا هم يو ډول واقعيت ګڼل کيږي، ځکه چې د انسان سر او د زمري تنه دواړه واقعي وجود لري، چې د تخييل په مرسته سره ترکيب شوي دي. البته که له واقعيت څخه مراد يوازې هغه شيان او پېښې وي چې کټ مټ خارجي وجود ولري او يا يې درلودلی وي، نو په دې صورت کې د ادب له تعريف څخه بايد د واقعيت کلمه حذف شي ځکه چې په ادبياتو کې اسطورې، افسانې، فانتيزي، او له مبالغې ډک شعرونه هم شامل دي.

ښايي ووېل شي که ادب واقعيت نه بيانوي نو ګټه يې څه ده ؟

دریالېزم (واقعیت پالنې) پلویان په دې ټکي ټینګار کوي چي ادب باید ټیپیک حالات په ټیپیکو څېر وکې تمثیل کړي. یا په بله ژبه، ادب باید د ټولنېز ژوند هنداره وي. ځېنې نور په دې عقیده دي چې ادب(او په عام ډول هنر) د انساني روح روزونکي دي. ادب مستقیماً نصحیت نه کوي خو یوه ښه په داسې ډول بیانوي چې اورېدونکي یا لوستونکي د هغې داورېدلو یا لوستلو په اثر له شریف انسان سره مینه پیدا کړي او له پست انسان نه کرکه. ادب د ساینس په شان مستقیماً واقعیتونه نه بیانوي، خو دیو شعر یا داستان له لوستلو وروسته د شخص په سلوک او د تفکر په ډول کې مثبت تغییر را منځ ته کېږی. د مثال په توګه، موږ له یوه نژاد ، قوم، یا کومې خاصې فرقې نه کرکه کوو، کله چې د هغو خلکو په باره کې داستان لولو نو دې حقیقت ته رسیږو، چې هغوی هم زموږ په شان انسانان دي، لکه څنګه چې ښه او بد خلک شته په دوی کې هم شته، لکه څنګه چې موږ د سپېڅلي ژوند سره مینه لرو هغوی هم داسې دي. نو هنري ادبیات زیاتره د انسان د نفساني حالاتو، انګېرنو، او آرمانونو څرګندوونکي دي او د عواطفو په تصفیه کولو سره پر انسان دو مره اغېزه کوي چې ساینس او فلسفه هغو مره اغېزه نشي درلود لی. ساینس او تکنالوجي موږ ته د ژوند وسایل برابر وي، مګر ادبیات په ژوند کې خوند، ښکلا، او سپېڅلتیا پیدا کوي او معنویاتو ته خدمت کوي. ادب، ژوند ښکلی کوي او په انسانانوکې همدردي پیدا کوي.

د ادبیاتو د تعریف، هدف، وظیفې، او مېتود د څرنګوالی په

باره کې بیلا بیلې نظر یې وړاندې شوې دي او زیاتره یې د سیاسي فلسفې سره پېوستون لري. د مثال په توګه، ځینې ادبپوهان وايي چې ادبیات باید متعهد وي؛ د زیارایستونکو د ګټو ملاتړ وکړي او د استعمار سره مبارزه پکې انعکاس ومومي. د ځېنو نورو په نظر، ادبیات باېد د انسان ایستېتیکي (ښکلاییز) ذوق تسکین کړي. سرکښه غرایز تعمیري هدفونو ته متوجه کړي؛ شډل ذوقونه تربیه کړي، د غمونو او اند-ښنو په وخت کې انسان ته تسلي ورکړي؛ د مصیبت ځپلو د پاره پنا ګاه شي او د شتمنو د پاره د تفنن یوه سپېځلې وسیله وګرځي. همدارنګه د هنري مېتود په برخه کې شاعران او لیکوال د خپل ذوق سره سم یو مېتود انتخابوي. نامتو هنري مېتود ونه یا ادبي مکتبونه دادي: کلاسېسیزم، رمانتسیزم، ریالیزم، نېچرالیزم (ناتورالسیم)، سمبولیزم، سوریالېزم، او داسې نور. اکزېستنسیالیزم که څه هم فلسفي مکتب دی خود غه فلسفه د یو شمېر د استانونو په واسطه شرح شوې ده نو ځکه هغه ادبي مکتب هم ګڼل کیږي.

تر دې ځایه مو د ادب او ادبیاتو مقولې په لنډه توګه توضېح کړې. اوس به د ادبپوهنې اصطلاح (یا مقوله) توضېح کړو. ادبپوهنې ته ادبي څېړنې هم وايي.

سر بېره پردې، پخپله (ادبیات) هم داد بپوهنې په مفهوم کارول کیږي. وايي چې ادببات دوې څانګې لري: تخلیقي ادبیات او تحقیقي ادبیات، تخلیقي هنري یا (بدیعي) ادبیات ادبي آثاروته ویل کیږي

لکه: داستان، شعر، ډرامه، طنز، ادبي مقالي، ادبي ټوټې، تکل او داسې نور ادبي ژانرونه. تحقیقي ادبیات د ادبي آثارو د ماهیت، منشأ او تکامل او څرنګوالي په باره کې څېړنې کوي. تحقیقي ادبیاتو ته ادبپوهنه یا ادبي څېړنې ویل کېږي. با په بله ژبه، تخلیقي ادبیات ژبني هنري آثار دي او تحقیقي ادبیات د دغسې آثارو په باره کې بحث او څېړنه ده.

تخلیقي ادبیات پخپله ادبیات دي او د هنر څانګه ګڼل کېږي. (د هنر نورې څانګې د ادي: نقاشي، پیکر جوړونه (مجسمه جوړونه)، معماري، موسیقي، ډراماټرجي، سینماتوګرافي، نڅا او دد غو هنرونو ځینې وړې څانګې.) اما تحقیقي ادبیات یا ادبپوهنه علم دی. البته ادبپوهنه د طبیعي پوهنو په شان د قیق علم نه دی ځکه چې په یو شمېر مسایلو کې د ادبپوهانو تر منځ توافق نشته. د دغه اختلاف عمده دلیل دادی چې د ادبي آثارو په باره کې انفراد ي ذوق او د پوهانو نړۍ لیدهم اغېزه لري. په طبیعي پوهنو کې عیني تجربه او اندازه کول د یوې فرضیې صحت او سقم ټاکي خو په ادبپوهنه کې شخصي تجربه او ذوق زیات نقش لري او معیارونه یې نسبي دي. د مثال په توګه، د یوه شعر د ښکلا د معلومولو د پاره دقیق معیار نشته خو ددې خبرې معنا دانه ده چې ادبپوهنه قواعد او نور مونه (معیارونه) نه لري. دا یوه پېچلې موضوع ده چې ادبي تیوري با ایستیتیکی (ښکلاپوهنه) وربانديې څېړنه کوي. د ښکلا پوهنې ساحه له ادبي تیوري نه پراخه ده ځکه چې

هغه په هنر باندي بحث کوي.

د ډرامې په باره کې موږ وویل چې ډرامه اثر دی اوله بلې خوا مو هغه ډراماتېرجي په نامه د هنر جلا څانگه وگڼله. په اصل کې ډرامه ادبي اثر دی خو څرنگه چې په وروستیو - وختو کې ډرامې زيات اهمیت پیدا کړی دی او ډرامه ښوونه یو لړ نورو تکنیکو نوته اړتیا لري نو ډراماتېرجي (د ډرامې پوهنه یا د ډرامې فن) د هنر جلا څانگه گڼل کېږي.

ادبي ژانرونه:

ژانر(genre) فرانسوي کلمه ده چې د نوع یا ډول معنا لري. ادبي آثار د شکل یا تکنیک له پلوه دېوه یا بل ژانر په گټېگوري کې راځي. پخوا په اروپا کې دغه ژانرونه منل شوي وو:

اېپیک، لېریک، اوډراماتیک. د ځېنو نورو ادبپوهانو په عقیده، عنعنه یي ژانرونه دا وو:

تراژېدي، کمېدي، اېپیک، لېریک، اوپا ستورال (د شپنو سندرې).

داېپیک (حماسې) ځېنې نامتو بېلگې (نمونې) دا دي: د (هومر) اېلیاد او اودېسې، د لرغونې انگرېزي ژبې بېوولف، د خيتځ هند مها بهاراته، اسپانوي سېد، د (فردوسي) شاهنامه، د پښتو آدم- درخانې چې دغه ډول حماسې له فوکلوره راغلې دي. د ځېنو هنري حماسونو مونه دادي: د (وېرژېل) انيېد، د (دانتې) رباني کميدي، د

(مېلټن) ورک شوي جنت. لیریک (غنايي) اشعار د تخیل، هیجان او ترنم څرګندي ټخنبني له ځانه سره لري او د شاعر مشخص احساسات څرګندوي. د لیریک کلمه له (لاتین) یوناني لغت څخه مشتق شوې ده. (لایر) د موسیقي یو ډول تاریزه آله وه چې سندرې به ورسره ویل کیدې.

په اوسني وخت کې ناول، لنډه کیسه، آزاد شعر، ادبي مقاله، ادبي ټوټې، طنز، او چرک او ځینې نور ژانرونه هم باب شوي دي.

دا هم باید وویل شي چې د ژانر اصطلاح په پراخ مفهوم استعمالیږي. د مثال په توګه، داستان یا کیسه ادبي ژانر دی. داستان ډېر ډولونه لري، لکه: نکل، رومانس، ناول (رومان)، لنډه کیسه، حکایت، قصه او داسې نور چې دغه هر ډول بیا هم د ژانر په نامه یادیږي. همدارنګه شعر ژانر دی غزل، قصیده، مثنوي، رباعي او داسې نورو ته هم ژانر ویل کیږي. ادبپوهانو دغه مسأله په دقیق ډول نه ده حل کړې.

د ادبپوهنې څانګې:

ادبپوهنه په دروغتو څانګو وېشل شوې ده: ادبي تیوري، ادبي کره کتنه، او ادبي تاریخ. ادبپوهنه ځینې نورې څانګې هم لري، لکه ادبي هېستیوګرافي (د ادبي تاریخ لیکنې مېتود ولوجي)، ټکستولوجي (د متن څېړنې مېتود ولوجي)، سبک پېژندنه، ببلیوګرافي (کتاب ښود) او ډراماترجي. خو لکه مخکې چې موږ وویل ډراماترجي د سینماتوګرافي په شان د هنر پوهنې جلا څانګه ده. اوسنی

تمایل دادی چې هغه د اد بپوهنې په ساحه کې ونه څیړل شي.

ادبي تیوري (د ادب تیوري) ، د ادبي آثار وپرمنشأ ، ماهیت، تکامل، ارزښت، او دارزیابی پر مېتود او پرنسیپونو بحث کوي. د ادب تیوري دادبپوهنې د نور څانگو د پاره اصول او نور مونه تهیه کوي. دمثال په توگه، ادبي کره کتونکی چې یو ادبي اثر ارزیابی کوي. د ارزیابۍ معیارونه له ادبي تیوري څخه تر لاسه کوي. ادبي تیوري په واقعیت کې د ادب فلسفه ده. (فلسفه د شیانو او پدېدوپرمبداء، غایه، حقیقت، انکشاف، او ارزښت باندې بحث کوي او دا هغه مسألې دي چې معمولاً د ساینس له خوا نه څیړل کېږي.) په ادبي تیوري کې داسې مسألې طرح کېږي: ادب غایه که وسیله؟ په ادب کې مفکوره زیات ارزښت لري او که د مفکورې د افاده کولو شکل؟ په ادب کې انتفاعی اړخ مهم دی او که ښکلاییز؟ ادب د تولید له شکل سره زیات نژد یوالی لري که له تولنېزې سایکالوجۍ سره؟ په عمومی ډول ویلای شو چې ادبي تېوري د ادبپوه له ایډیالوجی او نړۍ لید سره پیوستون لري. د مثال په توگه، ځینې ادبپوهان پاملرنه کوي او په دې عقیده دي چې ادب باید د ژوند مادي اړتیا و و اوسیاسی تبلیغاتو ته وقف نشي، بلکې د خلکو ایستېتیکي او هنري غوښتنو ته ځواب ووایي.

د ادبپوهنې بله څانگه ادبي کره کتنه ده. ادبي کره کتنه پراوسنیو ادبي آثار وباندې قضاوت کوي او د هغو ښه او بد، ښکلي او بدرنگه اړخونه را برسېره کوي. په ادبي کره کتنه (ادبي نقد) کې باید له

شخصي حب او بغض او توهين او سپکاوي څخه ډډه وشي او ددې پر ځای له مهذبې، علمي او اکاډمیک ژبې څخه کار واخیستل شي. دادبی کره کتنې هدف دا دی چې له لوستونکي سره دادبي اثر د ارزيابۍ په برخه کې مرسته وکړي او ليکونکي ته لار ښوونه وکړي چې د خپلې ليکنې نيمګړتياوې او ښېګڼې وپيژني.

دا هم بايد ووايو چې ادبي کره کتنه په هغه ټولنه کې ښه نتيجه ورکوي چې هلته د بيان او تخليق آزادي موجوده وي او فرهنګي اوسياسي پلورالیزم ته اجازه ورکړ شوې وي. بالعکس، که په يوه ټولنه کې دو جدان او عقيدې د څرګندولو آزادي نه وي نو هلته ادبي کره کتنه د ټولنيز کنټرول، اختناق، او سانسور دوسيلې په توګه استعماليږي.

ادبي کره کتنه د يوه ادبي اثر ارزښت څرګندوي. ارزښت پوهنه (اکسيالوجی) چې ښه او بد، ښکلي او کرغيړن تر بحث لاندې نيسي د فلسفې يوه څانګه ده: په دې اساس، ادبي کره کتنه دقيق علم نه دی، بلکې دفلسفې سره اړه پيدا کوي. دا څرګنده ده چې د ارزښتونو په باب د خلکو نظريې يو له بله توپير لري. دمثال په توګه، ځينې ادبي کره-کتونکي د يوه اثر تربيتي اړخ ته اهميت ورکوي، ځينې يې معرفتي اړخ ته، او ځينې نوريې هنري او بديعی اړخ ته په زيات ارزښت قايل دي. ځينې د يوه ادبي اثر مضمون او مفکورې ته او ځينې يې جوړښت، سبک او شکل ته زيات قيمت ورکوي.

دا دپوهنې بله مهمه څانګه ادبي تاريخ دی چې دادب تاريخ او

ادبیاتو تاریخ هم ورته وېل کېږي. څرنگه چې د غه کتاب داد بیاتو تاریخ دی نو په دې برخه کې به یو څه په تفصیل سره خبرې وکړو.

دادبي تاریخ موضوع او دلیکنې مېتود :

دادبي تاریخ د موضوع په باب بېلا بېلې نظریې څرګندې شوې دي. دد غو نظریو په یوه قطب کې هغه نظریه ده چې دادب تاریخ د فرهنگ له تاریخ سره یو شانته گڼي.

دد غې نظریې په اساس ، دادب تاریخ د یوملت د علمي ، ادبي ، فکري او هنري ترقۍ او یا تنزل د حالاتو بیان او د تاریخ د هرې دورې د حالاتو ښوونکی دی.

په دغه تعریف کې ساینس ، فلسفه ، عقاید ، هنر ، او نورې کلتوري پدیدې هم شاملې دي. پدې ترتیب دادب اصطلاح د فرهنگ مترادفه گڼل شوې ده.

په بل قطب کې هغه نظریه ده چې دادب تاریخ دادبي تنگ کړې سطحې ته را تیتوي او په هغه کې د کرونو لوجي په اساس د شاعرانو او ادیبانو د ژوند حالات او آثار معرفي کوي. دد غو دوو قطبونو تر منځ یو څو نامتو تعریفونه په دې ډول دي:

۱ - دا دب تاریخ هغه پوهنه ده چې د هنري ادبیاتو د پیداښت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره دارتباط په ترڅ کې څېړي.

۲ -ادبي تاریخ د انسان ژوند ، لکه څومره یې چې په ادب (هنري ادبیاتو) کې تجلي کړې ده ، رابرسېره کوي.

۳-د یوې ژبې ادبي تاریخ باید د هغې ژبې د ویونکو کلتور په چوکاټ کې وڅېړل شي.

اوسنی عمومی تمایل دادی چې ادبي تاریخ باید ژبني هنري آثار (تحریري او شفاهی) له هغو شرایطو سره په ارتباط کې وڅېړي چې نوموړي آثار پکې ایجاد شوي دي.

د ادبي تاریخ د لیکنې مېتود:

مېتود په اصل کې د (مېتودوس) په بڼه یوناني کلمه ده چې په لغت کې طرزالعمل (د یوې چارې د سرته رسولو طریقې) ته ویل کېږي. په عربي - دري - پښتو ژبو کې د مېتود په ځای د اسلوب، طریقې، روش، دود کلمې هم استعمالېږي. مېتود ولوجی د مېتود پوهنې معنی لري. مېتود ولوجي د فلسفې یوه څانګه ده چې په عام ډول د علم او په خاصه توګه د هر ځانګړي علم د څېړنې منطقي اصول بیانوي.

له پورتني یادونې څخه جوتېږي چې هر علم د څېړنې ځانګړی مېتود لري. البته کومې پوهنې چې ګډ خصوصیات لري، د هغو د څېړنې مېتود و نه هم سره ورته دي. د مثال په توګه، طبیعي علوم له تجربي مېتود څخه استفاده کوي. بشري علوم هم له تجربي مېتود څخه ګټه اخلي خو د طبیعي علومو مېتود کټ مټ ورباندې نشي تطبیقېدلای.

ادبي تاریخ هم له علمي مېتود څخه کار اخلي خو لکه څنګه چې مخکې وویل شول په ادبپوهنه کې د پوهانو تر منځ عمومي موافقه په ندرت سره لېدل کېږي. په طبیعي علومو کې د پوهانو تر منځ عمومي

مواقفه حتمي ده ځکه چې هلته هر څه د تجربې له لارې اثبات ته رسېږي، لېکن په ادبیاتو کې انفرادي ذوق او شخصي تجربه (چې له علمي تجربې سره توپیر لري) زیات نقش لري. د مثال په توګه، مورږد بنا پېښو او د پېښو کیسه په دې سبب چې واقعیت نه لري د ادبي آثار و له فهرست څخه نه وباسو، بلکې د هغې عاطفي اغیزه او هنري ارزښت په پام کې نیسو.

په ادبي تاریخ کې له تاریخي، ادبي مېتود څخه کار اخیستل کېږي. په دې معنی چې ادبي تاریخ په حقیقت کې هغه تاریخ دی چې ادبي پدېدې څېړي او له همدې امله د تاریخ او ادبپوهنې له مېتود و نو څخه استفاده کوي. تاریخي مېتود په دې باره کې څېړنه کوي چې هو ادبي اثر چېرته، کله، د چا له خوا، په څه ډول شرایطو کې ایجاد شوی دی او له پخوانو او معاصرو آثارو سره څه ډول رابطه لري. تاریخي مېتود که څه هم د یوه ادبي متن په اصالت باندې په تفصیل سره بحث نه کوي خو هغه باید په دې برخه کې معلومات ولري، چې متن اصلي دی که تحریف شوی یا جعلي. دمتن د اصالت معلومول ټکستولوجۍ (متن څېړنه) پورې اړه لري. د ضرورت په وخت کې ادبي مورخ له متن څېړونکي څخه مرسته غواړي. همدارنګه دلیکوال یا شاعر د ژوند لیک (بیوګرافی) په برخه کې ادبي مورخ له ادبي تذکرو څخه استفاده کوي. په ادبي تذکرو کې د لیکوال یا شاعر شهرت (نوم، تخلص، لقب، مستعارنوم، د پلار او مورنوم، کورنی، ناممتو خپلوان، تحصیل، ټولنیز

-اقتصادي موقف، کسب او کار) ، نسب (قبیله، قوم) د ژوند چاپیریال (دمړینې او زیږېدو ځای، کلی، سیمه، ښار) د ښخید وځای، د ژوند لوړې ژورې (اقتصادي وضع، بندي توب، مهاجرت) ، ملګري، مخالفان، مذهبي، سیاسي عقاید، د آثارونومونه او داسې نور راځي.

دا دبي مورخ کار د تذکره لیکونکي له کار سره توپیر لري. په ادبي تاریخ کې یوازې د هغو لیکوالو او شاعرانو پر ژوند او افکارو باندې مفصل بحث کېږي چې د یوه ادبي سبک یا ادبي مکتب بنسټ ایښودونکی یا غوره استازی وي او د هغه دایجاداتو په هېنداره کې دده د زمانې فرهنګي اوضاع (او تر یوې اندازې ټولنیز، سیاسي، او اقتصادي حالات) منعکس کېږي.

برسېره پردې، ځینې لیکوال او شاعران بې له دې چې د کوم ادبي تحول ښکارندوی وي، یوازې د هنري کمال له نظره تر بحث لاندې نیول کیږي.

ادبي تذکرې چې د لیکوالو او شاعرانو ژوند لیک (بیوګرافي) بیانوي له ادبي تاریخ سره -چې په یوه ټاکلي زمان، مکان، او ژبه کې د ټولنې ادبي جریان او تحول څېړي- توپیر لري. «ادبي تاریخ د ژبې تاریخ نه دی، که څه هم د ژبې سره ښکاره سروکار لري. »

څرنګه چې ادب یو ژبنی هنردی او د ژبې ماهرانه او ظریفانه استعمال په ادبیاتو کې خاص اهمیت لري نو ځینو ادبي مورخانو داد بې اثر په تحلیل کې الفاظو او ګرامرته زیاته پاملرنه کړې ده. په دې کې

شک نشته چې د ادبیاتو مورخ په خپل تحلیل کې د هنري ژبې اغېزه په پام کې نیسي خو یوازې ژبنی تحلیل کافي نه دی، بلکې په مجموع کې د ادبي اثر هنري اغېزه او تربیتي او معرفتي ارزښتونه د ادبي تحلیل مهمې ستنې ګڼل کېږي.

ادبي تاریخ د ادبي کره کتنې (نقد) تاریخ هم نه دی. که څه هم چې ادبي تاریخ د ادبي آثارو پر ښېګڼو او نیمګړتیاوو بحث کوي خو دا کار د ده ضمني وظیفه ده. ادبي مؤرخ زیاتره پر ادبي تطور او جرپان باندې خبرې کوي.

ادبي تاریخ د ادبي متن تحلیل هم نه دی، که څه هم چې ادبي مورخ دیوه متن پر صحت او مجعولیت باندې د بحث کولو حق لري.

له پورتنیو یادونو څخه داسې نتیجه اخلو چې ادبي مورخ باید په ژبپوهنه، ادبي کره کتنه، او متن پېژندنه کې کافي او لازم معلومات ولري، لیکن د ده اصلي هدف د ادب د عروج او نزول څېړنه ده. ادبي مورخ باید ادبي پېښې له نورو پېښو سره چې پر ادبي تطور اغېزه کوي یو ځای وڅېړي.

د هغو پېښو له څېړلو څخه چې د ادبي جریان سره منطقي ارتباط نه لري، باید ډډه وشي.

د ادبي تاریخ په لیکنه کې تر کومې اندازې چې ممکنه وي باید له شخصي، قومي، طبقاتي، او ایډیالوجیکي، تعصب څخه کار وانخیستل شي او د اوبجکتیویتي اصل په پام کې ونیول شي. د ادبي

تاریخ په لیکنه کې باید تر ممکنې اندازې له لومړي لاس (اوریجینل) یا اصلي مأخذ و څخه استفاده وشي. که چیرې اصلي مأخذ د لیکونکي په لاس کې نه وي نو بیا دې پردی قضاوت په خپل نامه نه تماموي.

د ادبي تاریخ د میتود ولوجي یوه غټه ستونزه دادبي د ورو ټاکنه ده. دادبي تاریخ لیکونکو په دې برخه کې له بېلا بېلو میتودونو څخه کاراخیستی دی. دغه میتودونه په لاندې ډول ښودل کیږي.

۱ - د ادبي ژانرونو یا ادبي سبکونو او یا ادبي مکتبونو په اساس د ادبي د ورو ټاکنه:

ددغه میتود ښېګڼه داده چې د ادب ذاتي تطور یې د معیار په توګه ټاکلی دی . ادبي تاریخ په اصل کې د ادبي جریاناتو تاریخ دی نو کله چې یو ادبي مکتب خپل ځای بل ادبي مکتب ته خوشې کوي د ادبي تاریخ بله دوره پیل کیږي. ادبي مکتبونه که له یوې خوا د ټولنیزو، اقتصادي، او سیاسي پېښو سره اړه لري له بلې خوانسبي خپلواکي هم لري. سره له دې، ددغه میتود یوه غټه ستونزه داده چې ادبي ژانرونه او ادبي مکتبونه کله کله په یوه وخت کې پیل کیږي. د مثال په توګه، په پښتو ادبیاتو کې اکبر زمینداوری لومړنی شاعر دی چې د مثنوي او غزل بیلګې یې تر موږه رارسېدلې دي. نو دغه دوره په څه نامه یاده کړو ؟ د غزل دوره یې وبولو او که د مثنوي ؟ همدارنګه په اروپا کې د سمبولیزم، دا دائیزم، او سوریالیزم ادبي مکتبونه تقریباً په یوه ټاکلي وخت (۱۸۸۰-۱۹۲٤م) کې راټوکېدلي دي او په یوه ادبي چاپېریال کې یې

PROPERTY OF ACKU 8514

وده کړې ده. برسېره پردې، د یوه ادبي مکتب په پیل کیدو سره پخواني ادبي مکتبونه له مینځه نه ځي، بلکې د نوي مکتب سره سیالي کوي.

۲- د پاچهانو د کورنیو په اساس د ادبي دوروویشنه: دغه مېتود د ادبي پدیدو د انکشاف له توضیح او تحلیل سره مرسته نشي کولی. ادبي سبکونه یا ژانرونه د کوم پاچا په حکم یاد ستور مینځ ته نه راځي او نه د هغه مړینه پراد بې جریان باندې کومه خاصه اغېزه ښندي.

البته، ددې احتمال شته چې د یو پاچا په عصر کې دې یو نوی ادبی جریان پیداشي (لکه د امیر حبیب الله په پاچهی کې) خو دغه تحول، لکه ځنګه چې ښایي د نوموړي پاچاله ذوق سره برابرنه و، اکثر لیکوال او شاعران یې بندیان کړل. په حقیقت کې ددغه وخت ادبي غورځنګ د عصر له روح سره اړه لري.

۳- د ټولنیز- اقتصادي فورماسیون د تیوري پربنسټ دادبي دوروویشنه: د مارکسیزم لینینیزم د تیوری په اساس ټول تاریخ په پنځو د وروویشل کیږي: لومړنی کمون، مریېي توب٭باداري، فیوډالیزم، کاپیټالیزم، اوکمونیزم (چې لومړی پړاو یې د سوسیالیزم په نامه یادیږي.) کله چې یوه تاریخی دوره (ټولنیز- اقتصادي فورماسیون) خپل ځای بلې دورې ته خوشې کوي په ادبیاتو کې هم انقلابي بدلون مینځ ته راځي. د مارکس په عقیده، ادب د ټولنیز شعوریو شکل دی چې د بنسټ (زېربنا) له بدلېدو سره جوخت تغییر کوي، یعنې کله چې تولیدي مناسبات (بنسټ) بدلون مومي په ادب کې هم بدلون مینځ ته راځي.

[stamp]

د ادبي تاريخ په برخه کې د دغه تيوري په بشپړه توگه د تطبيق وړ نه ده. لومړی دا چې د يوې تاريخي د ورې په ترڅ کې ډير زيات ادبي جريانونه مينځ ته راځي. د مثال په توگه، د کاپيتاليزم (پانگولی) په نظام کې سورياليزم، دا دائيزم په شان په لسگونو ادبي مکتبونه راپيدا شوي دي حتی پخپله کمونيستي ادبيات هم په دغه تاريخي د وره کې ايجاد شوي دي. نو د يوې تاريخي دورې تر سرليک لاندې د ټولو ادبي جريانونو شرح له ستونزو ډکه ده. دغه پورتنی ادبي مکتبونه د توليدي مناسباتو په اساس نشي توضيح کېدلي، ځکه چې يو شمېر ادبي مکتبونه، ادبي سبکونه او ژانرونه د هماغه توليدي مناسباتو (مثلاً د پانگولی د توليدي مناسباتو) په ترڅ کې ايجاد شوي دي. د دغو ادبي جريانونو د توضيح د پاره نورو معيارونو ته اړتيا ليدله کيږي؛ يوازې د توليدی مناسباتو په يادولو سره مطلب لاس ته نه راځي.

دوهم دا چې د کمونيزم د تيورۍ په اساس، د هرې وروستی دورې ادبيات له پخوانۍ دورې څخه پرمختللي، ښه، او مترقي دي. ليکن دغه نظريه سمه نه ښکاري.

د مثال په توگه، په اروپا کې د لرغوني يونان او روم ادبيات د منځنيو پيړيو له ادبياتو څخه زيات غني، متنوع او په هنري لحاظ او هم په فکري لحاظ پرمختللي دي. په همدې ترتيب په روسيه کې د اکتوبر له انقلاب وروسته ادبيات د هنري ارزښت له پلوه د پخوانۍ دورې (تزاري) روسيې له ادبياتو سره سيالي نشي کولی. همدارنگه، ځينې هيوادونه د

صنعت او اقتصاد له پلوه وروسته پاتې دي خود هنري فرهنگ له پلوه پر مختللي دي.

دريم دا چې کله کله په يوه ټولنه کې د هنر طلايي دوره پيل شي او ورپسې په پېړيو پېړيو کې بيا هغسې دوره نه ليدل کيږي. د مثال په توگه، د هرات د تيموريانو له عصرنه وروسته، دري ادب تر ډيرو پيړيو پورې د تنزل په حالت کې و. دغه موضوع يوازې د توليدي مناسباتو د اصطلاح په استعمالولو سره نه حل کيږي. د پښتو ادبياتو په تاريخ کې خوشحال ختټک ډير لوی مفکر او فرهنگي شخصيت ځانگړی د توليدي مناسباتو په مقوله کې نشي خلاصه کېدای.

٤- د تاريخي، سياسي، او ټولنيزو پېښو په اساس د ادبي دوروو ېشنه: دغه مېتود هم يو څه نيمگړتيالري. که څه هم سياسي او ټولنيزې پېښې پر ادبي تحول باندې اغيزه لري خود ادبي تاريخ اصلي موضوع نه گڼله کيږي. د ادبي تاريخ اصلي موضوع پخپله ادب دی.

اوس نو پوښتنه راولاړيږي، چې د ادبي دورو دوېشنې معيار څه شی دی؟ ددې پوښتنې په ځواب کې ويل کيدای شي چې د ادبي آثارو د محتوی او شکل په بدلون سره نوې ادبي دوره پيل کيږي. ادبی تحول اصلي معيار دی ليکن بايد زيار وايستل شي چې ادبي تحول علتونه څرگند شي. البته دا احتمال شته چې ځينې وختونه ادب او سياست يو له بله دومره نژدې وي، چې ادبي تحول او سياسي تحول يو گډ نوم غوره کړي، لکه په پښتو ادب کې د روښانتيا دوران.

په پای کې ددې ټکي يادونه هم لازمي ده چې په ادبي تاريخ کې ددورې پرځای ددوران کلمه غوره ايسي، ځکه يوه دوره پای ته نه وي رسيدلې، چې بله پيل شي او لوړې څوکې ته ورسيږي. د مثال په توګه، د رياليزم دوره چې پيل شوې ده لاتر اوسه دوام لري او ددغې دورې په اوږدو کې د نيچراليزم (ناتوراليسم)، سمبوليزم، اګزيستنسياليزم او سورياليزم په شان يو شمېر ادبي مکتبونه راوټوکېدل او ثمرې ته ورسېدل. د دوران د کلمې مقصد دادی چې په يوه دوره کې بنايي ډېر نور ادبي جريانونه د شهرت اوج ته ورسيږي. دغسې لوړې څوکې يا د شهرت اوج د دوران په نامه يادېږي.

دویم څپرکی

د پښتو دادبي تاریخ دورې څنګه ټاکل کیږي؟

تر هر څه مخکې دادبي دور ودوېش د پاره باید یو منطقي معیارو ټاکل شي. ددغه معیار له مخې باید د هرې د ورې ځانګړ تیاوې وښودل شي. که چیرې هماغه معیار په ټولو ادبي دورو باندې د تطبیق وړنه وي نو دا دبي د وروتصنیف خپل اعتبار او ارزښت له لاسه ورکوي.

د پښتو ادبي تاریخ لیکونکو دادبي دورو د ټاکلو د پاره له بېلو بېلو معیارونو څخه کار اخیستی دی. ددغو پوهانو او استادانو کارد

قدرور دی خو د یونانی فیلسوف (ارستو) دا خبره به نه هېر ووچې ویلي يې وو: «خپل استاد اپلاتون رابانديې گران دی خو حقیقت له هغه نه زيات رابانديې گران دی.» نو ددې دپاره چې دادبي دورو د نوي ډېزاين په باب قضاوت وکړای شو پخوانو معیارونو ته به يوه انتقادي کتنه وکړو. علمي څېړنه ددې غوښتنه کوي چې بايد په ټاکلې ساحه کې د نورو پوهانو کارونه ارزيابي شي.

د پښتو ژبې لوی ادبي مورخ علامه حبيبي د خپل اثر (د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی ټوک، دريم چاپ) کې په حقه گيله کوي چې دده د کتاب له لومړي چاپ نه وروسته په ديرشو کلونو کې هيڅوک ميدان ته رانغی چې دده له خوا پيل شوی کار تکميل کړي. لوی استاد د همدغه کتاب په سريزه کې ليکي: «زما هيله هغه وخت داوه چې دا کتاب به سمدستي د لومړي صنف د محصلانو په کار ورسي او بيا چې دغه زده کوونکي استادان سي او خارج ته د لوړو زده کړو لپاره ولاړسي او په لوړو پوهنتونو کې لوست وکي نو به د وی د خپلې پوهنې په رڼا کې نوې او ژورې څېړنې وکي او ښايي چې تردې ډېر ښه او گټور او محققانه کتابونه پر همدغه موضوع باندې وکاږي.... مگر زه چې اوس گورم هغه اميد مې تر سره نسو».

د لوی استاد پوهاند حبيبي غوښتنه او پراخ نظري موږ ته اجازه راکوي چې لومړی دده په ياد شوي کتاب کې ادبي دورې تر بحث لاندې ونيسو. پوهاند عبدالحی حبيبي د پښتو د ادب دورې پر څلورو برخو

ویشلې دي: په لومړۍ دوره کې دا کوښښ شوی دی چې تر اسلام د مخه د پښتو ژبې موجودیت او د نورو آریایي ژبو ترمنځ د پښتو ژبې موقعیت تثبیت کړي. دوهمه دوره د اسلام له ابتدا څخه شروع کیږي او تر (۱۰۰۰) هـ. ق کاله پورې را رسیږي. دریمه دوره له (۱۰۰۰) هـ. ق کاله څخه پیلیږي او په (۱۳۰۰ هـ ق) کې پای ته رسیږي. څلورمه دوره له (۱۳۰۰ هـ ق) څخه شروع کیږي.

ارواښاد پوهاند حبیبی د ادبي دورو له معرفي کولو وروسته لیکي: «زه دا منم چې زما کار اوسعی به خورا ابتدایي وي، مګر هیله لرم چې وروستني پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي او د ابن به د تحقیق او پلټنې په ګلونو ښه ښکلي او سمسور کړي خو:

باغ د ګلو به سمسور وي مور به نه یو

د بلبلو به پرې شور وي مور به نه یو.»

پوهاند حبیبی د ادبي د ورو په وېش کې د قدما وو لاره نیولې ده په دې معنی چې «د لغاتو فلسفه»، ژبه او ژبنۍ پوهنې هم د ادب جزء بولي. په اوسني وخت کې د ژبې د تاریخ حساب له ادبي تاریخ څخه جلا دی ځکه چې ادبی تاریخ یوازې هنري ادبیات ترڅېړنې لاندې نیسي. که ژبپوهنه او ادبپوهنه د علم جلا څانګې وګڼو نو لومړۍ دوره د پښتو په ادبي تاریخ کې ځای نه لري. البته کیدای شي چې په سریزه کې ورته اشاره قدرې وشي.

دوهمه خبره دا ده چې د ادبي دورو په دغه وېش کې کومې مهمې

فرهنگي او ادبي پېښې په نظر کې نه دي نيول شوې. د مثال په توګه (۱۳۰۰ هـ ق) د څلور مې ادبي دورې پيلامه ګڼله کيږي. چې دغه دوره د امير عبدالرحمن خان له پاچهۍ سره متصادفه ده. په دغه وخت کې دادبي تحول څرک نه لګيږي، بلکې په ادبي لحاظ شنډه دوره ده. له قرينې څخه ښکاري چې د کتاب مؤلف ګرد عدد او د پېړۍ تمپيليدو معيار ته توجه کړې ده.

د پوهاند حبيبي نه وروسته استاد صديق الله رشتين د پښتو ادبياتو يو پياوړی مورخ دی او د ادبي تاريخ په غنا او روښانولو کې يې د قدر وړ خدمتونه کړي دي. پوهاند رشتين په خپل اثر د پښتو ادب تاريخ کې تولې ادبي دورې په پنځو دورو ويشلې دي.

ده په خپل ويش کې د اسلام نه مخکې دوره حذف کړې ده، ځکه چې په هغه زمانه کې د پښتو دادبي آثارو کوم څرک نه دی لګيدلی. البته په دې وروستيو وختو کې داسې اسناد لاس ته راغلي دي چې وايي د (۱۵۰ ق.م) په حدودو کې د (مالنده پنهو) په نامه يو کتاب په پښتو ژبه کښل شوی و، دغه کتاب په پالي ژبه ترجمه شوی دی او په هغه کې يادونه شوې ده چې نوموړی کتاب له پښتو ژبې نه ژباړل شوی دی. څرنګه چې د پښتو کتاب لاس ته نه دی راغلی نو دا دبي د ورو په ويش کې د اسلام نه مخکې زمانه په حساب کې نه ده نيول شوې.

پوهاند رشتين ادبي دورې د اسې ټاکلې دي: اوله دوره له (۱۰۰ هـ) نه تر (۸۰۰ هـ) پورې، دوهمه دوره له (۹۰۰ هـ) نه تر

(۱۱۰۰ هـ) پورې. دریمه دوره له (۱۱۰۰ هـ) نه تر (۱۲۵۰ هـ) پورې. څلورمه دوره له (۱۲۰۰ هـ) نه تر (۱۳۵۰ هـ) پورې. پنځمه دوره له (۱۳۵۰ هـ) نه راپه دې خوا.

په دغه ویش کې ځینې ښیګڼې لیدل کیږي خو په مجموع کې د معیارونو په لحاظ د تأمل وړبریښي. نوموړي پوه د لومړۍ دورې دادبي خصوصیاتو په باره کې ډیر په زړه پورې تحلیل کړی دی. ده دوهمه دوره له میاروښان څخه پیل کړې ده. دغه نظر هم معقول ښکاري خو دومره باید ووایو چې لازمه نه وه دوهمه دوره د بابر پاچا او د هغه د اولادې په نامه یاده شي. همدارنګه څلورمه دوره یې د محمد زیود سلطنت له پیلېدو سره تړلې ده او د پنځمې دورې په ویش کې چې هغه هم د محمد زیو د سلطنت ادامه ده، تداخل لیدل کیږي. د کتاب مؤلف ادبي دورې د پاچهي کورنیو سره په ارتباط کې ساتلې دي. په دغه اثر کې پر ادب باندې د سیاسي او اقتصادي عواملو اغیزه له پامه غورځیدلې ده او یا لږ ارزښت ورکړ شوی دی. کله کله د پاچهي کورنۍ په بدلیدو سره د استاد او دده د سبک پیرو (لکه رحمان بابا او دده شاګرد محمد یونس) ادبي دورې سره بیلیږي یعنې دادبي تحول پر ځای د پاچهانو تاریخ معیار ګڼل شوی دی، خو دغه معیار هم په سیستماتیک ډول نه دی مراعات شوی. د کتاب په اوله دوره کې (د پښتو د ملي ادب ځینې برخې) تر عنوان لاندې د پښتو افسانې، نکلونه، وړې قصې، نارې، د پښتو لنډۍ او پښتو متلونه معرفي شوي دي.

دلته څوتکي د پاملرنې وړ دي. لومړی دا چې د ملي ادب اصطلاح د فوکلوري ادب پر ځای استعمال شوې ده. فوکلوري ادب د ملي ادب یو ټوک دی. لیکنی ادب هم د ملي ادب ټوک ګڼل کیږي. دوهم دا چې د فوکلوري ادب بېلګې (نمونې) چې په اوله دوره پورې اړه ولري د سند په توګه نه دي راغلي. فوکلوري ادب به غالباً له اسلام نه مخکې زمانه کې موجود او لا تراوسه دوام لري نو ښايي چې په یوه خاصه ادبي دوره پورې ونه تړل شي په تېره بیا چې کوم سند هم لاس ته نه وي راغلی. درېیم دا چې ښاغلی مؤلف ګمان کړی دی چې د نکلونو ناري په رښتیا سره د نکل د پرسوناژونو ایجاد دی. څلورم دا چې ښاغلی مؤلف د اروپا رومانونه هم د پښتو په اوله ادبي دوره کې معرفي کوي په داسې حال کې چې د اروپا رومانونه په اروپا پورې اړه لري. پنځم دا چې په اوله دوره کې پښتو ناول نه دی لیکل شوی. موږ د دې کتاب پر موضوعاتو نور څه نه وایو خو صرف دومره یادونه کوو چې په هغه وخت کې د داسې کتاب لیکنه یو ارزښتمن کار دی د قدر په سترګه ورته ګورو. (د افغان یاد) په کتاب کې چې د غلام محی الدین افغان په یاد د مقالو یوه مجموعه ده: پوهنمل نور محمد غمجن تمیل (په پښتو ادبیاتو کې دادبي تو تووندو او تاریخي سیر) تر سرلیک لاندې د پښتو دادبي تاریخ پر د ورویاندې هم بحث کړی دی. پوهنمل غمجن د پښتو ادبیاتو دورې پر څلورو برخو ویشلې دي: لومړی دوره له دویمې هـ. ق څخه پیلیږي تر (۹۵۰ هـ ق) پورې رسیږي. دوهمه دوره له (۹۵۰ هـ. ق)

يعنی روښاني نهضت څخه تر (۱۲۰۰ هـ.ش) پورې دوام کوي. ورپسې نوې دوره شروع کیږي چې پر افغانستان باندې د انګریزانو حمله یې معیار ګڼلی دی. بیا معاصره یا اوسنۍ دوره راځي چې له (۱۳۵۷ هـ.ش) کال څخه پیلیږي.

په دغه ویش کې د معیار انتخاب او بیا د معیار سیستماتیک او منسجم تطبیق دواړه د تأمل وړ ریښي. د معیار په انتخاب کې سیستم نه لیدل کیږي. ځینې کلونه په هجري قمري او ځینې په هجري شمسي راغلي دي.

کله چې ښاغلی لیکوال لومړۍ او دوهمه دوره یادوي بیا نو د ترتیبي عدد سلسله پریږدي د نوې دورې او اوسنی دورې په نامه بل معیار انتخابوي. د نوې د ورې نوم هم مناسب نه دی، ځکه سړی نه پوهیږي چې په نوې پسې به څه شی راځي. ښاغلی لیکوال له نوې دورې نه وروسته معاصره یا اوسنۍ دوره تاکلې ده، په دې حساب نوې دوره په اصل کې زړه دوره ده. دوهمه خبره داده چې په لیکلي ادب کې د انګریزانو له یرغل وروسته ترشلمې پیړۍ پورې کوم عمده ادبي تحول نه لیدل کیږي له دې امله د انګریزانو لومړی یرغل د نوې ادبي دورې د پیلیدو معیار نشي ګڼل کیدای. دریمه خبره داده چې ښاغلی لیکوال (۱۲۰۰ هـ ش) د انګریزانو د لومړۍ حملې تاریخ بللی دی په داسې حال کې چې دغه حمله او وه لس کاله وروسته په (۱۸۳۸ ع) کې ترسره شوه.

څلورمه خبره چې تر ټولو مهمه ده هغه داده چې د امیر دوست

محمد خان له وخت نه تر (۱۳۵۷ هـ. ش) کال پورې د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې څرګند ادبي تحول راغلی دی. معاصر ادبیات د امیر حبیب الله په پاچهي کې پیل شوي دي او بیا د محمد ظاهر شاه د پاچهی په زمانه کې د ادبي تاریخ بل پړاو پیل شوی دی، لیکن ښاغلی لیکوال پر دغو ادبي تحولاتو سترګې پټوي او له (۱۲۰۰ هـ ش) نه تر (۱۳۵۷ هـ.ش) کال پورې ټوله یوه ادبي دوره ګڼي. (د ادب د تیوري اساسونه) مؤلف سر محقق دوست شنیواري د (پښتو لیکلي ادب د مکتبونو، سبکونو او میتودونو په پوړیو کې) تر عنوان لاندې د پښتو ادبی تاریخ پر درو پړاوونو ویشلی دی: لومړی پړاو چې په هغه کې د (ملنده پښو) کتاب او د سره کوتل کتیبې ته هم د پښتو د پانګې په توګه اشاره شوې ده دا پړاو د هغه په واقعي معنی له امیر کروړ سره شروع کیږي او مؤلف هم دغه د لیکلي ادب لومړی پړاو بولي. د ده په نظر، دا سعد سوري قصیده «په پښتو شعر کې د تجدد پړاو دی» خو سره له دې، دغه قصیده هم د لیکلی ادب په لومړي پړاو پورې اړه لري. دوهم پړاو له بایزید روښان سره پیلیږي. دغه پړاو تر فرعي عنوانو لاندې شرح شوی دی: روښاني مکتب، د رحمان بابا سبک، هندي مکتب، د هوتکیانو دوره، نوري دوری. وروستې د ادب نوی پړاو چې د امیر شیر علی خان له وخت نه شروع کیږي شرح شوی دی. دغه پړاو (د انتقادي ریالیزم پیدایښت) په نامه یو فرعي عنوان لري.

په دغه پورتني ویش کې ښاغلی مؤلف د دورې پر ځای د پړاو

کلمه غوره بللې ده.

په دې وروستیو وختو کې د پړاو کلمه زیاتره د مرحلې په معنی استعمالیږي یعنې د یوې دورې دننه ځینې مرحلې د پړاوونو په نامه یادیږي.

د پورتني ویش په باره کې به په لنډه توګه څو ټکو ته ګوته ونیسو. لومړی دا چې د سره کوتل کتیبه د پښتو په ادبي پانګه ورګډول زیاتو باوري څیړنو ته انتظار باسي.

دوهم دا چې محترم مؤلف سبک، مکتب، او میتود جلا شیان ګڼي خو په تصنیف کې یوه اصطلاح د بلې پرځای استعمالوي. دریم دا چې د خوشحال بابا په شان سترشاعر او مفکر د جلاسبک خاوند نه دی ګڼل شوي. څلورم دا چې په تصنیف کې انسجام نشته، مولف د سبکونو یا مکتبونو لړۍ پریږدي د هوتکیانو دوره او تورې دورې پیل کوي. پنځم دا چې دادب نوی پړاو د امیر شیر علی خان له پاچهی نه پیل کوي خو د داسې آثار و بیلګې نشي بیدا کولی چې معاصر ژوند پکې منعکس شوی وي. هره ادبي دوره د هغې دورې د خصوصیاتو درلودونکو آثارو سره پیلیږي خو چې پخپله آثار موجود نه وي، ادبي دوره هم وجود نه لري. د امیر شیر علی خان په دوره کې ځینې آثار شته خود کوم ادبي تحول پیلامه نشي ګڼل کیدای. (په دې باره کې به وروسته هم بحث وشي.)

د پښتو دادبي تاریخ د دورو د ویش په برخه کې دا کادمیسین

کاندید محمد انور نومیالي هم یوه طرح وړاندې کړې ده. ښاغلی نومیالی د (ادبي دورې) د اصطلاح پر ځای د (ادبي دوران) اصطلاح غوره ګڼي او داسې استدلال کوي چې «نن ورځ تاریخ پوهانو د دورې او دوران تر مینځ توپیر په مرسومې توګه تثبیت کړی دی» د مثال د پاره دوی دوره هغه بولي چې د یوې پروسې د پیدا ښت، انکشاف، او زوال درې سره مرحلې په هغې کې سر ته رسیدلې وي او له بلې وروستنی نوې دورې څخه یې ټول مشخصات توپیر ولري.

خو دوران داسې حالت ته وایي چې د هغه په ترڅ کې لا د یوې اوبلې دورې تر مینځ تاریخي بېلوالي نه وي راغلی اما په هغه صورت کې صرف د نوې دورې مخکني محتویات تبارز کوي او انکشاف یې د زړې محتویات نفی کوي. » (د امیر کروړ یاد، مخ ..٥).

د ښاغلي نومیالی دغه یادونه پر ځای او سمه ده خو په دغه کتاب کې مورد ادبي تاریخ عنعنه په پام کې نیول شوې ده، د پښتو د ادبي تاریخ په برخه کې د دورې کلمه هم صدق کوي.

د محترم نومیالي په عقیده د پښتو ادبیاتو د پاره په مجموعي توګه درې دورانه ټاکلای شو:

۱- د شفاهي ادبیاتو دوران

۲- د خوشحال د کتبي ادبیاتو دوران

۳- د معاصرو کتبي ادبیاتو دوران

دغه ویش هم د تا ء مل وړ دی. لومړی دا چې د خوشحال د کتبي

ادبیاتو له دوران څخه مخکې دوران د شفاهي ادبیاتو دوران بلل شوی دی، په داسې حال کې چې د اسعد سوري او ښکارندوی قصیدې، د شیخ متي عرفاني شعر، او د زرغون خان ساقي نامه په فوکلور کې نه راځي او د خپلو خصوصیاتو له پلوه د فوکلوري ادب سره څرګند توپیر لري. دوهم دا چې دروښانیانو عرفاني آثار هم په فوکلور کې راځي په داسې حال کې چې دغو اثارو ته څوک فوکلور نشي ویلای.

له د غوپورتنیو یادونو وروسته به د دغه کتاب طرح وړاندې شي. ښایي دغه طرح هم وروستنۍ طرح نه وي دا دبیاتو استادان کولای شي په راتلونکې کې نوې طرح وړاندې کړي. په دغه کتاب کې د پښتو ادبي تاریخ په د روعمده دوروویشل کیږي: لرغونې دوره، منځنۍ دوره، او معاصره (اوسنۍ) دوره. هره دوره په پړاونو ویشل کیږي.

لرغونې (پخوانۍ) دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري ترشپاړسمې میلادي پیړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ څخه پیلیږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسیږي. په شپاړسمه میلادي پیړۍ کې د پښتونخوا په ختیځه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات مینځ ته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کیږي.

پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه دریګویدا او داوستا له سند رواوګا ثونو سره ورته والی لري. د ځینو

ادبپوهانو په عقیده، د ریگویدا او اوستا د سند رواوگا څونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعگانې او قالبونه سره ورته دي. د پخوانی دورې عمده موضوعگانې د ننانځتې سندرې، ویاړنې (قومي تفاخر)، ویرنې، مینه، بیلتون، او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې پیچلي تخیلات او لفظي ضایع چندانې نه لیدل کیږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه، یو نوی پړاو گڼل کیږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې د پاستورال (د شپنو) شعر سره فاصله مینځ ته راغلې ده.

که څه هم قصیدې له درباري ادب سره نژدیوالی لري خو په هغو کې د پاستورال سندرو روحیه هم ساتل شوې ده؛ د پښتنو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیلوي قدرت د سمبولونو په توگه ستایل شوي دي. که د غه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله شي نو د هغو تر مینځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپیرونه لیدل کیږي. د پښتنو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خو اخوږیو دوستانو په توگه ستایل شوي دي. شاعر د صلې او انعام د اخیستلو د پاره شعرنه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي. په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي. د پښتو د لرغونو آریایانو د سندرو وزن ساتي. تر اوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی یعنې د شعر وزن د څپې (فشار، اکسنټ) او د هجاوو (سیلابونو) د شمیر په اساس ټاکل کیږي.

منځنۍ دوره:

منځنۍ ادبي دوره له شپاړسمې میلادي پیړۍ څخه تر شلمې پیړۍ پورې دوام کوي. د پښتو ادبیاتو منځنۍ دوره له سیاسي او ایډیالوجیکي مبارزې سره پیل کیږي خو دغه مبارزه د فیوډالي شرایطو له چوکاټ څخه د باندې نه وزي. میاروښان د یوې مذهبي فرقې دلاربښود په توګه په توره او قلم مبارزه کوي. د روښانیانو او ختکو ادبیات په عمده توګه تبلیغ او تنویر ته متوجه شوي دي. روښان او خوشحال خټک دواړو د پښتنو د خپلواکۍ او ملي حاکمیت د پاره توده اوسړه جګړه پرمخ بیولې ده. سړه جګړه یعنې د قلم له لارې مبارزه یوه فکري سیستم ته اړتیا لري. روښانیانو د عرفان له لارې د خلکو د سیاسي شعور د لوړولو، په هغو کې د خودۍ او پرځان متکي کیدلو د احساس د ویښولو د پاره آهنګ وال ادبي آثار ایجاد کړل او په دې توګه د کتبي ادبیاتو پانګه را منځ ته شوه..

خوشحال خټک پښتو ادبیات د مضمون، شکل او قالب له پلوه غني کړل. ده د فارسي ژبې ټول قالبونه (لکه مثنوي، غزل، قصیده، رباعي، مخمس او نور) او لفظي او معنوي صنایع په پښتو ادب کې راوستل. د مضمون له پلوه د ده په آثارو کې ډیر زیات نوښتونه لیدل کیږي چې د هغه وخت په شرایطو کې ساری نه لري.

د منځنۍ دورې ادبیات د مضمون او شکل په لحاظ د پخوانۍ

دوري له ادبياتو سره جوت توپير لري. ددې دورې په ادبياتو کې د لرغونو سندرو وزنونه متروک شول، کلاسيک معنوي او لفظي صنايع په پښتو ادب کې باب شول؛ د مفکورې په لحاظ سيستماتيک آثار منځ ته راغلل او پيچلي تخيلات د پښتو ادب په بڼ کې را وټوکېدل. په دغه وخت کې پښتو ادبياتو د سېمې له ادبياتو رنګ واخيست. د افکارو ژورتيا، د تخيل رنګيني او د قالبونو تنوع د منځنۍ ادبي دورې غوره ځانګړنې ګڼل کېږي. دا څرګنده خبره ده چې د روښانيانو عرفان، د خوشحال د ملي تشخص احساس، د رحمان بابا ادبي بلاغت، د حميد او کاظم شيدا نازکخيالي د پخوانۍ ادبي دورې په اشعارو کې نه ليدل کېږي.

په منځنۍ ادبي دوره کې درې مهم پړاوونه د فکري، سياسي او هنري ځانګړنې له مخې د تشخيص وړ دي چې غوره استازي يې په فکري لحاظ دوروښان پلويان، په سياسي لحاظ خوشحال خان ختک او په هنري لحاظ رحمان بابا، حميد، شيدا، حنان بارکزی او نور دي.

اوسنۍ دوره:

د پښتو د ادبي تاريخ اوسنۍ دوره د شلمې پېړۍ له دوهمې لسيزې څخه پيل کېږي.

دا بايد ووايو چې په (۱۸۹۳م) کال کې د ډيورنډ د تحميلي کرښې په اثر د ادبي تحول اوسنۍ دوره په لره او بره پښتو نخواکې د

سیاسي جریانونو د جلا والي په سبب پوشانته انکشاف نه کوي، خو پیلامه یې یوشانته ده.

د افغانستان د ننه پښتو ادبیات په اوسني دوره کې درې مهم پړاوونه لري: د روښانتیا پړاو، دوېښتیا پړاو، داوښتون پړاو، څلورم پړاو چې کېداي شي د سمون پړاوېې وبولونوي پیل شوی دی.

دوروستي پړاو څرنګوالی په هېواد کې د سیاسي ثبات له راتلو سره اړه لري او تر اوسه یې هویت په څرګند ډول نه دی تثبیت شوی.

څرنګه چې د پښتو دادبي تاریخ دوهم ټوک د اوسنۍ دورې ټولې څانګې تباوې په مفصله توګه څېړي، دلته به پوازې دومره یادونه وکړو چې داوسنۍ ادبي دورې ادبیات د منځنۍ دورې ادبیاتو سره د محتوی، شکل، ژانرونو او قالبونو له پلوه څرګند توپیر لري او داد بې تحول نوې دوره بلل کېداي شي.

د مضمون او محتوی له پلوه داوسنۍ دورې په ادبیاتو کې نوي فکري اوسیاسي تمایلات (لکه نېشنلېزم، سوسیالېزم، لېبرالېزم) او نوي هنري مېتودونه (لکه رېالېزم او نور)، نوي ادبي ژانرونه، (لکه ناول، لنډه کیسه، نوی شعر، ادبي ټوټې، طنز او نور) را منځ ته شوي دي. په ادبي قالبونو کې هم د ترانې، نوي شعر، منثور شعر په اېجاد ولو سره تنوع او نوښتونه مینځ ته راغي.

درېيم څپرکی

د پښتو معاصر ادب له څه وخت نه پيلېږي؟

د معاصر ادب اصطلاح:

د ځينو ادبپوهانو په عقيده، ټول ادبي جريانونه په درو ډولو وېشل کېدای شي: فوکلوري ادب، کلاسيک ادب، او موډرن (نوی يا معاصر) ادب.

فوکلوري ادب چې ځينې يې ګړنی (شفاهی) ادب يا ولسي ادب بولي له کلاسيک ادب سره د مضمون او شکل له پلوه توپير لري. فوکلوري ادب چې د عوامو له ذوق سره برابر دی، د کلاسيک ادب په اندازه له تصوير څخه کار نه اخلي، بلکې ډېر ساده دی. له بلې خوا د

فوکلوري ادب اتلان د مبالغې په توګه ستایل کېږي او خیالي او خرافاتي پیښې هم پکې زیاتې دي.

د فوکلوري ادب اکثر ویونکی چاته نه څرګندېږي، بلکې سینه په سینه له یوه نسل نه بل نسل ته انتقالیږي. په دې وروستیوو ختوکې د فوکلوري ادب اکثري بیلګې ثبت شوې او چاپ شوې دي خو ګړنی (شفاهي) ادب په ثبتیدلو او چاپېدلو سره په لیکني (تحریري) ادب نه بدلیږي ځکه چې خصوصیات یې یو له بله فرق لري. ځینې ادبپوهان فوکلوري ادب تر کلاسیک ادب غوره ګڼي ځکه چې د هغو په عقیده، فوکلوري ادب د عوامو ادب او د خلکو مال دی په داسې حال کې چې کلاسیک ادب د خواصو او تعلیمیافته کسانو ادب دی.

د کلاسیک کلمه له (کلاسیکوس) څخه اخیستل شوې ده چې په لاتیني ژبه کې د لومړۍ درجې په معنی راځي. په هغه وخت کې د لوړې طبقې ادب ته کلاسیکوس او د خوارې او غریبې طبقې ادب ته پرولتاریوس ویل کیده. په اوسني وخت کې کلاسیک ادبیات په دې لاندې معنا ګانو استعمالیږي:

۱- هغه ادبیات چې زړښت نه لري، په هر وخت او هر ځای کې ستایل کیږي.

۲- د لرغوني یونان او روم ادبیات.

۳- د لرغوني یونان او روم د ادبیاتو په پېروۍ لیکل شوي ادبیات.

٤-هغه آثار چې په کلاس (ټولګي) کې تدریس کیږي.

٥ - پخواني ادبیات چې موډرن (معاصر) نه وي.

دلته کلاسیک ادب په وروستي مفهوم استعمال شوي دی. که چیرې په پښتو کې د کلاسیک ادب کلمه و کاروو، نو له شلمې پیړۍ نه مخکې ټول ادبي آثار د کلاسیک ادب په نامه یاد ولای شو.

په پښتو کې له معاصر ادب څخه مراد هغه ادب دی چې د موډرن ژوند صنعتي، ټولنیزې، سیاسي، او فرهنګي پدیدې یې په نویو ایماژونو کې انګازه کړې وي او د اوسني عصر د مفکورو، غوښتنو، ارزښتونو، او ایډیالونو هینداره وي.

ددې ټکي یادونه ضروري بریښي چې په پښتو کې د معاصر ادب اصطلاح په انګریزي کې د معاصر ادب له اصطلاح سره په خپل مفهوم کې توپیر لري. په انګریزي ژبه کې معاصر ادب د پښتو ژبې له معاصر ادب سره معاصر (هم عصره) دی، تقریباً په یوه زمانه کې پیلیږي. د لومړۍ نړیوالې جګړې (١٩١٤م) له پیلیدو سره د نهیلۍ، اروایي بحران او پسیمیزم (بدبیني) ادبیات را پیدا شول. ددې په خلاف، د پښتو معاصر ادب د اپټیمیزم (خوشبیني) او د چټکې ترقۍ او عصري کیدلو آرزو سره پیل شول.

د معاصر ادب پیلامه او پړاوونه:

د پښتو معاصر ادب د پیلامې په باره کې دا لاندې نظر یې بیان شوې دي:

۱-د پښتو معاصر ادب، هند ته د انګریز له راتګ سره پیلېږي.

۲-د پښتو معاصر ادب افغانستان ته د انګریزانو له راتګ (۱۸۳۹ع) څخه پیلیږي.

۳-د پښتو معاصر ادب د امیر شیر علي خان د پاچهۍ په دوهمه دوره کې شروع کیږي.

٤-د پښتو معاصر ادب (په تیره هنري نثر) بنسټ د نولسمې پیړۍ په اویایمو کلونو کې ایښودل شوی دی.

۵-د پښتو معاصر ادب د افغانستان د خپلواکۍ د جګړې (۱۹۱۹ع) سره سم تیغونه وهي اوو ده کوي.

۶-د پښتو ادب اوسنۍ دوره له (۱۳۵۰هـ) کال څخه پیلیږي.

دغه پورتنۍ نظریې د تأمل وړ دي. د لومړۍ نظریې په اساس، د پښتو معاصر ادب هند ته د انګریزانو له راتګ سره پیلیږي. غالباً ددې نظریې پلویان په دې ټکي استناد کوي چې لویدیز ادب د انګریزانو له خوا په هند کې دود شوی او پښتو ته رانوتی دی. ددې نظریې نیمګړتیا داده چې انګریزان د شرق الهند د کمپنۍ له جوړیدو سره په (۱۶۰۰ع) کې هند ته راغلل خو په پښتو ژبه کې د (۱۹۱۰ع) کال تر شا وخوا پورې د لویدیز ادب اغیزې نه لیدل کیږي.

«هند ته د انګریزانو راتګ» پخپله یوه مهمه فقره ده. که مقصد یې په هند کې د انګریزانو فتوحات وي نو داووه لسمې پیړۍ په

لومړی نیمایي کې انګریزانو کلکته او ځینې نور ځایونه نیولي وو او د دغو جګړو لړۍ د نولسمې پیړۍ تر نیمایي پورې روانه وه. که هند ته د انګریزانو راتګ د پښتو د معاصر ادب د پیلامې په توګه ومنل شي نو په دغه وخت کې خو خوشحال خټک هم لا دنیا ته نه و راغلی.

ځینې ادبپوهان په دې برخه کې داسې استدلال کوي چې د انګریزي استعمار پر ضد لومړنی شعر چې قاسم علي اپریدي ویلی دی، د معاصر شعر لومړنی بیلګه ده. د قاسم علي دیوان په (۱۸۱٦ع) کې تمام شوی دی او د «معاصر شعر» بیلګه یې دا ده:

د انګریز طنبور ترم دلته غږیږي
نصارا شوه حاکمان فرخ آباد
حکومت د پښتانه له سره لاړی
وارخطا کړه نوابان فرخ آباد

دا باید وویل شي چې د انګریزانو پر ضد ځینې ولسي شعرونه هم ویل شوي دي چې د فصاحت او بلاغت له پلوه د قاسم علي له شعر څخه بهتر دي. د قاسم علي شعر سکتې او ماتوالی لري، په ګرامري لحاظ هم نیمګړتیاوې لري چې هیڅکله د معاصر شعر بیلګه نشي ګڼل کیدای.

دوهمه نظریه چې مخکینی نظریې ته ورته ده پر دغه اصل ولاړه ده چې «د پښتو ادب معاصره دوره له ۱۸۳۹ - ۱۸٤۰م کال څخه چې پر افغانستان د انګریزانو لومړی حمله ده پیل کیږي» (د پښتو ادبیاتو

تاریخ: اوسنی دوره، ۱۳۶۰ کال) لومړی دا باید ووایو چې پر افغانستان باندې د انګریزانو د لومړي یرغل په وخت کې د افغانستان ساحه پراخه وه نو ځکه زیاتره مؤرخان دانګریزانو لومړی یرغل له (۱۸۳۸ع) کال څخه حسابوي. دوهمه خبره چې د پښتو ادبی تاریخ سره اړه لري هغه داده چې له (۱۸۳۸) نه د (سراج الاخبار) تر خپریدو پورې د پښتو ادبی تاریخ په پاڼو کې د معاصر ادب بیلګې نه لیدل کیږي. د حنان بار کزي (او څو نورو) نه پرته په دغه موده کې کوم لوی شاعر هم نه دی تیر شوی. د پوهاند رښتین په قول حنان هم« د حمید بابا داد بې مکتب شاګرد او پیرو دی. » (د پښتو د ادب تاریخ، کال ۱۳۲۵، مخ ۱۰۵) په دې اساس، د پښتو په لیکني ادب کې دغه نظریه علمي بنسټ نه لري.

دڅیمه نظریه د پښتو معاصر ادب پیلامه د امیر شیر علي خان د پاچهی په دویمه دوره کې لټوي. په دې کې شک نشته چې د نولسمې پیړۍ په دوهمه نیمایي کې د افغانانو په عنعنه يي ژوند کې د یوه نوي تحرک او ډینا میزم څرک لګیږي. د امیر شیر علي خان د سلطنت په دوهمه دوره (۱۸۶۱-۱۸۸۸ع) کې د موډرنیز یشن (عصري کیدلو) په لور ګامونه واخیستل شول دوسلو جوړولو کارخانې تأسیس شوې؛ تجارت پراختیا ومونده، په اداري او نظامي چارو کې نو ښتونه مینځ ته راغلل، دشمس النهار په نامه جریده خپره شوه، حربي او ملکي ښوونځي تأسیس شول، د عصري روغتون بنسټ کیښودل شو او د پوستې نوی

سیستم ایجاد شو. د امیر شیر علي خان د سلطنت په دوره کې د عسکري اصطلاحاتو او اداري نومونو له لارې پښتو رسمیاتو ته داخله شوه. د پښتو ژبې د تدریس د پاره د (تحفة الامیر) په نامه یو گرامر هم وکښل شو او د انگریزانو پر ضد غزا ته د خلکو د رابللو د پاره د امیر په سپارښتنه د (روضة المجاهدین) کتاب نظم شو.

که څه هم د موډرنیزېشن خواته د گام پورته کولو او د پښتو ژبې درسمي کیدلو د پاره د امیر شیر علي خان هڅې د یادونې وړدي خو په دغه دوره کې د معاصر ادب څرگندې نښې نه لیدل کیږي.

څلورمه نظریه وایې چې د پښتو د معاصر ادب په تیره هنري نثر بنسټ د نولسمې پیړۍ په اوومه لسیزه کې د مولوي احمد له خوا ایښودل شوی دی. په دې کې شک نشته چې د مولوي احمد نثر خوږ او فصیح دی خو دا په نثر کې فوکلوري کیسې راغلې دي او د معاصر ژوند انعکاس پکې نه ښکاري.

پنځمه نظریه پر دغه اصل متکي ده چې معاصر ادب د خپلواکۍ د جگړې (۱۹۱۹م) نه را په دیخوا شروع کیږي. دا نظریه هم تأمل وړده په داسې حال کې چې د دغه نظر وړاندې کوونکي په دې نه دي بریالی شوي چې له اماني دورې څخه حتی یو شعر یا یوه کیسه د نمونې په توگه راوړي یا یې د شاعر او لیکوال نوم معرفي کړي نو دغه دوره به څرنگه د معاصر ادب د پیلامې په توگه وپیژندل شي؟

دا ټکی هم د یادونې وړدی چې د پښتو ژبې نامتو لیکوال او شاعرانو چې د سراج الاخبار افغانیه سره قلمي مرسته کوله په اماني

دوره کې يې د يادونې وړ ادبي تخليقات نه دي وړاندې کړي او که د هغو ليکوالو او شاعرانو له ډلې څخه چا کوم ادبي اثر ليکلی وي، دوی د سراجيه عصر نو ښتگر رو ښانفکران گڼل کيږي.

اوس به راشو شپږمې نظريې ته چې وايي د پښتو ادب اوسنۍ دوره له (١٣٥٠ هـ) کال څخه پيليږي. دا نظريه «د پښتو د ادب تاريخ، ١٣٢٥ش) مؤلف وړاندې کړې ده. په آسانۍ سره پوهيدای شو چې د مؤلف مقصد (١٣٥٠ هـ ق) کال دی. دده په نظر، منشي احمد جان د معاصر ادب بنسټ ايښودونکی دی. په رښتيا سره چې د منشي احمدجان د ليکنې سبک د فورم له پلوه ښکلی او په زړه پورې دی خو د محتوی په لحاظ د مولوي احمد له سبک سره ورته والی لري.

ددغه کتاب د مؤلف په عقيده، د پښتو معاصر ادب په لره پښتو نخوا کې د (١٩١٠ ع) کال شاوخوا د (افغان) جريدي په خپريدلو سره پيليږي. په دغه جريده کې د پښتو ادب نوي ژانرونه باب شول او د راحت زاخيلي، فضل محمود مخفي، عبدا لله کبرخان اکبر غوندې ليکوالو او شاعرانو د معاصر ادب زړي وکرل.

په افغانستان کې د سراج الاخبار ددوهم ځل (١٩١١ ع کال) په خپريدو سره د پښتو معاصر ادب بنسټ کيښودل شو. د پښتو معاصر ادب په افغانستان کې د روښانتيا، وېښتيا اُوښتون په نامه پړاوونه ووهل او د (١٣٦٥ هـ .ش) کال نه را په ديخوا (د افغانستان په پښتو) معاصر ادب کې د نوي بدلون نښې څرگند يږي چې په راتلو نکو فصلونو کې به په مفصله توگه شرح شي.

څلورم څپرکی

د روښانتیا پړاو

تاریخي پس منظر:

د شلمې پیړۍ په را برېدلو سره په افغانستان کې د معاصر ادب د پیلید و د پاره عیني او ذهني شرایط برابر شوي وو. په همدې وخت کې د کلتور مادي توکونه، لکه فابریکې (د وړیواوبدلو، بوټ جوړولو، او د برېښنا د تولید چار ځایونه): مطبعه، روغتون، عصري لوازم (لکه موټر، تلفون، فوتوګرافي، اونور)، د کار وسیلې (لکه سړکونه، د فابریکو وداني، پلونه، ویالې، داوبو سولونلونه، او نور) د عصري ژوند د ښکارندوی (مظهر) په توګه تر سترګو کېږي. په

عنعنوي ژوند کې د بدلون په راتللو سره نوې مفکورې هم پیدا کیږي او د معنوي فرهنگ په بڼ کې نوي گلبوټې تېغونه وهي.

د افغانستان د فرهنگي ژوند په لوړتیا کې یو بل عمده عامل د امیر حبیب الله په دوره کې د هغو فراریانو راستنېدل وو چې د امیر عبدالرحمن له خوا تبعید شوي وو. هغوی هیواد ته له راستنېدلو وروسته د اذهانو په روښانولو کې ستره ونډه واخیسته او د معاصر و ادبیاتو په بنسټ ایښودلو کې یې مهم نقش ودرلود. د دغو کسانو په ډله کې د محمود طرزي او غلام محی الدین افغان نومونه په خاصه توگه د یادونې وړ دي. همدارنگه د عصري پوهنو د تدریس د پاره له هند څخه ځیني استادان را غوښتل شوي وو چې د نویو مفکورو په ترویج کې یې ډېر خدمت کړی دی.

د فرهنگ په ساحه کې دوه مهم کارونه تر سره شول. لومړی دا چې په کابل کې د حبیبیې ښوونځی او د حربیې ښوونځی او د سراج الاخبار د جریدې اداره د سیاسي فعالیتونو په مرکزو نو بدل شول.

په همدې وخت کې، د میر غلام محمد غبار په قول، په کابل کې د بهرنیو هیواد وجریدې لاس په لاس گرځیدې او د روښانفکرانو قشر چې په لومړي سر کې یې د ملي بورژوازي او لیبرال ملاکانو نماینده گي کوله وروسته یې د پاچا د بې سرحده واک د محدود ولو او د افغانستان د خپلواکۍ د گټلو او د اساسي قانون د جوړولو د پاره په مبارزه لاس پورې کړ. (افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۷۱۶)

د تجدد او روښانتيا د ورځې ادبيات د ملي ارمانونو د عرادې په توګه د فرهنګ پر مخ بيولو ته وقف شوي وو. پدې کې شک نشته چې د معاصر ادب تر څنګ، کلاسيک ادب او فوکلوري ادب د واړه په خپل قوت پاتې وو، خو معاصر ادب د محتوی او پيغام د درلود لو له کبله نور ادبي جريانونه له خپل عنعنه يي اهميت څخه وغورځول. معاصر ادب د يوه متعهد او رسالتمن ادب په توګه د ټولنې په خدمت کې په کار واچول شو. په هيواد کې د مزمن فقر، بيسوادی، اداري فساد، اختناق، او ټولنيزي بېعد التی عموميت ټول هيواد پالونکې آزادۍ خوښوونکي روښانفکران دې ته وهڅول چې د منځنيو پيړيو د عطالت او رکود د منځه وړلود پاره سخته مبارزه پيل کړي. ادبيات د يوه معنوي مشال په توګه د خلکو د ذهنونو د روښانولو د پاره استخدام کړي او ولس د غفلت، بې خبری، ړانده تقليد او بې تفاوتۍ له درانه خوبه راويښ کړي. د دغه وخت يو شمير نامتو شاعرانو او ليکوالو د ادبي تخليقاتو له لارې د استعمار، ځانځانی، خانخانی، او استبداد پر ضد ګړندۍ مبارزه کوله او ځينو يې د خپلو لوړو آرمانونو د پوره کولو په لاره کې د قربانی ميدان ته هم ورودانګل او د شهادت جامونه يې وڅښل.

بنا کردند خوش رسمی به خاک و خون غلتيدن

خدا رحمت کند آن عاشقان پاک طينت را

د سراج الاخبار د جريدې په خپريدلو سره پښتو ژبې او ادبياتو ته هم د انکشاف زمينه برابر يږي. په همدې وخت کې « په لره او بره

پښتونخوا کې ډیر داسې ځوانان موجود وو چې د نویو علمونو او اروپایي ادب مطالعه یې کړې وه، نوي ادبي ژانرونه او فورمونه یې پیژندلي وو، د خپل خیال د اظهار د پاره یې نوې لارې په نخښه کړې وې او د پښتو دلرغوني ادب پرپاخه بنسټ یې د پښتو د نني ادب ماڼۍ پیل کړه» (د افغان یاد، مخ ۵۷)

که څه هم انګریزي استعمار په (۱۸۹۳م) کال کې د ډیورنډ په تحمیلي کرښې سره د افغانستان د خاورې یوه برخه له اصلي پیکر څخه بیله کړه خو وېې نشو کولای چې د پښتنو د ګډو آرمانونو، ګډوارزښتونو، او ګډوویاړونو تر مینځ د بیلتانه کرښه را وباسي. د هنري فرهنګ په ډګر کې دلته او هلته په یوه وخت کې حرکت پیل شو. د دغه حرکت مخکښان د ټولنې روښانفکران وو.

په افغانستان کې د (سراج الاخبار افغانستان) جریده د مولوي عبدالرؤف کندهاري له خوا د (۱۹۰٦ کال د جنوري په پوولسمه نیټه) له چاپ څخه را ووتله خو دهمدغې لومړۍ ګڼې له خپریدلو وروسته جریده بنده شوه او دوهم ځل د پاره د (سراج الاخبار افغانیه) په نامه په (۱۹۱۱م) کې د محمود طرزي په مدیریت او مشرۍ خپره شوه. په همدې وختونو کې په لره پښتونخوا کې هم د پښتو د معاصر ادب د پراختیا په لارکې ګامونه پورته شوي وو. په (۱۹۱۰م) کې د (افغان) جریدې په خپریدلو سره په پښتو ادب کې نوي ژانرونه باب شول او د راحت زاخیلي، فضل محمود مخفي، (عبدالاکبر خان اکبر)،

عبدالمالک فدا غوندي نامتو شاعران او لیکوال د دغه نهضت سرلاري وو.

محمود طرزي او عبدالرحمن لودین په (سراج الاخبار افغانیه) کې د پښتو نظمونو او مقالو خپرولو ته په آگاهانه توگه پاملرنه اړولې وه. د پښتو لومړی شعر چې په نومورې جریده کې خپور شو د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی

رنگارنگه ترقي ده
څه عجب مجبوب عنوان دی

دا له کومه سوبه مورکې
چې ظاهر او نمایان دی

دا خو عصر د سراج دی
چې افغان ټول پر ي روښان دی

ته سراج الاخبار ته گوره
چې د ملک په تن کی ځان دی

اوس بیا نورعلی نور سو
په پښتو چې دی گویان دی

په دغه شعر کې د نوي دوران د پیلیدو زیری ورکړ شوی دی. له روښانتیا سره د سراج او د «نور علی نور» ارتباط مضمون ته ادبي رنگ

هم ورکړی دي. که په دغه شعر کې د سراج عصر ستایل شوی دی وجه یې دا ده چې د هیواد ترقی ته یې پاملرنه کړې ده.

د روښانتیا په دوره کې د پښتو د معاصر ادب سر لاري دغه کسان دي: مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالواسع کندهاری، عبدالعلي مستغنی او عبدالهادي داوي. د سراج الاخبار د نور و قلمي همکارانو په ډله کې چې په پښتو یې شعرونه ویلي دي. د سید محسن کندهاري، عبدالسلام کامه یی، ملاعبدالباقي کندهاری، عبدالرسول محمد زایي، میرزا عبدالرحیم رحیمی، او ملا- محمد خان عرض بیگی (افغانی نویس) نومونه د یاد ونې وړ دي. محمود طرزي پدې دوران کې د پښتو د عامېدلو او ودې لپاره کار کړی، خو دا کار یې په دري ژبه دی. عبدالرحمن لودین که څه هم پښتو ژبې ته ډیر خدمت کړی دی خود پښتو شعر یاداستان کومه نمونه یې لاس ته نه ده راغلې.

د روښانتیا پړاو ادبي ځانګړتیاوې:

د شملی پیړی په پیل کې د افغانستان په ادبیاتو کې موډرنیزیشن په پراخه اندازه منعکس شوی دی. د هغه وخت ادبي نوښتګر و په شعوري توګه هڅه کوله چې له ادبیاتو څخه د ملي او دموکراتېکو هد فونو د تحقق د پاره د یوې اغیزناکې وسیلې په توګه کار واخلي. ددې وخت د ادبیاتو سوژه، هیواد پالنه، خپلواکي غوښتنه، د اختناق او فساد رټنه، د فاناتیزم (تعصب) او ارتجاع غندنه، د مثبتو

علومو او تکنالوجي او نوي فرهنګ خپرونه، د ملي وحدت ټینګونه، د عصري ژوند له غوښتنو سره د دودونو او انګیرنو سمونه، د مطلقیت او ستیاټسکو (اوسني حالت ساتنې) پر ضد د خلکو پارونه، د انګریزي استعمار په مقابل کې د ختیځ په تیره د مسلمانو ملتونو پاڅونه او داسې نور ملي، اسلامي، اوبشري ارزښتونه او آرمانونه دي. په دې اساس، ددغه پړاو په ادبیاتو کې د پیغام او تعهد برخه ډیره پیاوړې ده او پر مضمون باندې د زیات ټینګار له امله ادبي فورم ته لازمه پاملرنه نه ده شوې. له ځینو لیکنو څخه څرګند یږي چې د روښانتیا پړاو د ادب مخکښانو په قصدي او عمدي توګه د کلاسیک ادب د بدیعي صنایعو د عنعنې له پیروی څخه ډډه کړې ده.

د مثال په توګه، محمود طرزي په خپله مقاله (حسب حال مابین شعر طرز جدید و شعر طرز عتیق) کې د کلاسیک ادب پر تشبیهاتو باندې داسې ملنډې وهلې دي: «در این عصر قد دراز سرو عرعر مانندی را که ده پانزده برابر قامت طبیعی بشر باشد و آن سرود و لیمویا دو انار بار آورده باشد و مارهای سیاه پر زهر از دو طرف آن آویخته باشد . . . هیچ کس نمی پسندد.» (د افغانستان کالنی ۴۵-۴۶ ګڼه ۱۳۵۸-۱۳۵۹ مخ ۹۷۴) د پښتو د معاصر ادب د لومړي پړاو اکثر شعرونه هیودا پالنې ته وقف شوي دي او په اصطلاح «وطنیه» شعرونه دي خو د فورم او بدیعي ځانګړتیاوو له پلوه په هغو کې نیمګړتیاوې لیدل کیږي. داسې ښکاري چې د مضمون په نوي کیدو سره

د نوي هنري شکل د ایجادولو د پاره هلې ځلې رواني وې. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، ددې پراو مخکښانوله عنعنه يي ادب ځخه په لیرې کیدو سره هڅه کوله چې د نوي ادب د بنسټ تیږه په خالي فضا کې کښیږدي چې په نتیجه کې يې د محتوی او شکل یو والی او تناسب زیانمن شو.

په اماني عصر کې د پښتو معاصر ادب، د انتظار په خلاف، مخ په ځوږه روان شو. ددغې دورې ډیر شعرونه په لاس کې نشته او یوه دوې بیلګې يې چې لاس ته راغلې دي د عادي نظم سطحې ته هم نه رسیږي. د تعجب خبره ده چې ځینو ادبپوهانو د غوشعرونو (!) ته د نوی او ابتکاري شعر په نظر کتلي دي. داده لومړی بیلګه:

امـــیـــر امـــان الـــلـــه خـــان
جـــې غـــازي دی بـــې مـــثـــال
و مـــلـــت د افـــغـــان
ويـــخـــښـــل اســـتـــقـــلال
قـانون و آئین جوړکئ له دوی د دین
د پـــاره د مـــســـلـــمـــان

د نوي او ابتکاري شعر د پاره تر هر څه د مخه د ژبې سموالی حتمي دی؛ که ژبه له گرامري قواعدو سره سمون ونه لري، لکه «وملت د افغان ویخښل استقلال)» یا «قانون وآئین جوړکئ له دوی د دین» نو دغسې شعر(؟) اصلاً شعرنه گڼل کیږي. ابتکاري خویې لا په ځای

پرېږده.

په پورتني شعر (!) کې له وزن څخه بې خبري او سکتې په «نوي شعر» تعبير شوي دي د شاعر احساس د قدر وړ دی خوله بده مرغه نه يې د نظم ژبه سمه ده، نه وزن لري، نه تصوير لري، نه تشبيهات يا نور شعري تلازمات او نه کومه نوې مفکوره.

اوس د همدغه وخت د شعر (!) يوه بله نمونه چې لاس ته راغلې ده، وګورئ:

شـاه غـازي امـيـر امـان الـلـه خـان
عــادل، عــاقــل، عــامــل، کــامــل
مـلـک مـحـکـم او قـوي دی افـغـانـسـتـان
مـتـيـن، رصـيـن، حـصـيـن، سـنـګـيـن

دغه بيلګه چې له پورتنی بيلګې څخه کوم امتياز لري هغه دادی چې ژبه يې څه سمه ښکاري.

ددغې پورتنۍ يادونې لومړی مقصد دادې چې په اماني عصر کې د معاصر ادب د پيلامې د پاره، لکه څينو چې ادعا کړې ده، قناعت بخښونکی دليل نشته او دغه عصر له سراجي عصر څخه په ادبي لحاظ وروسته پاتې کيږي. دوهم مقصد دادی چې د شعر او ادب وده او ترقي په ميخانيکي ډول له ټولنيزي ترقۍ سره اړه نه لري. کيدای شي چې د هوسا او بسيا ټولنې د شرايطو پر ځای په بحراني حالاتو کې ښه شاعران او ليکوال پيدا شي.

دروښانتیا پړاو نامتو شاعران او لیکوال

مولوي صالح محمد کندهاري (۱۲٦۹-۱۳۳۹هـ ش):

صالح محمد هوتک په کندهار کې زیږیدلی او د پنځلس کلنی په عمر کابل ته راغی. لومړنی زده کړه یې د کابل د حبیبیې په مدرسه کې سرته ورسوله او بیا په هماغه مدرسه کې د ښوونکي په توګه وټاکل شو. مولوي صالح محمد هوتک د پښتو ژبې درس ورکاوه او د پښتو درسي کتابونه یې لیکل. دده آثار دادي:

۱-خود آموز پښتو: په ۱۳۱۳هـ. ش کال کې د کندهار په مطبعه کې چاپ شوی دی.

۲-لومړی کتاب پښتو په ۱۳۳۵ هـ. ق کال د لاهور ددین محمدي په مطبعه کې چاپ شوی دی.

۳-خود آموز پښتو، د کندهار مطبعه، ۱۳۱٤هـ. ش

٤-پښتو ژبه، لومړی ټوک، پښتو ټولنه، ، ۱۳۱٦هـ.ش

۵-پښتو ژبه، دوهم ټوک، پښتو ټولنه، ۱۳۱۷هـ. ش.

٦-د پښتو ژبې لپاره تدریسي کتاب.

۷-پښتو صرف او نحو، له ار دو څخه ژباړل شوی.

۸-د عزیزي تفسیر ترجمه په پښتو ژبه، قلمي نسخه.

۹-اطاعت اولوالامر، په پښتو ژبه، ۱۳۳٤ هـ. ق.

۱۰-پښتو مثنوي، د پښتو د انکشاف او تقویې ریاست، ۱۳۵۰ هـ. ش.

۱۱-تذکرة الشعراء د مولوی صالح محمد او سراج الدین سعید ګډ تألیف (۱).

له دغه فهرست څخه څرګند یږي چې د مولوي صالح محمد کندهاري اکثرې لیکنې تعلیمي او تدریسي بڼه لري. مثنوي یې یو ادبي اثر دی چې دري زره بیته لري او ځینې برخې یې د مولانا جلال الدین محمد بلخي له مثنوي څخه یې په آزاده توګه ژباړلې دي.

مولوي صالح محمد کندهاري د پښتو د معاصر ادب د سر لاري په توګه نه هیریدونکي خدمتونه کړي دي. د پښتو لومړی شعر چې د معاصر ادب د بیلګې په توګه په سراج الاخبار کې خپور شوی، د مولوي صالح محمد خان کندهاري شعر دی. دده یوبل شعر چې د لومړی

(۱) مولوی صالح محمد هوتک په سراج عصر کې د حبیبیه ښوونځی دزده کوونکیو لپاره د پښتو دري درسي کتابونه کښلي وو:

-لومړی کتاب د پښتو؛ - دویم کتاب د پښتو او دریم کتاب د پښتو. دده د منظومو او منثورو آثارو یوه بله مجموعه هم چاپ ده چې پاشلې وېناوې نومیږي (هـ).

نړېوالې جګړې په وخت کې يې د عثماني ترکيې په ملاتړ ويلی او په سراج الاخبار کې چاپ شوی دی. د انګريزانو له سخت عکس العمل سره مخامخ شو، هغه شعر دا دی:

ته کره د زمکې ګوره
نظر وکړه زما ور وره
دنيا ده پر شور راغلې
توريدلې، قهريدلې
لري ډول چې پر دنيا دی
پر يورپ که پر آيشيا دی
ټول په جنګ سره اخته دي
په سروينو آغشته دي
جرمن دی خدای ګمارلی
روس، انګريز ته ښکارلی
انګريزان په ويراخته دي
ډير مغموم خوارا خفه دي
همت ګوره د ترکانو
د روميانو، عثمانيانو
اې زما برادرانو
اې جمله مسلمانانو
ښه فرصت دی خدای راکړی

ښه موقع دی پیدا کړی
چې کفار سره اخته دي
په سرو وینو آغشته دي

دغه مثنوي ټوله (۷۰) بیته ده. داسې ښکاري چې انګریزانو به امیر حبیب الله ته سپارښتنه کړې وي چې د مولوي صالح محمد کندهاري د آثارو د خپریدو مخه ونیسي. تر یوه کاله پورې په سراج-الاخبار کې چا دده اثر ونه لیده، ددې د پاره چې د خپلو آثارو د خپرولو د پاره لاره خلاصه کړي په (۱۲۹۵ هـ. ش) کې یې د (اطاعت او لوالامر) تر سرلیک لاندې یو شعر له چا په را وووت:

اطاعت دا ولوالامر فرض عین دی
بلې بلې ثابت شوی په قرآن

د مولوي صالح محمد هوتک (د بلبل ژړا) یا (په قفس کې بلبل) په نامه شعر ډیر زیات شهرت لري.

که څه هم دغه شعر د عبدالهادي داوي د شعر ژباړه ده خو مولوي صالح محمد په ترجمه کې له دومره ظرافت څخه کار اخیستی دی چې ځانګړي ادبي ارزښت لري:

یو سحر زما تر غوږ سوه له بلبله
په قفس کې یې ژړل دایې ویله

چې بندي سوم د صیاد له سخته دله
ولې نه پوښتي څوک حال زما یو له بله

ولې نسته بې فغانه کار ویار زما
ولې حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چې د زړه حال ورته بیان کم
نه مې وس چې خبر د اره بلبلان کم

نه ملګري چې چمن ته یې روان کم
بیابیان ورته د ګل او دریحان کم

خپل د ک زړه د آرمانو ورته خالي کم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي کم

چا ته وژاړم، پر چا باندي فریاد کم
چا ته خاورې پر خپل سر باندي باد کم

چا ته وګورم په څه شي زړګی ښاد کم
د صیاد لاسه چا ته عرض و داد کم

څه را وسوه چې د تور قفس بندي سوم
نه خلاصیږم په دا بند کې ابدي سوم

ولې زه له خپله سیله را جلا سوم
ولې زه له خپل وطنه را جدا سوم

ولې زه په ویر اخته په واویلا سوم
کورو کلي مې سوې ته خوار تنها سوم

کوم ظالم کړمه بندي خدای دې بندي کي
خدای دې ماغوندي اخته په جدایي کي

اوس به زه لکه هانور په هوا تلمه
په هوس د آزادۍ به نازیدمه
پر غنچو به د ګلانو مسېدمه
ورځ په ورځ به غوړېدمه لویېدمه
چابندي کړم خدایه تې په ځان اخته کې
په قفس یې دزندان جګر سوخته کې
اوس به ګرځیدم آزاد په چمنو کې
الوتم به په صحرا او په باغو کې
مست به ګرځیدم خوشحال په شګوفو کې
ولې اوس یم په غمو، په اندیښنو کې
چې بندي دې دقفس کړمه صیاده
خدای دې ماغوندې بندي کړه اې آزاده
الغرض چې ده وهلې دا ناري
د قفس له لاسه و په غلبلې
چې ناګاه د چمن بادراغی د کښې
چې پرونښت دایې وواته له خولې
مګر د ابا د دچمن د خوا راغلی
چې زما صبر و آرام یې را څخه وړی
***

د شعرو روستي بندونه:

پـه حـسـرت او پـه افـسـوس یـې د اویـلـه
وګـلـشـن تـه یـې کـتـل بـیـا یـې ژړلـه
د قـفـس و دروازې تـه یـې څـغـسـتـلـه
لاریـې نـه وه وزرونـه یـې سـر پـولـه
پـه هـواسـو سـریـې ونـښـت لـه قـفـسـه
ویـنـې تـوی سـوې سـورپـوڅ لـوید لـه هـوسـه
سـر تـر پـایـه پـه سـروږمـوکـې غـرقـاب و
ځان بایللی، زړه زخمي، حال یې خراب و
بیابې هوښه یا پر هوښ، په اضطراب و
چې پر هوښ به سو، ګویانه په داباب و:
سـر مـې بـایـلـو پـه هـوا د آزادۍ
شـکـر شـکـر سـوم فـدا د آزادۍ!

(په قفس کې بلبل) په سمبولیکه او رمزي ژبه د خپلواکۍ غوښتنې جذبات څرګندوي او خلک فداکارۍ او سر بایللو ته رابولي. د پوهاند حبیبي په وینا، دا شعر دومره مقبول وچې په کندهار کې حتی د ښځو خولې ته هم ولویده، خو له په خوله اوریدل کیده او دوطن له مینې به یې ژړل.

(په قفس کې بلبل) د پښتو د معاصر ادب یوه غوره بیلګه ده. که څه هم د محلي ږ یا لکټ اغیزه پکې څرګنده ده خو په هغه کې یو مهم ملي

آرمان په ښکلي عاطفي رنګ کې منعکس شوی دی. په دغه شعر کې تعقید او زاید الفاظ نشته، د اصطلاحاتو له پلوه غني او ژبه یې طبیعي او له محاوري سره سمه ده. په نوموړي شعر کې د تصویر بشپړتیا، منطقي انسجام او حسن ختام، د عواطفو تلطیف، د رمز په ژبه د اسارت او مړيي توب پر ضد اعتراض او د طبیعت د ښکلا انځور پر همدغه شعر باندې د جاودانګی مهر لګوي.

غلام محی الدین افغان (۱۲۷۹-۱۳۳۹ هـ. ق):

د امیر حبیب الله د پاچهی په زمانه کې چې یو شمیر افغانان بیرته خپل هیواد ته راستانه شول. د هغو په ډله کې مولوي غلام محی الدین افغان هم شامل و. غلام محی الدین افغان د عبدالرشید زوی په کندهار کې زیږیدلی دی. د تبعید په موده کې یې په هند کې عصري پوهنې زده کړې.

ویل کیږي چې دی په اردو، سنسکریت، عربي، انګریزي او فارسي ژبو پوهیده. مولوي غلام محی الدین افغان چې کله کابل ته راستون شو د هیواد د ځوانانو د روزنې په منظور یې معارف ته مخه کړه او د دارالمعلمین مدیر وټاکل شو. دی د (اخوان افغان) د نهضت غړی و. د خپلواکۍ د بشپړتیا، د عصري پوهنو د تعمیم او پراختیا، او د ملي احساس د ویښتیا په لار کې یې هلې ځلې وکړې. افغان د پښتو ژبې له سوچه کولو سره هم مینه درلوده.

د افغان د شعر بیلګې:

زړه زمـا ډک دی لــه مـیــنـې د وطــن
خـپـل وطـن مـا تـه عـزیـز دی تـر خـپـل تـن
هـر یـو ګـل مـې د وطـن پـر مـا ډیر ګران دی
تـر کـشـمـیـره، تـر پـاریـس وتـر لـنـدن
شـیـریـن ځـان مـې پـه شـیـریـن وطـن فـدا دی
زه خـو دارنـګـه فـرهـاد یـمـه کـوهـکـن
ګـلـسـتـان مـې دوطـن لادر کـنـار دی
خـارسـتـان دی د وطـن راتـه ګـلـشـن
د وطـن پـه حـمـایـت کـې ځـان مـبـاح دی
پـه دامـیـنـه کـې لازم دی سـر بـاخـتـن
چـې د چـا پـه سـر سـودا د وطـن نـه وي
سـر د ده دی مـسـتـحـق د بـریـدن
چـا پـه زړه کـې چـې جـنـون دوطـن نـه وي
د هـغـه زړه خـدای هـمـیـش لـري غـمـجـن
کـه څـه ډیـردي پـه جـهـان کـې عـزتـونـه
ډیـر عـزت دی پـه خـدمـت کـې د وطـن

***

بـې کـمـال د بـاکـمـال کـلـه هـمـسـر دی
هـم قـیـمـت کـلـه ګـوهـر سـره حـجـر دی

با کمال سړی په مثل د پادشاه دی

په ظاهره که مفلس او قلندر دی

که لباس د بې کمال وي د زربفتو

دا یې څل وي د حریر و هغه خر دی

که لباس د با کمال وې د کرباسو

کمال ده لره خلعت دی هم زیور دی

څوک چې نه لري کمال واوره افغانه

که غني وي لا خو تانه مفلس تر دی

مولوي غلام محی الدین افغان، دادترقی او خپلواکی غوښتنې د باغ خوشنوا بلبل په (۱۳۰۰ هـ . ش) کې خپلې نغمې بس کړې او همیشني باغ ته یې سفر وکړ. ده د دوستانو له خوا یې پر مزار په پښتو ژبه یوه کتیبه ولیکل شوه (۱) څرنګه چې نوموړې کتیبه د افغان پر ژوند پیښو رڼا اچوي او له بلې خوا، د ځینو په عقیده، د مړستون (قبر) لومړنۍ شناخته ده چې په پښتو لیکل شوې ده نو دلته یې کټ مټ رانقلوو:

یا ایها النفس المطمئنه ارجعي الی ربک راضیة مرضیه فادخلی فی عبادي و ادخلی جنتی.

مولوي غلام محی الدین افغان په قندهار کې متولد شو او هلته د

---

(۱) د غلام محی الدین افغان متفرق پښتو - دری آثار او اشعار اوده راټول کړي پښتو متلونه په سراج الاخبار کې نشر دي. دا ټول آثار: د غلام محی الدین افغان افکار او آثار نومې مجموعه کې: راټول او چاپ شوي دي. د ۱۳٦۰ هـ ش کال چاپ (هـ).

دینیات معلومات یې حاصل کړل، پس په معیت د سردار ایوبخان په راولپنډي او لاهور کښې د فرار په حالت له انګریزي مکتبو څخه یې جدید تعلیم واخیست چه بیرته کابل ته راغئ د امیر حبیب الله خان په روښان دوران کښې د دارالمعلمین مدیر مقرر شو او هغه خیالات او ارادې یې د اصلاح او ترقی د ملت چه دولس کاله پخوا په مجلس کښې د «جان نثاران ملت» معاقده کړې وې. د ظل الهی تر سیوري لاندې پخپله په ثمر ورسیدلې. په دا کیفیت مطمئن او د عباد الله په خدمت کښې داخل و، چه په اجل دو بای هیضه و خپل پروردګار ته راجع شو او هغه د ټولو ښتن تعالی دی په جنت کښې داخل کئ.

دا دعاد «اخوان افغان» په یاد د هغه وطن دوستی او وفادار (زړه) خیژي:

چه په یارپسې ترڅان وجهان تېروي
څوک کولی سی داهسی مشقت

د شپیتو کالو د صلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کښې ملګری د ځوان مردانو، د اهل او صالح د هر مشرب، چه ټول یې آمرزش غواړي.

بروز مرگ که یوم وصال یار انست
کسیکه دست من آندم گرفت یار آنست

تاریخ وفات چهار شنبه ۱۱ اسد ۱۳۰۰هـ. مطابق ۲۸ ذیقعده ۱۳۳۹.

عبدالعلي مستغنی (۱۲۹۳ هـ. ق - ۱۳۵۲ هـ. ق):

عبدالعلي مستغنی د روښانتیا ددورې تر ټولو مشهور شاعر وچې زیاتره رنګین شعرونه یې په دري او ځینې شعرونه یې په پښتو هم ویلي دي. په شعرکې د ده شهرت له دې څخه هم څرګندیږي چې د افغانستان ملک الشعراء قاري عبدالله او د ایران ملک الشعراء محمد تقي بهار دده په مړینه ویرنې (مرثیې) ویلي دي. مستغني د ملا رمضان زوی په ځبه هوتک دی، خو څرنګه چې دده کورنۍ له کندهار څخه هیدان ته را کوچیدلې ده نو ځکه دی د مستغني ورد ګ په نامه هم یادیږي. د مستغني پلار ملا رمضان د خپل وخت نا متو عالم و، امیر حبیب الله او سردار نصر الله خان ته یې درس ورکړی دی. مستغني د خپل وخت متداوله علوم، لکه فقه، صرف او نحو، منطق، حکمت، علم کلام، تصوف ولوستل او د مولوي خال محمد خسته په قول، په نجوم، رمل، حساب، هندسه کې یې مطالعه درلوده او د قوي منطق او استدلال خاوند و. دده یو شمیر شعرونه په سراج الاخبار او کابل مجله کې چاپ شوي دي. په پارسي ژبه د اشعارو څولوی دیوانو نه لري. مستغني له خپلې مورنۍ ژبې پښتو سره مینه درلوده خود پښتو شعرونه یې د کمیت او کیفیت له پلوه پارسي شعرونو ته نه رسیږي. دی پښتنو ته توصیه کوي چې خپله مورنۍ ژبه هیره نه کړي:

ښه ده ښه ده که په سل ژبو د انایې
ولې مه کیږه نادان د خپلې ژبې

د مستغني د اشعارو يوه بيلګه (له لنډيز سره):

بې له علمه به څه غواړي په دنيا څوک
که عاقل وي که هوښيار وي که دانا څوک

تر دې ښه متاع په دې دکان کې نشته
سود به وکاکه کوي دغه سودا څوک

درست جهان قربان د علم تر ګوهر شه
دغه وايم کۀ مې ورپوښتي رښتيا څوک

علم سل خرواره ثقل په هوا کا
درواى شي يوه بنه په هوا څوک؟

مجهولات به د عالم ورته معلوم شي
که د علم له مضمونه شي جويا څوک

تر قيامته خرابي پرې اثر نه کا
که د علم پر بنا کښيږدي بنا څوک

په دنيا دی هغه قصرېې قصوره
چې د علم پر قرار يې کړي بر پا څوک

چې د علم د طبيب دارو ونه خوري
له مرض د جهل نه مومي شفا څوک

دهغه ملت به څرنګه ښادي وي؟
چې په ده کې به عالم نه وي اصلا څوک

که بلا ده په جهان کې بې علمي ده
خدای دې نه کا مبتلا په دا بلا څوک

په جهان کې به غالب پر هر دښمن شي
که د علم توره وتېره تر ملا څوک

چې د فکر باریکي نه لري وروره
څه په کار ده که لري باریکه ملا څوک

په حکمت سره د خپل ملت غمخور شه
باري نه لري د بل ملت پروا څوک

که د خپل ملت پخپله غمخور نشي
هرګز نه کا په پردي مړي ژړا څوک

هرګز نه لري زوال دولت د علم
دا دولت له چا نه نشي وړای په غلا څوک

هر ملت چې وي بې علمه نابیناوي
باري مه شه په جهان کې نابینا څوک

له پښتو به پښتون څه چشم پوشي کا
دا به نه کا که لري شرم وحیا څوک

عبدالهادي داوي (۱۲۷۲ - ۱۳۶۱ هـ ش):

عبدالهادي داوي زمونږ د هیواد یو نامتو سیاسي او فرهنګي شخصیت دی. دده پلار عبدالاحد خان د کندهار له ممتازو طبیبانو څخه

وچې د امير عبدالرحمن په فرمان کابل ته راغی او د دربار د طبيب په توګه وټاکل شو. عبدالهادي داوي د حبيبيې په ښوونځي کې زده کړه وکړه او د خپل وخت له سترو علمي او اجتماعي شخصيتونو، لکه مولوي محمدسرور واصف، مولوي عبدالرب، ملک الشعراء عبدالله، او هندي مهاجرو ښوونکو، مولوي محمد مظفر او مولوي محمد حسين سره يې ناسته ولاړه درلوده. وروسته يې له محمود طرزي سره د سراج الاخبار په چلولو کې همکاري کوله. عبدالهادي داوي له خپلوا استادانو او همکارانو څخه اردو، ترکي او عربي ژبې زده کړې.

عبدالهادي داوي په خپل ژوند کې ډيرې لوړې ژورې ليدلې دي او له يولړ ډراماتيکو پيښو سره مخامخ شوی دی. په (۱۲۹۶هـ. ش) کال کې د امير حبيب الله د زيږيدنې د جشن په شپه د کابل په شوربازار کې يوچا پر امير ډزې وکړې.

عبدالهادي داوي د متهمينو په ډله کې اووه مياشتې په شاهي ارګ، کې بندي شو. کله چې امير امان الله خان د سلطنت اعلان وکړ، عبدالهادي داوي هم له بند نه خوشې شو او د امان افغان د اخبار د چلوونکي په توګه وټاکل شو. له دې وروسته په اماني دوره کې داوي ته مهمې دندې وسپارل شوې. په (۱۳۰۲هـ.ش) کې په لندن کې د وزير مختار په توګه او په (۱۳۰۵هـ. ش) کې د تجارت د وزير په توګه مقرر شو. د سقاوي اړو دوړ په وخت کې داوي بندي شو او بيا هندوستان ته ولاړ. د محمد نادرشاه د سلطنت په دوره کې عبدالهادی داوی په جرمني کې د افغاني وزير مختار په توګه وټاکل شو، خو درې کاله وروسته کابل ته راغی. په

(۱۳۱۲هـ ش) کې د محمد نادر شاه د شهادت له پېښې سره په ارتباط کې داوي یو ځل بیا بند یخانې ته ولاړ او په (۱۳۲۵ هـ . ش) کې له قیده آزاد شو او د پاچا د حضور سرمنشي وټاکل شو. له دې وروسته داوي د ملي شورى د رئیس، په مصر کې د لوی سفیر او په اندونیزیا کې د مختار وزیر په توګه وظیفې اجرا کړې دي.

عبدالهادي داوي که څه هم د ژوند زیاته برخه سیاست ته وقف کړې وه، سره له دې ده یو شمېر ادبي او علمي آثار هم لیکلي دي. په لومړي سرکې دده تخلص (پریشان) وه بیا یې د (داوي) تخلص غوره کړ. داوي د پښتنو قبیله ده چې شجره یې غرغښت نیکه ته رسیږي. د داوي ځانګړي تألیفات دادي:

۱- زما رسول پاک: د یوې رسالې نوم دی چې له اردو څخه ژباړل شوې او په لاهور کې د (افغانستان) د جریدې دا دارې له خوا چاپ شوې ده.

۲-تجارت ما با .س.س.س (سم شکل یې S.S.S.R چې په روسي ژبه د شوروی سوسیالستي جمهوریتونو د اتحاد مخففه بڼه ده).

دا رساله په پارسي ژبه لیکل شوې ده.

۳-غیاصه په پښتو منظوم کتاب دی او د پښتو ځینې نادر لغتونه یې پکې شرح کړې دي.

٤-لالي ریخته: دډاکتر اقبال لاهوري دارد و اشعارو ترجمه په پارسي نظم ده.

۵- گلخانه: د شعرونو مجموعه ده.

٦-نغمات: دده د اشعارو بله مجموعه ده.

٧-رجال وطن: په دې اثر کې د هیواد د ځینو نومیالیو کسانو پیژندګلوي راغلې ده.

د عبدالهادي داوي د شعر یو دوه بیلګې:

چارګل

ناوې! څه ږدې په اوربل باندې قطار ګل
انسان کله شي کیدای په ډیر سینګار ګل
(خاموشي) او (اطاعت) د خپل میړه کړه
(تربیت د اولاد) ښه دی تر خروار ګل
(سررښته د کور) هر ګوره لوی هنر دی
اکتفا کړه ښایستې په دغه چارګل

بیرندوکۍ زړه

د ښهرو میرمنې زموږ دې نازولې
په اعصابو عضلاتو هم نتلې
کارېې لږ، خوراک یې غوړ، هوایې بده
سستې پستې لویې سوې دې بې حده

د شپې څه، چې دي پرتې تمامه ورځ
بالښتونه يې پاسته لکه اوريځ

کوچني زړونه يې هر دقيقه ريږدي
واولاد ته دغه بيره ميراث پرېږدي

يو څرخي ماته کاوه دا حکايت
ظرافت تر لباس لاندې شکايت

دسقاو د لاسه وتيښتېدو تولـه
يو مهوره پناه «څاڅو» له پښتنو له

شل جوړې منو کجاوې وې د ميرمنو
په ښېراوې د خپل لونيو د زامنو

پښتنې راووتې د هر ګډل نه
يا زمري وې چې راڅغاستي له ځنګل نه

نه يې غم و د بوتيو اونه د کوښو
د هوسې په شان رااوښتې تر بوټو

پند پوړنۍ يې په سروود شنه سان
يې له ستورو ښايسته و وتر آسمان

کجاوې يې کړې راکښته داوښانو
زړه يې خوښ کړ په ښه رنګ د ماشومانو

اوس لاهم زما د ميرمنو غاړې زانګي
دي پرتې په کجاوو کې ښانګي ښانګي

پښتنه ماته نزدې سوه وې مسل
په قرار آوازې وویل

داخیشتې پیشتې موخنګه دې بارکړې
اومې غوښې موله کومه دې راوړې

صحرایې پښتنې نه دې بیرندوکې
نو اولاد یې نه پټیږې په کندوکې

مسلح غلیم مړی ونیسې کلکه
سرېې پرې کړې لکه چرګه یا چوغکه

مولوي عبدالواسع کندهاری (۱۲۹۰ هـ.ق - ۱۳۵۰ هـ. ق):

په افغانستان کې یوې نامتو علمی کورنۍ چې د نسب سلسله یې ملا بابړ کاکړ موسی خیل ته رسیږي په علمي، ادبي او سیاسي نهضتونوکې مهمه ونډه درلوده. ددغې کورنۍ پر خدمتو نو باندې کتابونه کښل کیدای شي خو دلته به د موضوع په ارتباط یوازې د مولوي عبدالواسع په نامه بسنه وکړو.

مولوي عبدالواسع خان د مولوي الرؤف خان زوی و. مولوي عبدالرؤف د سراج الاخبار افغانستان د لومړۍ ګڼې ناشر او د مشروطه غوښتنې د نهضت تا داوا یښودونکی و. مولوي عبدالواسع د پښتو مرکې رئیس، د قضا ي قوانینو او دولتي نظامنامو اورسالو مؤلف او د لومړۍ مشروطه غوښتونکو د لاریښوونکو له ډلې څخه ګڼل کیده. دلته به دده د شعر یوه بیلګه را وړو چې فلسفي بڼه لري:

د او وجدان وجدان چې موږ په ژبه بولو
په مجمع کې د ځوانانو د امزولو

د او وجدان نه دی خواهش د طبیعت دی
تحریفونه د الفاظو لوی آفت دی

که وجدان د سړیتوب وای دا خواهش
اتفاق به وو پر حسن او نکوهش

زما ممدوح به ستا مبغوض هیڅکله نه و
بد د ټول انسان به بد، او ښه به ښه و

دا خلاف بې وجدانی دی پیدا کړی
طبیعت، د خپل خواهش نوم ادا کړی

که وجدان وای د ټول حقوق به مواد اوو
پر دنیا به نه بډای و نه ګداو

که وجدان وای زه او ته یو یو انسان
ولې زما کمیس کرباس دی ستا دسان
اوس معلوم سو (با) وجدانه قانون دان دی
بې قانون چې هر سړی دی بې وجدان دی

د وجدان په باب د مولوي عبدالواسع کندهاري نظریه دده د ژور فلسفي تفکر زیږنده او ځانته جلا بحث غواړي. دلته به په لنده توګه یادونه وکړو چې د ځینو فیلسوفانو په نظر، وجدان د انسان فطري صفت

دی . ددوی په عقیده، د وجدان حکم د شخصي گټې تابع نه دی. د مثال په توگه، یو سړی د بل شخص د نجات د پاره له سرنه تیریږی، د خپل بوډا پلار خدمت کوي، د ناموس نه په دفاع کې سر بایلي، پر یوه حیوان زړه سوزوي، دا ټول دوجدان په حکم تر سره کیږی. په دغه وخت کې انسان د لوړو اخلاقي ارزښتونو د پاره قرباني ورکوي او له شخصي گټې او حتی د خپل ژوند څخه تیریږی. د ځینو نورو فیلسوفانو په عقیده، وجدان فطري صفت نه دی، بلکې په ټولنه کې د انسان د موقف، دده د ژوند د شرایطو، د پوهې د سطحې، او داسې نورو عواملو په اساس تشکل کیږی. وجدان له وظیفې سره نژدې اړیکې لري او مولوي عبدالواسع هم دغه موضوع د قانون له رعایت سره مربوطه کړې ده. مولوي عبدالواسع وجدان فطري خاصیت نه گڼي ځکه که دا خبره ربښتیا وای نو د ټولو ممدوح او مبغوض به یوشانته و. په داسې حال کې چې داکثرو خلکو ممدح هغه څوک وي چې گټې یې ورپورې تړلې وي. د شهودی مکتب پلویان دا خبره رد وي او وایي چې ښایي غله به د خپل مشر درناوی او مدح کوي خو وجدان ته شرمنده وي او پوهیږي چې غلا ښه کار نه دی. په هر صورت، دا یو فلسفي بحث دی چې زده کوونکي کولی شي مناقشه وربانديې وکړي.

ملا عبدالباقي کاکړ (۱۲۷۰ - ۱۳٤٤ هـ ق):

عبدالباقي کاکړ په کندهار کې زیږیدلی دی. ده په پښتو ژبه په یوه اوږده مثنوي د (تهذیب الواجبات في التخریب العادات) په نامه یو

کتاب لیکلی دی چې د (تبیین الواجبات) (۱) په نامه هم یادیږي او (۶۰۰۰) بیته لري. دا کتاب د امیر عبدالرحمن په وخت کې پیل شوی او د امیر حبیب الله د پاچهۍ په زمانه کې پای ته رسیدلی دی. ملا عبدالباقي کاکړ دغه مطلب ته داسې اشاره کوي:

د ضیأ په نور روښان سوم مقتبس سوم له سراجه
را اخیستی مې قلم دی بیلوم دین له رواجه

---

(۱) تبیین الواجبات پخوا په ناریشلي هند کې چاپ شوی و. دروانې هجري شمسي سدی په شپیتمو کلونو کې د کتابو تاجرانو په پاکستان کې بیا چاپ کړ. له دغه وروستي چاپ سره د اکادمیسین پوهاند رشاد یوه سریزه هم مله ده. (ه)

پنځم څپرکی

د وینبتیا پړاو

تاریخي پس منظر:

د امیر امان الله خان ټولنیز، اقتصادي، او فرهنګي اصلاحات چې د ترقی غوښتونکو روشنفکرانو آرمانونه یې تمثیلول د روحانیونو، ملایانو، خانانو، او محافظه کاره سردارانو له مخالفت سره مخامخ شول. که څه هم په وروستیو وختو کې امیر امان الله خان څو ګامه په شا ولاړ او پر خپلو ریفورمونویې نوې کتنه وکړه خو پاچا په عامه ذهنیت کې وهل شوی واود ده پرضد فعالیتونه پیل شول. د ۱۹۲۹ کال د جنوري (جدي ۱۳۰۷ ش) په میاشت کې حبیب الله نومی (چې د سقاو

زوی په نامه شهرت لري) پاچهی ته ورسید. داکثرو تاریخپوهانو په نظر، د امیر امان الله خان د ناکامی اوزوال یو عمده علت د انگریزانو تبلیغات او تخریبي فعالیتونه ووچې نه یې غوښتل په هند کې د آزادي غوښتونکو د پاره پیاوړي پشتوانه او تکیه گاه جوړه شي. انگریزانو له شوروي اتحاد سره د اماني دولت د ښو مناسباتو ټینگول هم په خپله گټه نه بلل. سره له دې، د اماني رژیم د زوال اساسي علت داو، چې په افغاني ټولنه کې د نفوذ خاوندان دریفورمونو مخالف وو او افغاني ټولنه د سایکالوجۍ له مخې د اصلاحاتو منلو ته چانه وه آماده کړې.

د سقاو زوی یوټې سواده لاروهونکی و. که څه هم دده اخلاقي ټیپ (لکه زړه ورتوب، ځوانمردي، سخاوت، اونور) له افغاني نورمونو سره برابر و، خو د سیاست او اداري له پلوه د پاچهي د کارونو د پاره جوړ نه و. د غبار په قول، د مملکت اداره خو پرېږده د یوه کلي له اداري څخه هم عاجزو. (افغانستان در مسیر تاریخ، ۸۲۶مخ) ده د خپلې پاچهی په لومړۍ ورځ اعلان وکړ چې زه به په راتلونکې کې د بیت المال پیسې په تعمیرونو او مدرسو باندې ضایع نه کړم او هماغه وچې د معارف (ښوونې او روزنې) وزارت یې لغوه کړ او د ښوونځیو دروازې یې وتړلې. ده د ځو او یاتنو ملایانو په لاسلیک سره د امان الله خان د تکفیر فتوا صادره کړه. د تکفیر ځینې د لایل یې د اووچې امان الله خان د پګړۍ په ځای خولۍ رواج کړه؛ د ږیرې خریبلو او دریشی اغوستلو رواج یې وهڅاوه؛ د ښځو ښوونځي یې پرانیستل، قمري سنه یې په شمسي

واړوله، او داسې نور.

د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر په ۱۰ (د ۱۳۰۸ ش کال د میزان ۲۳) نېټه د کورني اړدوړ په پای کې محمد نادر شاه پاچهۍ ته ورسید. محمد نادر- شاه د تدریجي اصلاحاتو پلوي واو کوښښ یې وکړ چې له تیرو تجربو څخه په استفادې سره داسې زمینه برابره کړي چې په آرامي سره حکومت وکړي. ده لومړی کار دا وچې را دیکال مخالفان له صحنې څخه لیرې کړي او د طبقاتي یا صنفي اتحاد له لارې د سوداګرانو، متنفذو روحانیونو، دیني علماوو او اعتدال خوښوونکو روشنفکر انو ملاتړ تر لاسه کړي. دهمدغه داخلي سیاست په ادامه کې یې خارجي سیاست هم داسې عیار کړ چې د پردیو د لاس وهنې د پاره بهانه برابر نه کړي، د بیطرفۍ او له ټولو هیوادو سره د برابرۍ، د مناسباتو د ټینګولو تګلارې ته یې د (۱۹۳۱) کال په اساسی قانون کې قانوني جنبه ورکړه.

محمد نادر شاه ددغه فارمول په اساس چې « سره ټول یې کړه، کنترول یې کړه » خپل احتمالي پلویان په بیلا بیلو ګروپونو کې تنظیم کړل. سوداګران یې دې ته وهڅول چې شرکتونه جوړ کړي او د فابریکو په جوړولو کې ونډه واخلي. د شلمې پیړۍ په د یرشمو کلونو کې پنځلس لوی شرکتونه تأسیس شول. په (۱۹۳۲) کې (بانک ملي افغان) پرانیستل شو چې په هغه کې په سلو کې (۹٤) پانګې په ملي سوداګرو پورې اړه درلوده. د روحانیو نو او دیني علماوو د رضایت د جلبولو د پاره یې یو لړ اقدامات تر سره کړل. د آزادو دیني مدرسو جوړولو ته یې اجازه

ورکړه، شرعي محکموته يې په کافي اندازه آزادي ورکړه، پرخپلو دولتي قوانينو باندې يې د شرعي مهر لګولو د پاره (جمعيت العلماء) تاسيس کړ؛ يو شمير ديني عالمان په ښوونځيو کې په تدريس لګيا شول. درسوخ خاوندان، لکه روحاني شخصيتونه، ستر ملاکان، او د سوداګرو د طبقې نماينده ګان يې د ملي شورا او اعيانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښوونکي روښانفکران او د (جوانان افغان) د ډلې پاتې کسان يې په ادبي او فرهنګي مؤسسو کې مقرر کړل؛ په کابل، کندهار، او په هرات کې ادبي انجمنونه جوړ شول. په (۱۳۱۱ هـ. ش) کې (په کندهار) د پښتو انجمن په جوړېدلو سره د (پښتو) مجلې په خپرېدلو پيل وکړ.

په ۱۹۳۳ کال کې (د ۱۳۱۲ ش د عقرب ۱٦) چې محمد ظاهر شاه د پاچهي پر تخت کښيناست په عمده توګه يې د خپل پلار تګلاره تعقيب کړه. د ظاهر شاه د سلطنت په دوره کې ځينو نړيوالو پېښو پر افغاني فرهنګ په تيره پښتو ادبياتو باندې خپل سيوري واچاوه چې هغه عبارت دي: د آلمان له نيشنليزم، دهند د نيمې وچې ويش او د ګاونډي هيواد شوروي اتحاد د کمونيستي ايډيالوجۍ له تبليغ څخه. د جرمني فاشيستي افکارو په ټولو هيوادو کې دافراطي يا معتدل نيشنليزم درامېنځ ته کېدو امکانات برابر کړل. په افغانستان کې بو معتدل نيشنليزم مېنځ ته راغی، چې عمده مضمون يې ملت پالنه، د تاريخي مواريثو او عنعنو درناوی، حماسي ادب، پر ځان ويسا او ملي غرورو.

دهند د نیمې وچې دویش په وخت کې داسې مفکوره پیاوړې شوه، چې د دیورنډ د تحمیلي کرښې په واسطه له افغانستان نه بیله شوې برخه، دې بیرته له خپل پلرني هېواد سره یو ځای شي. هغه ریفرنډم، چې د هند په نیمه وچه کې د انګریزانو له خوا تر سره شو د افغانانو د پاره د منلو وړ نه و.

د ظاهر شاه د سلطنت په دوهمه لسیزه کې پښتو ادب له یوې خوا د پښتو ژبې د تعمیم او پیاوړتیا له جریان سره، او له بلې خوا په هېواد کې د دموکراسۍ او ریفورم غوښتنې له نهضت سره په ملګرتیا کې، د یو نوي پړاو ته داخل شو، چې مورږ یې د (ویښتیا پړاو) بولو.
د ویښتیا پړاو ترزیاتې اندازې د ویښ ځلمیانو له سیاسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د ویښ ځلمیانو په سیاسي سازمان کې شامل وو او له همدې لامله د ویښتیا د دورې اکثر شعرونه او لیکنې اجتماعي – سیاسي رنګ لري. د ویښ ځلمیانو په مرامنامه کې د (پښتو ژبې له ترقۍ ورکول) فقره هم شامله ده. که څه هم د ویښ ځلمیانو له ګوند نه وروسته ځینې نور سیاسي سازمانونه هم جوړ شول چې د (وطن) او (ندای خلق) په نامه نشراتي ارګانونه یې درلودل او بر سیره پر دې ځینې نورې جریدې هم د ځینو سیاسي سازمانونو له خوا خپرېدې خو په عامه ذهنیت کې د ویښ – ځلمیانو نقش شوی و او هر تحول غوښتونکی شخص به یې ویښ ځلمی باله. په واقعیت کې د سیاسي سازمانونو مرامنامې یو بل ته ورته

وي، يوازې د تاکید تهکي د هغوی د تشخیص نخښبه ده. د مثال په توګه، د (وطن) ګوند پر اقتصادي اصلاحاتو ټینګار کاوه، ویښ ځلمیانو ملي مفکورو، او د (ندای خلق) چلوونکو سیاسي تحول ته زیاته پاملرنه درلوده.

دویښتیا د پړاو ادبي مېتود انتقادي ریالیزم وچې په عمده توګه داداري فساد، بیروکراتیزم، اختناق، اتوکراسي، ارتجاع، ظلم او استثمار (په تیره د خانانو او ملاکانو له خوا د بزګرانو د استثمار) پر ضد مبارزه پکې منعکسه شوې ده. همدارنګه ددغې دورې په ادبیاتو کې د پښتنو او بلوڅو د ملي آزادي بخښونکي نهضت، د ښځو د دموکراتیک حقوقو، ټولنیزو سیاسي ریفورمونو، د اقتصادي حالت د ښه والي دپاره مبارزه دیادونې وړده. دویښتیا دورې په ادبیاتو کې کله کله د سوسیالیستي ریالیزم بیلګې هم لیدل کیږي خود دغه وخت مسلط ادبي مېتود انتقادي ریالیزم دی چې د شعر، لنډې کیسې، ادبي ټوټو، ډرامې، طنز، او ادبي مقالو په بېلا بیلو ژانرونو کې یې ځان ښودلی دی.

دویښتیا په ادبیاتو کې د فورم له پلوه دروښانتیا د دورې په نسبت ډیر ښه والی راغلی دی. خوسره له دې، پیغام او ایدیاته د بدیعي مختصاتو په نسبت زیاته پاملرنه شوې ده، مفکورې زیاتره نیغ په نیغه بیانیږي او له ادب څخه د تبلیغاتو دوسیلې په توګه کار اخیستل کیږي. په دغه وخت کې فورمالیزم او (هنر د هنر دپاره) مفکوره وغندل شوه. دا تهکي په آسانۍ سره د پوهیدو وړدی ځکه چې افغاني ټولنه په اقتصادي

او فرهنګي لحاظ دومره بېرته پاتې شوې وه، چې نبره هنر، فورماليزم او فيشني ادب دزغملو وړنه و. په عمومي توګه ويلای شوچې د پښتو معاصر ادب له رياليزم نه پرته بل ادبي مېتود چنداني نه پېژني او علت يې دادی چې رياليزم پېچلې تکنيک نه لري، ساده دی او له بلې خوا د خپل ماهيت له مخې د تبليغاتو دپاره ښه کار ورکوي.

نامتو ليکوال او شاعران:

دوينتيا دورې په ادبياتو کې عام تمايل داسې دی چې دادبي څېړونکي هم د ليکوالو په ډله کې حسابيږي او له همدې امله، کله چې ادبي څېړې معرفي کيږي، نو د هغو پرنومونو باندې سترګې پټول يو ډول بې انصافي ښکاري. ددغه تمايل درامنځ ته کېدو يو علت دادی چې د ځينو روښانفکرانو په نظر کيسه ليکل يا شعر جوړول د څېړنې په نسبت ساده او ارزانه ښکاري، په تېره بيا چې د پښتو يو زيات شمير شعرونه او کيسې د ابتذال په سطح کې واقع شوي دي. له بلې خوا، په عنعنه يي لحاظ (ادبيات) د بديعي ادب او همدارنګه دادبپوهنې په مفهوم استعماليږي نو ځکه د بديعي اثر هستوونکي او ادبي څېړونکي په هماغه يوه ساحه کې په کار بوخت دي.

پخوا له دې چې د ويښتيا دورې نامتو ليکوال او شاعران معرفي کړو، ښايي يادونه وکړو، چې د ويښتيا د پړا وځينې ليکوال او شاعران داوښتون په پړاو کې لازيات فعال شول او زيات آثار يې په وروستني پړاوکې چاپ شول. له دې کبله، بايد په ياد ولرو چې د شاعر ژوند کله

کله له پراوونو سره سرته خوري.

۱- شاعران:

(الف) د دغه پړاو نامتو شاعران دادي: گل پاچا الفت، عبدالرؤف بینوا، سلیمان لایق، عبدالباري جهاني، بهاء الدین مجروح، محمد صدیق پسرلي، سعد الدین شپون، قیام الدین خادم، برکت الله کمین نصرالله حافظ، عبدالله بختاني، مجاور احمد زیار، عبدالرؤف قتیل، کبرا مظهري، حبیب الله زړه سواند، عبدالله غمخور، او سیلاب ساپی.

ب) هغه شاعران چې د اشعار و کمیت یې لږ او کیفیت یې زیات دی: عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رشتین، محمد موسی شفیق، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله تږی، محمد جان فنا، او طالب کندهاری.

ج) له متوسط نه پورته شاعران: ولي محمد مخلص، عبدالخالق اخلاص، سید حسن حسن، شمس الدین مجروح، دوست شینواری، محمد عثمان ژړند، مستوره شال، عبدالقدوس پرهیز، غلام رحمن جرار، عبدالمنان دردمند، حبیب الله رفیع، محمد عارف غروال، محمد ارسلان سلیمی، غلام جیلاني جلالی، محمد شاه ارشاد، محمد صدیق رازقی تړیوال، محمد دین ژواک، عبدالرزاق فراهی، غلام دستگیر رنگ، محمد ابراهیم عطایی، محمد رحیم الهام، عبدالکریم محب، محمد طاهر بینا، عزیز الرحمن ممنون، عبدالمنان ملگري، او امین الله زمریالی.

د) نورشاعران: محمد عمر بلبل افغان، محمد عثمان پښتون، نیک محمد پکتیانی، محمد رفیق حبیبی، میرمن حمیده، محمد ابراهیم خواخوږی، خالد روښان، غلام محی الدین زرمتی، سمسور ساپی، غلام حضرت روغمن، محمد اکبر پامیر، پاینده محمد زهیر خواجه محمد زهیر، محمد حسن ضمیر ساپی، محمد سلام سلیم، سید حسین سید، محمد گل عتیقي، عطاء الله خان عطا، عبدالله نورزی، لعل محمد غریب، غلام حضرت فقید، قاضی عبدالصمد آخوند، محمد رفیق قانع، سید محمود کارگر، برهان الدین کشککی، سید احمد گلزار، محمد گل للمه، داودشاه لیوال، محمد صفدر سالارزی، نور الله ولسپال، محمد طاهر رحیمی، محمد طاهر بینا، محمد عارف رهین، عبدالرؤف مخلص، سید مراد مین، محمد رسول مسلم، عبدالله مسیزی، محمد اکبر معتمد، عبداللطیف منت بار، یوسف میړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید نحیف، نعیم جان، نظر محمد اثک، محمد گلاب ننګرهاري، عبدالرحیم ننګیالی، محمد گل نوری، محمد گل مومند، محمد نسیم نوري، عبدالخالق واسعی، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، ظهور الله همدرد، غلام نبی هوتک، احسان الله هیر، حاجی الهداد، غلام سخی انتظار، انوارالدین انوار، عبدالغفار بریالی، عبدالرزاق پالوال، جان محمد پکتنا، عبدالقادر تیر، جمعه گل، رحیم جان جوهر، پروانه حریق، ملا عبدالمنان حیرت، عبدالاحد خالیز، عبدالجلیل خوښمن، سلیمی

کندهاری، سهار گل سهار، محمد نبی شاکر، عبدالحکیم شیدا، سید-عبدالقیوم عسکر، محمد ظاهر قانت، او په لسګونو نور شاعران چې په اوسني لیکوال (دري تړوکه)؛ (اوسني شاعران) نومي کتاب او د (دا لیکوال او دا څیرې) کتاب کې معرفي شوي دي.

دا باید وویل شي چې د پورتنیو شاعرانو ټول آثار نه دي کتل شوي کیدای شي چې ځینې یې په لومړۍ یا دوهمه کټیګوري کې شامل شي.

۲- او پراجوړوونکی: په پښتو ژبه کې عبدالرحمن پژواک او محمد اکبر پامیر او پرایی شعرونه ویلي دی.

۳- کیسه لیکونکی: سعدالدین شپون، موسی شفیق، نورمحمد تره کی، استاد حبیبی، غوث خیبري، احسان الله هیر کبرا مظهري، قتیل خوزیانی، یوسف ساپی، سلیمان لایق، عبدالله بختانی، ګل-محمد نورزي، محمد دین ژواک، حبیب الله تږي او نور.

٤- ناول لیکونکی: محمد رفیق قانع، برهان الدین کشککی، غوث خیبري، کبرا مظهري، او ابراهیم عطایی.

پوهاند رښتین د محمد رفیق قانع (دوه سره مین وروڼه) او د برهان الدین کشککی (پتیه مینه) ډرامې ګڼلي دي اما د حبیب الله رفیع په قول دغه آثار د ناول په کتار کې دریږي. د برهان الدین کشککی یو اثر (په پتیه د پتیوپلتنې) چې ماکتلی دی هغه یو پولیسي ناول دی. همدارنګه د استاد حبیبی د (تورپیکی) کیسه ځینو لیکوالو ډرامه بللې ده، په داسې حال کې چې نوموړې کیسه ډرامې ته ورته ده، کیدای شي چې

ډرامه وزمه کیسه یې وپولو.

۵ - ادبي څېړونکي: عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، غلام جیلانی جلالي، گل پاچا الفت، سعد الدین ـ شپون، حبیب الله تږی (نیازي)، عبدالرؤف بینوا، محمد رحیم الهام، قیام الدین خادم، دوست شینواري، ابراهیم عطایی، امین الله زمریالی، عبدالله بختانی، حبیب الله رفیع، مجاور احمد زیار، معصومه ـ عصمتي، معتمد شینواری، زلمی هیواد مل، مفتاح الدین ساپی، جاج ـ پښتونزوی، زیور الدین زیور او نور.

۶ - ژبپوهان: محمد گل مومند، محمد اعظم ایازي، عبدالحی ـ حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، قیام الدین خادم، او محمد شیرگل.

د غوژبپوهانو عصري ژبپوهنه په بهرنیو هیوادوکې لوستې او آثاریې لیکلي دي.

حبیب الله تږی (نیازی)، محمد رحیم الهام، مجاور احمد زیار، عبدالحکیم هلالي، دولت محمد لودین، اوسید الشاه پولاد.

۷- هنري نثر او ادبي تو تې: الفت، بینوا، محمد جان فنا، ژواک، بختانی، زیار او نور.

۸- د ادبي طنز لیکونکي: الفت، شپون، بینوا، عبدالاحد وحید او نور.

۹- فوکلوریستان: محمد گل نوري، ابراهیم عطایي، حبیب الله ـ

رفیع، علی محمد منگل، محمدعارف غروال، عبدالکریم پتنگ، حبیب ـ الله جاج او نور.

گل پاچا الفت (۱۲۸۷ - ۱۳۵۶ هـ ش):

الفت په نثر او نظم کې د ویښتیا د پړاو سرلاری دی. گل پاچا الفت د میرسید پاچازوی د سید فقیر پاچالمسی په ختهٔ سید پښتون او په (۱۲۸۷ هـ. ش) کال د لغمان د عزیز خان په کڅ کې زیږیدلی دی. که څه هم الفت له کتابت څخه وزارت ته رسیدلی دی خو مونږ د یوه شاعر او لیکوال هنري شخصیت ته له رسمي القابو او رتبو سره ارتباط نه ورکوو. څرنگه چې لوی استاد پوهاند حبیبي د گل پاچا الفت پیژندگلوي په هنري نثر کې بیان کړې ده، دلته به یې په لنډه توگه اقتباس کړو:

«د کابل سیند په غاړه په کوزني لغمان کې د عزیز خان په کڅ کې یوړ کوټی کلی دی، خواوشا یې شنه کښتونه او د سیند شولگرې دي. لږ څه لرې د لویو غرونو په واورو پټې څوکې ښکاري. دلته دوه مست رودونه بهیږي. یوې خواته د کونړ ښکلی دره ده چې د کونړ سیندتړې په نڅانڅا راوزي. د مشرقی افغانستان په دې ښکلو دروکې ځای په ځای د سیدانو درنې کورنۍ اوسي. پښتانه دوی ته په درنه سترگه گوري او «پاچهان» یې بولي.

لکه په پسرلي کې چې په دې درو اورغوکې ښکلي گلان غوړیږي د دغو پاچهانو په درنو کورونوکې هم کله کله ډیر د پوهې خاوندان او شاعران او پوهان او سیاستوال پیدا کیږي. چې سید جمال الدین ـ

افغاني هم د دغو کونړي پاچهانو څخه و.

ښايي چې څلويښت يا پنځوس کاله د مخه د عزيزخان په کڅ کې د يوه پاچا په واړه کهول کې يو ښکلی گل زرغون شو او هغه يې «گل پاچا» وباله. دا گل د فطرت په لمن کې لوی شو، د طبيعت روزنه او پالنه يې وليده او لکه د کابل د سيند د غاړې خاتول د لغمان اوبو او هوا لوی کړ. هغه وخت مدرسه يا مکتب نه وچې دا گل پاچا سبق پکې ولولي، خولکه د پښتنو نورو ماشومانو ده يوازې د فطرت نه درس واخيست او آسمانو او زمکې ته دومره ځير شو چې د فطرت اسرار يې په خپل ژور کاته لوڅ کړه او هغه څه يې زده کړه چې بل چا په مدرسو او پوهنتونو کې نه وو زده کړي. پخوانو يوه خبره کړې ده چې ډېره پخه ده: «الاسماء تنزل من السماء» يعني نومونه له آسمانه را ښکته کيږي (اينبودل کيږي.) د لغمان داور شو ښکلی گل د پښتو ادب په گلستان کې ډېر په ښکلا وغوړيد او په «الفت» مشهور شو چې اوس يې مورږ «گل پاچا الفت» بولو دا د الفت نوم هم له ده سره ډېر ورډی ځکه چې زړه يې له الفته ډک دی.

الفت د پښتو ادب يو ځلانده ستوری دی. که د پښتو ادب نن ورځ يو بهترين ليکوال او شاعر لری نو هغه به الفت وي.

الفت ډېر کتابونه ليکلي دي. کله د کابل او د مشرقي اتحاد مديرو، کله په شوراکې و او اوس د کابل د پښتو ټولنې مشر دی. خو مورږ د الفت شخصيت په نورو صفاتو پيژنو. دی يو ډېر دقيق او ستر گورفنان

او صنعت کار دی. د الفت هنر په پښتو نثر او نظم کې ښکاري او ځانته یو خاص طرز لري. د الفت نثر هم شعر دی او نظم یې هم شعر دی.

کوم وخت چې په نثر څه لیکي نو د فطرت ډیر نازک او واړه د قایق ویني او څرګندوي یې د انسان د اجتماعي ژوند ډیري ښیګړې په داسې ژبه بیانوي چې ویونکی د ده استدلال په ښه ډول قانع کوي.

د الفت په نثر او نظم کې کوم فلسفي یا تاریخي استدلال نشته، مګر د فطرت له هره ګوټه داسې دلایل او براهین راوباسي چې تر هر رنګه منطقي استدلال ښه او ټینګ وي.

...... د اجتماعي ظلمونو سخت دښمن دی. په خپل لیک کې که منظوم وي که منثور اولسي تجاوزاتو ته ګوته نیسي او د ده قلم په دې خوا کې ډېر تیره دي.»

د الفت چاپ شوي او نا چاپ آثار له شلو څخه زیات دي. د هغو له جملې څخه څه لیکل یا لیک پوهه، ادبي بحثونه، غوره اشعار، غوره نثرونه، دزړه وینا، لوړ خیالونه او ژور فکرونه ډیر زیات لوستونکي لري (۱). د ګل پاچا الفت د ژوند او آثارو په باب (د الفت یاد) په کتاب کې یو شمېر مقالې را غلې دي. دلته به د ده د شعر او نثر څوبیلګې راوړو.

---

(۱) دا استاد الفت ډیر منثور آثار ښاغلي محمد اسمعیل یون په یوه مجموعه کې راټول کړي دي او (د الفت نثري کلیات) نوم یې پرایښی دی. دا کلیات لومړی ځل په ۱۳۷۰ هـ ش کال په کابل کې او دویم ځل (له اضافو سره) په ۱۳۷۸ هـ ش کال دانش کتاب پلورنځی په پېښور کې خپور کړ. منظوم آثار یې ښاغلي شهرت ننګیال راټول کړي دي او داستاد الفت منظوم کلیات یې ځنې جوړ کړی دی. دا کلیات دوه ځله په پېښور کې چاپ دی پردې کلیات یې د الفت غلرې نوم ایښی دی (هـ).

زمـــاګناه

نه مې د چا مال خوړلی نه مې څوک وژلي دي
نه مې چا ته ورک شه یاګم شو کله ویلي دي
نوره ګـنـاه نـه لرم پـه دې ګـنـاه مې مـه نـېسـه
زړه کې مې چې پټ ظالم ته بد غوندې کتلي دي
وخت د اعـتـراف دی ګناه خـپـلـه درتـه وایـمـه
نـه یـمـه مـنـکـر پـه مـظـلـومـانـو مې ژړلـي دي
دا ګـنـاه د سـتـرګـو کـه د زړه ده نـه پـوهـیـږمـه
بد مې چې لیدلي خدا یږو بد مې هم ګڼلي دي
زه یې پـه لـیـدلـو او ویـلـو ګـنـاه ګـار شـومـه
نـوریـې پـه کـولـو او عـمـل بـانـدې ښـاغـلـي دي
نـه یـمـه خـایـن پـه خـیـانـت د نـورو پـوه یـمـه
پوهه که ګناه وي خلق ټول اوس پوهـیـدلي دي
دا چې ډیر کـاره درتـه ولاړ دي ټـیـټ سرونه هم
ستا مخکې چې سم نه شوه سم کله چلیدلي دي
هیڅ امید ترې مه کړه که څوک ځان د تا غلام ګڼي
مـا غـلامـانـه ذهـنـیـتـونـه پـیـژنـدلـي دي
لـوړ مـقـام تـه رسـي چې بـوټـونـه پـاکـوي د بـل
ډیـر پـه دغـه شـغـل ریـاسـت تـه رسـیـدلـي دي

زما خوب

اوریل یې ما په خوب کې پریشان لیدلی دی
ستا بخت خومې رقیبه د غه شان لیدلی دی
د گلوهار په غاړه محبوبه شوه را حضوره
بلبله ستا وطن مې گلستان لیدلی دی

کارغان به پکې نه وي بلبلان به پکې وي
باغونه به سمسور وي ما باغبان لیدلی دی
دا توره شپه به خدای کاندي پښتون باندې سبا
سپین مخ مې چې سبا غونډې روښان لیدلی دی

تعبیریې کړی ما په ظالمانو به چپه شي
چپه کاکل مې خوب کې د جانان لیدلی دی
مهاربه دي په پوزه شي د سرو زرو خاونده
په سرو شونډو د پاسه مې پیزوان لیدلی دی

زه پټې سترگې نه یم په هرڅه اوس پوهیږم
په خلاصو سترگو باندې ما جهان لیدلی دی
له دامه که دي خلاص کړم په قفس کې دې ایسار کړم
صیاده! ما خو خورنگه زندان لیدلی دی

عمل چې وي آزاد او انتقاد پکې بندي وي
ما هلته د ظلمونو سخت توفان ليدلی دی
که هر يورانه وژني خيال او فکر مومه وژنه
پدې کې مې وطن ته لوی تاوان ليدلی دی

ښکلا او هنر

په هر ځای کې په هر چا کې چې ښکلا وي
د يورپ د افريقې که د آسياوي
د نظر خاوند په مينه ورته گوري
مسلمان وي او که گبر که ترساوي

دلته فرق د امريکې او دروس نشته
ښکلې ښه دی که د هر سرد دنياوي
ذوق او مينه خدای آزاده پيدا کړې
شاعران له قيد او شرطه بې پروا وي

پتنگان و رسره عشق لري هر گوره
د ډيوې ځای که مسجد که کليساوي
ښه آهنگ چې په هر ساز کې وي موزون دی
که رباب وي که شپېلۍ وي که داريا وي

ننداره او تماشو ته به ورځمه
د هر چا په ساز چې ښکلي په ګڼاوي
چې په هره ژبه وي ښه شعر ښه دی
که زما وي که د تاکه د بل چا وي

ښه تا بلود هنر من خوښوي هر څوک
که د چین وي که د هند که د برما وي
په الفاظو کې وي ډېر اختلافونه
یو له بله مشفق اهل معناوي

د دوستی کورکې د تور او سپین له توره
څه به ښه وي چې یو بل سره پښخلاوي
د هنر صنعت او حسن په عالم کې
هر یو ګل چې په هر رنګ کې وي زيبا وي

ښکلی مخ له هرې خوا چې را ښکاره شي
د الفت ستر ګو لیدلی لا پخوا وي

شعر او ادب

د انسان په وجود کې دوه شیه ډېر عزیز معلومیږي چې یوه ته زړه او بل ته د ماغ وایي.

له دماغ نه علم او فلسفه پیدا شوه، له زړه نه شعر او ادب.

اروپایان زړه د عواطفو او نفسي احوالو ځای ګڼي ، مسلمانان د ایمان او عقیدې ځای ته زړه وایي.

صبر ، رحم ، کرم ، شجاعت ، سخاوت د زړه کار دی.

عشق او مینه په زړه کې وي.

شعر له زړه نه الهام اخلي او له زړه سره کار لري.

ډ اروین وایي: هغه لوی کمال چې د تحول او تکامل په لاره کې یوازې د انسان په برخه رسیدلی دی او نور ژوي ترینه محروم دي د انسان قلبي عواطف دي چې په رحم ، مروت ، کرم ، شجاعت ، نوع پرستي ترینه تعبیر کیږي. که انسان غواړي چې له حیوانیت نه لرې وي باید دغه عواطف ښه وروزي. د عواطفو روزل د شعر کار دی او شعر ته د عواطفو او احساساتو د ظهور او تجلیاتو کوه طور ویلی شو.

څنګه چې د لمر وړانګې او پلوشې لومړی ځل د لوړو غرو په څوکو پریوزي او وروستی وداع هم د غرو له څوکو سره کوي ، دغسې د عواطفو او احساساتو پرتو هم د شاعر په زړه د نورونه زیات لویږي او ځینې زړونه ، لکه د غرو سمڅې او غارونه دغه رڼا یا بیخي نه ویني یا یې ډېره لږه ویني. همدغه عواطف او احساسات چې د شاعر له زړه نه الفاظو ته را نقل شي شعر ترې جوړ شي او په زړو نو اثر کوي.

هو! د شعر موضوع ښکلي خیالات ، عالي احساسات ، د زړه تأثرات ، دغم او خوشحالی خوبونه ، د روحي او جسمي ښکلا اغیزې او عشق او محبت دی.

که دغه شیان په یوه ښکلي تعبیر او ښو الفاظو کې بیان شي چې فصاحت او بلاغت مراعات پکې په ښه شان شوی وي شعر تر ټنه جوړشي او ډیر ښه شعر هماغه دی چې په دغه معیار برابر وي.

څومره چې د یوه شاعر فکر او خیال آزاد وي او د محدودیت له قیودو زاوتلی وي هغومره یې شعر لوړ او عالي وي.

که یو شاعر د نورو په شان هر چاته او هر شي ته سر ټیټوي او په فکر کې یې د بغاوت جذبه نه وي موجوده له هغه نه د ښه شعر هیله نشي کیدی.

شاعر باید د فکري انقلاب علمبردار او بت شکن وي.

شاعر ته نه ښایي چې د زاړه منطق درس د عقل له زاړه ښوونځي واخلي او په زړه لاره او زاړه فکر پسې ولاړ شي. د شاعر خیال باید ډیر لوړ پرواز وکړي او له ډیر هسک ځایه دغه جهان ته وګوري.

د شاعر نظر باید د نورو غوندې نه وي او هر څه په بل شان ووینې. د شعر او ادب ژوند د فکر په ابتکار کې دی او تقلید یا ابتذال د شاعر مرګ دی.

کله چې زړونه ګلکیږي یا توریږي نو شعر پکې رقت او صفایي پیدا کولی شي. هغه څه چې انسان د مادیت له غلامۍ او بت پرستۍ نه ساتي شعر دی.

عارفانه ذوق، انساني عاطفه، حکیمانه شعور د شعر په نغموده کوي او د حسن د نظر علایق همدغه شی ساتي.

کوم ملت چې شاعر نه لري زړه نه لري، سترګې نه لري، عواطف نه

لري او د ذوق او تمناله خونده محروم وي.

شاعران دا کولی شي چې د انسان فرعوني غرور په تواضع بدل کړي او د دوهي ملنګ ته د شاهجهان خوی او مړې سترګې ورکړي.

غم او سرور د شاعر هدیه ده چې له زړو نو څخه یې اخلی او زړونو ته یې ورکوي. نو کوم قدر او قیمت چې د انسان په بدن کې زړه لري په یوه جامعه کې یې شعر او شاعر لري.

عبدالحی حبیبی (۱۲۸۹-۱۳۶۳ هـ. ش):

پوهاند عبدالحی حبیبی د پښتو ژبې، ادب او د پښتنو د تاریخ تر ټولو ستر محقق دی او له همدې امله یې د (لوی استاد) لقب ګټلی دی. ده په سلګونو آثار (کتابونه، رسالې، او مقالې) لیکلي دي چې زیاتره یې په پارسي او پښتو دي. په اردو او عربي یې هم رسالې لیکلي دي. په پارسي ژبه ده ده اکثرې لیکنې د پښتو ادبیاتو او د افغانستان تاریخ معرفی کولو ته وقف شوې دي. د ایران په ځینو مجلو کې د ده له نامه سره د (علامه) لقب هم راغلی دی.

عبدالحی حبیبی د عبدالحق آخوندزاده زوی، په ختـه کاکړ او د کندهار په ښار کې زیږیدلی دی. څرنګه چې دی د کندهار د ستر عالم مولوي حبیب الله (مشهور په حبو اخونزاده) کورنۍ ته منسوب دی نو ځکه یې پر ځان د حبیبی تخلص ایښی دی.

د (اوسني لیکوال) مؤلف عبدالروف بینوا لیکي: «ښاغلی عبدالحی حبیبی د پښتو ژبې په اوسنیو لیکوالو کې د اولیت حق لري، نه یوازې په پښتو کې، بلکې په فارسي کې هم پوخ لیکوال دی او په

دوا ړو ژبو کې مهم آثار او ښاخه اشعار لري. »

لوی استاد حبیبی د افغانستان د زیاتره فرهنګي شخصیتونو په څیر د سیاست ډګر ته هم ورننوتلی دی. له یوې خوا دده کورنۍ د سیاسي مبارزې سابقه لري او د خپلې کورنۍ د مشرانو په لاره تللی دی او له بلې خوا د افغانستان تاریخي بیرته پاتې والی پوهانو او فرهنګیانو ته اجازه نه ورکوله چې د ټولنې د سرنوشت په وړاندې بې توپیره پاتې شي.

علامه حبیبی په رسمي کارونو کې د لومړي معین تر درجې هم رسیدلی دی، خو دده اصلي منصب علم او تحقیق و. لوی استاد د خپل وخت په متد او له علومو کې تجربه درلوده او د یوه رښتیني عالم په توګه د پراخ نظر خاوند او بې تعصبه و. دده د آثارو او افکارو په باب دوه ځانګړي کتابونه هم خپاره شوي دي چې یوې (د استاد یاد) او بل یې (آفریده های مهجور علامه حبیبی) نومیږي (۱).

دلته به د لوی استاذ د نثر نمونه د (توریکي) د ډرامه وزمې کیسې له یوې برخې څخه راواخلو:

(۱) د اروابناد استاد حبیبی دژوند او آثارو په باب ښاغلی څیړونکي حبیب الله رفیع هم یوه ښه څیړنه کړې ده. دده څیړنه هم د استاد یاد په نامه په دوو جزوو کې د پېښور پوهنتون د مرکزي آسیامرکز خپره کړې ده (ه).

د فدا کارۍ صحنه

د ننګيالو پښتنو کهول لا پر لاري وه چې سپيدې وچاودې، سهار سوپريوه ناورتهولو او د سونه تازه کړه. تر لمانځه وروسته زمری خان بابا توره له تيکي راوکښه، په پښتني جوش يې وويل: «خدايه! دا توره ماستاد رضا او د پښتنوالي او ننګ وناموس د ساتنې د پاره راکښلې ده، زه ځان او خپل ګران زوی او د سترګو توره تورپيکۍ او خپله پښتنه ملګرې زرغونه پرتاسپارم!»

دا يې وويل د لمر لومړيو وړانګو د ده توره بريښوله، مخ پرنوې کلا راغلل. هر څومره چې رانژدې کيږي، ګرز او غبار، د توپو ډزهار، د ټوپکو ټکهار، د طيارو غړو مبهار ډيرېږي او داسې ښکاري چې د سپين بولدک پر کلا د محشر ورځ ده. ننګيالیو پښتنو چې دا حال وليد ځانونه يې چمتو کړه. د سپين ږيري بابا د پښتنوالي احساسات مشتعل سوه ناره يې کړه: «دا کلا . . . دا زمکه . . . دا خاوره . . . دا وطن . . . دا زمونږ د پلار او نيکه هديره . . . مګر خاوند نه لري؟

خدايه! پښتانه ژوندي دي که مړه؟

بيا پردې خاوره د غليم قدمونه ايښود کيږي؟

ها – د ميوند زمرو! . . . څه سواست؟

ها – د احمد شاه بابا او اکبر غازي اولاده! . . . چيرې ياست؟

ها! – پښتو او پښتنوالي! . . .

ها !- د بارک او اڅک زامنو ! . . .

د ننگ او ناموس وخت دی . . . »

پرسپینه ږیره یې روښې اوښکې بهیږې آخره پلاخپل گران گلالی زوی ریدی په بغل کې نیسی، پر تندي یې مچوي، وایي:

« خدایه! . . . دا زوی خو ما خاص دد غې ورځې د پاره لوی کړی و، دا دی ستا رضا او د وطن د پاره یې قربانی کوم! . . . »

تر دې وروسته تورپیکۍ هم پرسپین بابا خوبانده مچوي ورته وایي: « جنکۍ! د سترگو تورې! د پښتانه مېرمنې تل پر خپل ننگ وناموس ترسر تیرېږي. له خدایه غواړم چې ته هم یوه توریالۍ پښتنه سې او د وطن انتقام له غلیم څخه واخلې.

پښتانه به خپل هوډ پرې نږدي له لاسه

که یې سرشي د خوني زمري تر ژامه

که دې نقش د توري کښلیني راته غور کړه

کامروا به شي هاله له هره کامه

ربدي خان چې هم وخت آخیر ولید خپله گرانه او د زړه سر محبوبه یې په بغل کې ونیوه، آخرني وداع یې ورسره وکړه. دا منظره دومره دلچسپه وه تا به ویل یو اهل جنت له حورې سره مینه کوي . .

وروسته نو دواړو زرغونې ادې لاسونه ورمچ کړه او حق پلیت یې ځنې واخیست.

تورې له تیکې څخه وبرېښېدلې. تو له په گډه د فدا کارۍ میدان ته

راغلل. مرد کۍ لکه زلمۍ داسې اوري، فضا له ډیره ګرزه تیاره ده. که زمری وي هم به یې زړه زړه وریږدي مګر زمونږ ننګیالي پښتانه یو تر بل د مخه کیږي. تورپیکی خو ځان دریدي خان مخ ته وراچوي چې که مرد ک راسی پردې به ونښلي او له ده ځخه به چپ سي. پوخ ځابښت دی د کلا د ننه غازیان ټوله د غلیم په طیارو، توپکو او توپو شهیدان سوي دي، فقط څو تنه ننګیالي پښتانه پاته دي چې کارطوس هم نه لري. هغو سلاسره وکړه چې له کلاځخه د باندې پر دښمن ورووزي او لاس په لستوڼي جنګ ورسره وکي. توپکو نه یې وغورځول، توري یې واخیستې، د کلا تر دروازه راووتل، لکه زمرئ د دښمن په لښکر چې کلاته نژدې راغلی و، ګډ سوه. زمونږ د ننګیالیو پښتنو کهول هم په دې وخت کې راورسید. سپین ږیري بابا خو د څو تنو سرونه په توره غوځ کړه شهید سو او خپل لوړ مقصد ته ورسید! . . .

پښتنې زرغونې ادې چې د احال ولید د هغه په توره یې د ده قاتل وواهه، پښې یې وریږې کړې. دا هم سخته زخمي سوه، ولویده، ! . . . .
ها بلې خواته ریدي خان د زمري په څیر له دښمن سره جنګاو دی. څو تنه یې مړه کړه. د ده ګرانه محبوبه هم توري وهي سپین مړوند ونه یې د غلیم په وینو رنګ دي، په سره میدان باندې دوینو په سیلاب کې لکه ځوان میره داسې جنګیږي:

«پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړل
لکه باز منګولې سرې کاندي په ښکار

سپینې تورې یې ګلګونې کړې په وینو
په اهار کې شګفته شو لاله زار »
تردې منځ توریپکی په خپل ګران مین باندې ناره وکړه:
« تردې تیرې تورې دې جارسم
د غلیم وینې بیوه ګرانه مینه
په وینو رنګ توره دې راوړه
راسه په سروشونډو یې زه درپا کومه. »

د (توریپکی) کیسه په (اوسني لیکوال) کې بشپړه چاپ شوې ده. اوس به دلوی استاد د شعر یوه بیلګه هم راوړو. ددې شعر سرلیک (سپوږمۍ) ده. دا شعر یې په (١٣١٤ش) کې د لاهور په یوه بڼ کې د پردیسۍ په حال ویلی دی:

سپوږمۍ!

د آسمان سپینې سپوږمیه!
مخ دې روڼ، تندی دې ورین دی

شاوخوا دې پلوشې ځي
په رڼا دې تورې سپین دی

دوېر جنو خوا له ګرې
راسه زړه مې ډېر غمګین دی

راسه زما ګرانې پۍ مخې!
چې یو دم د زړه خواله کړو

سره کښېنو لاس تر غاړه
خوا په خوا سره پاله کړو

ښکلې پېغلې مه شرمېږه
پټ دې ولې تر غره مخ کئ؟

ته یې زما د زړه ملګرې
تل به نورو پر مونږ رخ کئ

په کوچنې هم ته زما وې
ما به تا ته تل اخ اخ کئ

چې کوچنی وم ما بللې
ته «الاکوکو» سپوږمۍ!

له هیواده لېرې ګرځم
زما په زړه پورې ملګرې!

دوطن بل څوک خونسته
دلته یم یوازې لېرې

نه خواږه یاران خپلوان سته
نه د دوی خوږې خبرې

یوه ته یې زما ملګرې
راسره یې له هیواده

هم هوري يې هم دلې يې
خداى دې تل ولره ښاده!

چې زه درومې ته هم درومې
چې زه ناست يم، ناسته ته يې
په څغستا را سره ځغلې
چې بيده يم ته بيده يې
وفاداره ښکلې پېغله:
ته سپوږمۍ، که پښتنه يې؟

ستا وفا د پښتنو ده
آسماني پېغلې نجلۍ!
په خوى ښکلې پښتنه يې
د غمجن مين شهۍ!

عبدالرؤف بېنوا (۱۲۹۳ - ۱۳۶۳ هـ ش):

عبدالرؤف بينوا د مفتي عبدالله زوى په کندهار کې زيږيدلى دى. ابتدايي زده کړه يې د خپلې کورنۍ د غړو او کندهاري عالمانو څخه کړې ده. وروسته يې په خصوصي ډول زده کړې او مطالعې ته دوام ورکړ.

دى په (۱۳۱۷ هـ ش) کې د پښتو ټولنې د غړي په توګه مقرر شو او له هغې وروسته يې بيلا بيلې دندې سرته رسولې دي، چې ځينې يې دادي: د پښتو ټولنې لوى مدير، په دهلي کې مطبوعاتي اتاشه، د کابل

راديو رئيس، په ولسي جرګه کې وکيل، په قاهره کې د افغاني سفارت مطبوعاتي اتاشه، د اطلاعاتو او کلتور وزير، او په ليبيا کې سفير. په (۱۳۶۳ ش) کال کې د سرطان د ناروغۍ د معالجې د پاره نيويارک ته ولاړ، هلته وفات شو او په نيوجرسي کې خاورو ته وسپارل شو.

بينوا ډېر آثار ليکلي دي چې مشهور يې دادي: پښتني ميرمنې، ميرويس نيکه، ادبي فنون، هوتکي ها، پريشانه افکار، د ټاګور د ګيتاآنجلي ترجمه، اوسني ليکوال (درې ټوکه) او څو ډرامې (۱) د بينوا (پريشانه افکار) دده د اشعارو مجموعه ده. د ده له مړينې وروسته په (۱۳۶۷) کال کې دده د شعر بله مجموعه چې (د هسک پيغله) نوميږي د ليکوالو د انجمن له خوا خپره شوه. استاد الفت د (پريشانه افکار) په سريزه کې ليکي: «زه د ښاغلي بينوا شاعري دده په نورو کمالونو غوره ګڼم او په دې باب ورته په ډېر حق قايل يم. دی طبيعتاً شاعردی. دده ژوند، دده صحبت، دده خوی، دده فکر، دده ناسته ولاړه، خوراک او څکاک ډېر شاعرانه رنګ لري او اصل رنګ يې همدغه دی.»

دبينوا په شعرونو کې رمانتيک سوز او هيجان او رومانتيک خيالات ليدل کيږي. دی د بينوايانو سره خواخوږي لري او زړه يې شاعر دی، مګر پخپله يې بينوايي ته غاړه نه کيښوده، خپل ژوند يې خوشحاله تيراوه، خوش معاشرته او ژوندي طبيعته سړی و او ظرافت يې ډېر

(۱) داستاد بينوا د ډرامو مجموعه څوانيمرګ سيد جان ملال جوړه کړه او د زوړ ګنهکار په نامه د افغانستان د هنرمندانو د اتحاديې له خوا خپره شوه (هـ).

خوښيده. سرې او سپينې څيرې بينوا ته خاص جذابيت وربخښلی و.

د شعر بيلګې:

د شاعر جونګړه

د دولت لـه سـودا تـشـه
خـولـه مـا تـو تـويـو ډکـه
صـراحـي شـنـه پـه خـنـدا ده
د غـم زړه کـبـاب کـبـاب
د پـرون خـاطـره مـړه ده
د سـبـا انـتـظـار پـټ دی
بس د نـن تـازه مضـمـون دی
او د عـشـق نـوی کـتـاب

***

غلی شانته انقلاب:

نسيم ووې د ګل غوږ کې، بدل شو د يارانې رنګ
غلی شانته انقلاب دی، بدلوي د زمانې رنګ
ورسره نوي رنګونه   رنګا رنګ تحولونه
کړي سمسور به راغ رغونه
نوی ساز نوی آواز دی، هم شو نوی د نغمې رنګ
غلی شانته انقلاب دی، بدلوي د زمانې رنګ
نوی دام نوی صيادی   نوی چل نوی بيداد دی

نوې آه نوی فریاد دی

هوښیاري صید لره بویه، بدل شوی ددانې رنگ
غلی شانته انقلاب دی، بدلوي د زمانې رنگ

لري نوي محبسونه نه یو سرای نه یوه خونه
حبسوی لوی هیوادونه
چې بندي پرې نه پوهیږي داسې شو د زولانې رنگ
غلی شانته انقلاب دی، بدلوي د زمانې رنگ

طلایي جام کې د دور شراب زهر دي په دور
نوشیدل یې غواړي غور
اې سرمست زلمیه پام کړه بل راز شو د میخانې رنگ
غلی شانته انقلاب دی، بدلوي د زمانې رنگ

سره واوښتل قومونه وینښ خبر شول له ژوندونه
دویدوشول وران کورونه
گوره کله به شي نوی د پښتون د کاشانې رنگ
غلی شانته انقلاب دی، بدلوي د زمانې رنگ

نور محمد تره کی (۱۲۹٦-۱۳۵۸ هـ.ش):

نور محمد تره کی د نظر محمد زوی د مقر په سره کلي کې زیږیدلی دی. په (اوسني لیکوال) کې دده د زیږیدو ځای (میمنه) ښودل شوې ده. څرنگه چې د نور محمد تره کي له سیاسي شخصیت سره افغانان پوره آشنا یي لري. دلته به یوازي د ده په ادبي نوښتونو خبرې وکړو. دی په

ناول لیکلو کې لوی لاس لري او ځینې لنډې کیسې یې هم لیکلې دي.

دده تر ټولو مشهور ناول (د بنګ مسافری) نومیږي، ځینې نور آثار یې دادي: څپه، سپین، سنګسار، بې تربیته زوی، او نور.

ددې د پاره چې د ده د آثارو له روحیې سره آشنا شو د (غوایي لاندی) په نامه دده یوه لنډه کیسه را اخلو:

غوایي لاندی

لاس ویښې چاودې، مخ سپیره، شونډې وچې، یو کوچنی پیټی غنم پر شا را اړولی او په ستمی د کور پر لور را روان دی. بشپړ (۹) میاشتې یې خواری کښلې او منتونه یې وړي دي، تر څو چې په آخر دوبی نوي (۹۰) منه غنم له بزګری نه ورغلل. په دې کې یې (۹) منه غنم ملا صاحب ته زکات ورکړل، (۳) منه یې پښې ته ور کړل او څلور منه هم (رقبه) ترینه یووړل. (۶۰) منه یې هم د هغو دوو زرو افغانیو په سود کې ورکړل کومې چې دده د پلار مرګ د خیرات او اسقاط له پاره د یوه سود خور نه په شپیته منه ګنه راوړې وې. په کورکې دده مایندا او مور او څلور ماشومان دده لار څاري او ماشومان یې له کوره راوتلي او دهغې لارې خواته په هیره اسره ګوري چې کومه لا رچې، ددوی پلار اوس کور ته راځي او درشې غنم راوړي.

دده مور او مایندې د سږکال د محصولاتو په شا وخواکې خورا ښې

خوړې قصې کولې او هیله یې وه چې ګونډې سر به یو ځوورځې په نس ماړه شي. په دې وخت کې ماشومان یو په بل پسې د کور لوري ته راځغلي او ناري وهي چې بابا راغی او غنم یې په شادي. بزګر هم پیتی په شا په کور راننووت او پیتی یې د خونې له مخه کښېښود. د ده مور او مانې یې په الوتو بڼو ترینه درشې احوال پوښته، چې په دې وخت کې یو سړی تر ازواو کاني په لاس په انګړ راکښېووت او په کلک بږغ یې ورته وویل چې: «تاخو وویل پر راشه به غنم د پور په عوض کې درکوم او تا ټول غنم خپل کورته اوړل. خانصاحب خو را په قهر وویل چې تا نه «کورغم» ورکړی او نه دې «سړي غم» ادا کړی دی».

روپۍ خونه لړې، ژرشه غنم راوتله! موریې چیغې کړې «چې دا څو دانې چې ته یوسې نومور به څه وخورو؟» ده ورته وویل چې: «خاورې!» سمدلاسه یې اندی راواړاوه او ټول غنم یې ځیني و تلل او په پای کې یې لانورهم پسې په قهر خوار بزګر ته وویل چې: «دوه منه خولا نور هم دربانديې پاتې شوه، هغه به څرنګه شي؟» خوار بزګر په داسې حال کې چې له خواشینی نه یې پرستونی دردو، تش جوال وځا نده او یوې خواته یې کښېښود. ماشومانو وژړل او په ژړا ژړا کې یې ویل چې: «مور خوورې وو، تاسې خو به یوه لپه نیني راکولې.»

د ماشومانو انا د باندې ولاړه او یو څه شفتل یې په پلوکې راوړل او له مالګې سره یې له ماشومانو سره وخوړل. خو ماشومان په دې ترډیرې مودې قانع نشول او د دوی د پاره یې په ژړا پیل وکړ. خوار بزګر ته اوس

د کلي گاونډ یانو پورهم نه ور کاوه، ځکه له یوې خوا دده گاونډ یانو هم دغه راز د ښا داری تکلیف درلود؛ له بلې خوانه ده پررشه باندې یو دوې کاسې اوړه چې ترینه پور کړي یې وو، هم بیرته نه وو ورکړي او خپل اعتبار یې بایللی و. نو وروسته له هغه چې ډیر فکر یې وکړ له ځان سره یې فیصله وکړه چې د یوې غوایې چې دده وروستی او یوازینی دارایي وه او د هغه په مرسته یې د خلکو بزگري کوله، د عیال د قوت او لایموت د پاره حلال کړي او په خپله سترگې نهامې کړي. په دې خصوص کې یې د مور او ماینې رضایت هم واخیست او د یوې غوایې یې حلال کړ چې د عیال د ژمي او مني قتغ شي او پخپله لځې ښنې پړانگې کالي بلې منطقې ته د خوارۍ او مزدورۍ د پاره لاړ.

ده په یوه توده منطقه کې شپږ میاشتې د خاورو او ختو مزدوري وکړه، ده ته یې دورځې شپږ افغانۍ ورکولې، چې درې افغانۍ یې په سپوره ډوډۍ او درې افغانۍ یې د کور د پاره سپمولې. په پای کې دده ټوله گټه (٤٨٦) افغانۍ شوې چې په درې سوه افغانۍ ځانته پنې او کوچنیانو ته یو یو بکس واخیست. دی شپږ میاشتې په کور خبر نه واو په خورا بیړه او ښه زړه د کور لورې ته را روان شو.

چې د کور په وره رانوت لور او ماینې یې چغې کړې. وروسته ورته څرگنده شوه چې مور او درې ماشومان یې د سکاروي په اثر په مني لامړه شوي دي. یو گړی وروسته د کلي ملک وروغوښت او ورته یې وویل چې: «ستا د مور او ماشومانو کفنونه ماور کړي دي چې قیمت

يې (٣٣٤) افغانۍ کېږي او هم مې ستا پر ځای په دې شپږ مياشتو کې (١٢٣) افغانۍ «کورغم» او «سړي غم» پرېکړې دي، تا خوځان نهام کړ او خپلې ميلې دې کولې خو تول غمونه دې پر مورړا ايله کړي وو. اوس دستې زما پورچې (٦٤٦) افغانۍ کېږي را کړه.» ځکه چې ده دا تول رقم پر يوځای نشو تاديه کولای نو محکمې ته يې کش کړ او بندي شو، چې بيا د دې خوار او ده د کاله احوال چاوانخيست!!

سليمان لايق:

ده اصلي نوم غلام مجدد د خليفه عبدالغني زوی، په ختمه سليمانخيل دی. سليمان لايق د (١٣٠٩هـ. ش) کال د ميزان په (٢٢) د کتيواز په (ښرنه) کې زېږېدلی دی. ده خپل لومړنی شعر په دريم ابتدايي تولگي کې ويلی دی، خو اوس د پښتو او فارسي دواړو ژبو په شعر او نثر کې استاد دی(١). سليمان لايق دوپښتيا د پړاو ستر شاعر او داوښتون د پړاو د شاعرانو لارښوونکی مثال او مشال دی. د لايق اکثر شعرونه د گوندي ايديالوجۍ په خم کې رنگ شوي دي او له همدې امله، دغه ستر استعداد، لکه ځنگه چې ښايي ونه پېژندل شو.

---

(١) د اکادميسين سليمان لايق د شعر دغه لاندې مجموعې چاپ دي؛ چونغر، کېږدی؛ يادونه - درمندونه؛ قصې او افسانې؛ ساحل؛ بادبان؛ روښن جادهٔ سمت‌ها او سپوږمۍ. د اباسين سپېدې يې د کيسه گوتو، لنډو کيسو او منثورو توتو مجموعه ده. (غرزنه او کساتونه) يې د يو پښتو ناول نوم دی، چې په ١٣٧٧ هـ ش کال په پېښور کې چاپ شو (هـ)

د چونغر ترانې

دوهمه ترانه

زما د نیکونو او پلرونو کوره
اې درنګینو خاطرو چونغره!
ستا هره تېره د تاریخ پاڼه
اې د لرغونو عظمتو چونغره!

***

په دغه شا او خوا د روکې وایه
ستا شاه زلمیان او سر بازان څه شول؟
دغو مړو لمبوایرې کومې دي
دغه اورسمندران څه شول؟

***

هغه بیباکه عاشقان چېرې دي
هغه د ژوند ښکلې لیلا څه شوه؟
د ستا د خاورې په قدم قدم کې
د عشق او مینې تمنا څه شوه؟

***

ستا په دروکې چې شاهان خوځيدل
اوس هلته هيره او مرګو خوره ده
ستا په ښارونو او مانيو باندې
شګه او خاوره د قبرنو خوره ده

***

هلته چې پيغلو به سوماڅښله
اوس يا ګيدړې يا ليوان ګرځي
د سرخ کوتل دويرانو د پاسه
اوس يا غوايې اويا اوښان ګرځي

***

کلونه ځغلي، زمانه تښتي
او زه ستا څوکوته حيران ګورم
د پسرلي په انتظار شومه زوړ
لا ستا په پرښوکې خزان ګورم

***

ستا په کراره او سړه فضا کې
چونغره زړه مې څوناري غواړي
د ژمي شپه کې چې سپوږمۍ خوره وي
څو دردوونکې نناري غواړي

***

آشناته

هیر کړه آشنا داتېر عمرونه هیر کړه
باده د رنیسه تیرغمونه هیر کړه
کاروان د عمر آشنا

***

کله د ریبږي، کله صبر لري!؟
پیاله کړه پورته چې فرصت کم دی
بیا به ځواني وي خوبهار به نه وي
یا به بهاروي د زړه یار به نه وي
زه له دې عمره آشنا

***

سخت اندیښمن یم او ویره لرم
له دې ظالمه انتظار کم دی
مهلت د عمر یوه بریښنا ده بریښنا
یوه غمجنه شان خندا ده ختدا
په دې خندا کې آشنا

***

یورپ لذت دی گوره لاړ نشي
چې افسوس نه بیا ثمر نه لري
که زاهدان په سجا ده ښه ښکاري
یوه گړی عقل آشنا

***

عذاب عذاب دی گوره پام کوه
راځه راځه چې لیوني شو سره
راځه چې ځان له یو جهان کړو پیدا
څو لیوني او څو مستان کړو پیدا
سارا ته لاړ شو آشنا

***

هیر کړو داواړه بند یزونه هیر کړو
په بدمستی کې څو ناري ووهو
زړه مې سارا پسې ژړاوي کوي
زما تیر عمر ته ښېراوي کوي
راځه چې وزو آشنا

***

ویریږم لاره د سارا بنده شي
جنون به گرځي سرگردان راپسې

***

سعد الدين شپون:

د پښتو ليکوالو او شاعرانو په پاخه نسل کې څو تنه ليکوال او شاعران په هنري لحاظ ډېر اوچت مقام خاوندان دي. الفت، حمزه ـ شينواری، عبدالباري جهاني، اجمل ختک، بينوا، لايق، پسرلی او شپون په دغه کتار کې درېږي. شپون د خپل ژوند خاطره په يوه ښکلي هنري نثر کې دغسې بيانوي:

مور مې راته په ګونډه وشوه، د شنه پاچ پګړۍ مې چې ول ول په غاړه وليدلې وه په سر راوتړله او په دواړو مخونو چپ کړم بيا يې زمامخ په دواړو پستو لاسونو کې ونيو او همداسې يې راته کتل، په سترګو کې يې اوښکې ډنډ وې، په ژړغوني غږ يې راته وويل:

«څه ورځه بچيه! زه پوهېږم چې ته داو بو ماهي يې. څه، خپل همت دې مل شه!» زه اريان پاتې شوم چې خدايه دا څنګه چل دی، په خپله خوښه مې کابل ته لېږي او بيا راته وايي ته د اوبو ماهي يې!؟

خونن چې له هغې ورځې نه ديارلس کاله تېرېږي د مور هماغه غږ مې په غوږو کې، لکه ګونګرو داسې شرنګېږي.

اوس هم چې کال يو وار خان آباد ته ولاړشم د مور په زنګانه سر ږدم او زاري ورته کوم چې: «ادې! زه به سترګې پټې کړم ته راته يوه شيبه للو وايه.» ادې للو راته وايي او خويندي ورونه را پورې خاندي. هيڅوک نه پوهېږي چې دا لړزانده غږ مې په زړه کې د اسرافيل د شپيلۍ په شان د عواطفو او احساساتو څه قيامت جوړوي. زه يې هم چا ته نه وايم ځکه

نوروته څه اهمیت لري. د پسرلي یوه ورځ مې ادې دویالې په غاړه ویلني کول زه یې په اوږو سپور وم، اوږد لمدو ختمو، د بادام د گلونو، دولې د تاندولنبتنو او د پسرلي خاورین بوی سره یوځای کیدل او د ټولو د ترکیب نه داسې یوه ورمه جوړیده چې لکه هیر کړی خوب غیر مجسم وي او دا ورمه په مالگیده. لیرې چرته د بورا گانو بنهارو چې دوریو او غوا- وو درمباړو او د چرگو ړو د چوڼ چوڼ سره یوځای کیده او داسې یو غبر تریې جوړیده چې یوازې احساس یې اوري او همدا غبر ما اوریده.

دادې په للومې په مخیله کې دا ټولې صحنې اوډ یرې نورې چې خلکوته تر دې نه هم بې اهمیته دي، را پاریږي.

کله چې د هندوکش د لړنه دیخوا راپناشوم ځان مې په داسې یوسیند کې ولید چې نه یې د جریان پلو ښکاره و او نه د ساحل څرک لگیده.

لامبه، غرقیږه، غرقیږه، لامبه، دلته غسر قیږه، په او بوکې ډوب اوسه ناڅاپه دې همت ملگری شه او هو غلته راوزه؛ د تیرو تیږو سره ټکر خوره، او د پښولاندې دې شگه رژیږه، ښو ییږه او ښوییږه او تصادفي دې لاس دونې یوې ریښې ته برابر شه، منگولې پکې خښې کړه، دار یشه وشکیږه او بیا ډوب شه او لرې چیرته بله د نجات کړی لاس ته درشه . .

ورو ورو مې لامبو زده کړه، د جریان سمت مې بیاموند او د ساحل لیکه مې سهي کړه.

غوښتل مې چې ساحل ته ورو خیژم خو چې مې کتل کب رانه جوړ شوی و،

نورمې نو د وچې طاقت نه لاره. نور همزولي هم کبان وو، ځینې غټ، واړه. د یارلس کاله په سیند کې او سیدل د سړي نه کب جوړوي.

نومې ځان بیرته لاهو کړ. اوس د نورو کبانو په کتار کې کب یم، لا مبم، دورې کوم، غوټې وهم او داسې رنګینې پوکنې په اوبو کې جوړوم چې د نورو کبانو راته پام شي او دا ګرده مې پوښتي چې ته څوک یې چې داسې رنګینې پوکنې په اوبو کې جوړوې. زه وایم: همزولو! زه هم ستاسې په شان یو کب یم، په قام هم کب یم او د هماغه اول نه کب وم . . .

خود زړه په ګوټ کې مې یوه تته شانتې آرزو ده چې کاشکې هډودې سیند ته نه وای رالویدلی او کب شوی نه وای او د ساحل د هوغې شنې لیکې نه څو غرونه ها خوا د خان آباد په چارتوت نومي کلي کې مې یوې کولی خو بیامې د مور خبره سترګو ته راته ودریږي: «ځه، ورځه. زه پوهیدم چې د اوبو ماهی یې، همت دې مل شه!» البته ماهی به یم نو!

* * *

په ادبیاتو کې د آتوبیوګرافي (خپل ژوند لیک) لیکنه چې د هنري نثر په ګانه ښکولل شوې وي، ادبي اثر ګڼل کیږي او کیداې شي چې لنډه کیسه یې هم وبولو.

سعدالدین شپون په (۱۳۱۱ش) کې د کندز د ولایت د خان آباد د چار توت په کلي کې زیږیدلی، د پلار نوم یې قاضي برهان الدین او په ختمه خوګیانی دی. د لومړني ښوونځي نه وروسته کابل ته راغی، د حبیبیې په لیسه کې شامل شو، کله چې له دولسم ټولګي نه فارغ شو د

ادبیاتو پوهنځی یې ولوست او په پښتو ټولنه کې د علمي غړي په توګه وټاکل شو. وروسته یې د امریکې له متحده ایالاتو نه په ادبیاتو کې ماستري تر لاسه کړه.

شپون د شعرونو یوه مجموعه لري اولنډې کیسې یې هم لیکلي دي. (۱) دی په خپله لیکنه کې د اکثرو لیکوالو په خلاف، نیغ په نیغه سیاست ته نه ورګډیږي او فورمالیزم یعني د هنر ښکلي اړخ ته زیاته پاملرنه کوي. اوس به دده د شعر یوه بیلګه ولولو:

زانه

ستا اوږده اوږده وزرونه د پامیر له څوکو جګ دي
لنډ وې اوږده مزلونه، چیرته څې کله رسیږې؟
ستا اوږده منښوکه ډوبه نن آموکې بیا سباته
هندوکش د سړ نډوکې مسته مسته مخچولیږي
الوتوکې زانګې زانګې چاشراب درباندې څښلي
چې سبلی سخته لګیږي ته په نازو رته نخیږې
د نیلي آسمان پیغلې ولې دومره جګه ګرځې
راته ښکاري پښتنه یې له زلمیانو نه شرمیږې
تور اوره د پسرلي کې چې باران نم نم وریږي

(۱) د استاد سعد الدین شپون چاپ آثار دادي! لیکوالی د ۱۳۵۲ ش کال چاپ؛ پرخه په ترخه (دشعر مجموعه) د پیښور چاپ؛ د بنګی غاړه (د لنډو کیسو مجموعه) په ۱۳۷۷ هـ ش کال د پیښور چاپ؛ شین ټاغی (د ۱۳۷۷ ش کال چاپ) او ګټیالی (د ۱۳۷۸ هـ ش کال چاپ) ناولونه؛ ادبي څېړنې (دمقالو ناچاپه مجموعه، د افغانستان د علوموا کادمی کتابخانه) (هـ).

ته زمور د کاله شاته توره شپه کې را کوزیږي
زه یې اورم چې ته بولې ها خوږې خوږې بدلې
زه دې ګورم چې ته خاندې او بیا ورانه ورانه کیږي
ستا یې بنې درلمدې کړې کاشکي نن شپه اوربنت نه وای
نه ربنتیا بنه دي چې اوري که نه بیا ته نه ستنیږي
یا د تالندې متروکې د آسمان مخ ورشین کړی
ته داوبنکو دانګې یې چې کرار کرار بهیږي

عبدالباري جهاني:

د جهاني شعر له تخیل، عاطفې، او طغیان څخه ترکیب شوی او د پښتنو د هنري فرهنګ د ګالری یو زړه وړونکی تصویر دی. حبیب الله رفیع د پښتو ادبیاتو نامتو څیړونکی لیکي: «جهاني زمونږ دهیواد په معاصرو شاعرانو کې د ګوتو په شمیر شاعرانو له ډلې څخه دی.» (ورکه مینه، ۱۲ مخ)

عبدالباري جهاني د عبدالاحمد زوی په (۱۳۲۷ ش) کال د کندهار په ښارکې زیږیدلی دی. خپله زده کړه یې د بکلوریا تر درجې پورې همهغلته سرته رسولې او د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو د پوهنځي له لوستلو وروسته یې په پښتو ټولنه کې د علمي غړي په توګه کار کاوه.

په (۱۳٦۷ ش) کال کې د (ورکه مینه) په نامه دده د شعرونو یوه

مجموعه خپره شوه (۱) چې په هغه باندې نامتو ادبپوهانو او شاعرانو: عبدالرحمن پژواک پوهاند دوکتور حبیب الله تږي، او ادبي مؤرخ حبیب ـ الله رفیع تقریظونه لیکلي دي. د دغه کتاب په سرکې، جهاني د (اهداء) تر سرلیک لاندې لیکي: «د بزم او رزم د نیمګړو ترانو د اوړه مجموعه د پښتو ژبې هغو شاعرانو ته اهداء کوم چې تقدیر محکوم پیدا کړي، و اکمنانو یې پر خولو مهرونه وهلي او زمان یې قلمونه زولانه کړي دي».

عبدالرحمن پژواک لیکي: «هر شاعر لره ځانته یو جهان دی چې یوازې دی یې جهانبان دی. شعر راز دی، په راز باندې خبري کول په زړه باندې تجاوز او په روح باندې تیری دی. زه په شعر باندې تقریظ او انتقاد ګناه ګڼم.

عبدالباري جهاني یو استعداد دی چې که چیرې زموږ د اسیر محیط د قیداو بند څخه آزاد پاتې شي خپل رازونه به د سپیڅلو پیامونو د شعارونو په څیر جهانیانو ته ورسوي چې د نننۍ بازاري شعارونو بازارمات کړي. زه ورته دعاء کوم چې خدای (ج) او خندا دې ورسره مله وي.»

پوهاند دوکتور تږی په مقدمه کې وايي: «. . . دلته که له یوې خوا د افغاني جنګیالیو د توري خرپ او شرنګ ستایل شوی او د باتور افغان

---

(۱) تر ورکه مینه وروسته، د شاغلي جهاني د شعر بله مجموعه پایکوب هم په پېښور کې چاپ شوه او د شعر دریمه مجموعه یې شش محل نومیږي چې شاغلي صحاف کندهاري یې خپروي (هـ).

ولس د تورې، زړه ورتیا، سرتیري او د میړانې نړۍ‌والې غوروال شوې، نوله بلې خوا د ژوند ښښونکو یو غړې او د افغاني رباب زړه وړونکې ترنګ هم په ډېر وچت شاعرانه انداز کې تصویر شوی او د زړو میکدو او پښتني تاریخي حجرو کیفیت په ساحرانه الفاظو تازه شوی دی».

دغه مقدمه هم په شاعرانه انداز کې لیکل شوې او ټوله دویلوړده خود کتاب د حجم په پام کې سا تلو سره له هغې څخه تیرېږو او د جهاني له جهان سره ځانونه آشنا کوو.

دا باید وویل شي چې جهاني د پردیسۍ، حالت کې ځینې شعرونه ویلي او په (ورکه مینه) کې یې خپاره شوې دي. د دې مجموعې په لوستلو سره هر څوک د شعر اعجاز درک کولی شي دلته به یوازې دوې بیلګې راوړو.

ورکه مینه

د ژونـدون وحـشـي مـوجـونـو
لـه آشـنـا مـیـنـې بـیـل کـړي
د زمـــان یـــا غــې بـــادونـــو
بـــل جـــهـــان تـــه یـــم راوړی

***

را یـــاد یـږي مـــې جـــونـــګـــړه
رایـــادیـــږي مـــې خـــیـــالـــونـــه
هـــســې لـــیـــرې راتـــه ښـــکـــاري
لـــکـــه ورک ســـتـــړي خـــوبـــونـــه

نه د چا پرېدو شونډو
څه مرموزه نغمه ناځي
نه د چاله پټو سترګو
د هوس ترانې پاڅي

***

نه د چا پرسپينو ليچو
تورې څونې راخورې دي
نه د مړو کتو يادونو
سپينې کړې د چاشپې دي

***

نه د چا پر دنګه غاړه
لونګين په ورو ورو زانګي
نه مستي د مستو پيغلو
ماتې کړې دي ګلخانګې

***

نه هغه د سوما بوټي
نه هغه د غرو لمنې
نه اوښه نه يې هې دې
نه کېږدۍ دي چېرته پلنې

***

نه هغه وحشي د ښتونه
نه غاټول پکې غوړيږي
نه شيلې نه يې باداسکې
نه ځپې پکې مستيږي

**

نه خوشال له زوره ږغ کړه
په ښکاره چې خوله يې راکړه
نه له بخته فرياد ي دی
چې ملګرو ورته شاکړه

**

نه حميد په شنه زړګي کې
خيال د شونډو دی ساتلی
نه فراق د نو خطانو
کړی شپه دی ژړولی

**

نه محفل سته درندانو
نه قيامت د پايکوبونو
نه د شيخ په لاس عصا ده
نه فرياد له سر کوبونو

**

نه څه زیری د فردوس دی
نه هوس د کوثرونو
نه څه ویره د ګناه سته
نه وحشت له دوزخونو

**

نه جنون پر خروښ راغلئ
نه هوښیاره بدمستي سته
نه د عقل لیونتوب دی
نه د بنګو هوښیاري سته

**

دلته اورد ژوندون نسته
دساړه جهنم کوردی
دلته هر څه ایرې کیږي
د حیات په نامه ګور دی

**

دلته هر څه سودا کیږی
دلته هر څه بازاري دي
دلته وینې بیګانه دي
دلته مینې ظاهري دي

**

زما د جګــو غـروسـنـدرې
څــوک يــې نـســي اوريـدلای
زمـا زيـږه پـښـتـنـه ژبـه
دلـتـه نـسـي ګـړيـدلای

**

زه داسـتـان د بـربـاد يـو
زمـا کـيـسـې په وينو سرې دي
نـه لـه سـتـونـي مـې روغ وزي
نـه په سـورکـې زمـزمـې دي

**

دلـتـه وژنـم خـپـلـې هـيـلـې
بې لمبې سوځم ويلـيـږم
نـه د چـاد لارې مـل يـم
نـه د چـا مـخ تـه بـلـيـږم

**

زمـا هـغـه جـنـت پـردی سو
چې مـې حـورې ورسـتـا يـلـې
زمـا هـغـه کـور ګـی تـبـاه سو
چې کـيـسـې بـه مـې کـولـې

**

هانسیم لمبه لمبه سو
چې یې وینې ویښولې
هغه جام له زهروډک سو
چې مستي یې پاڅولې

**

زما وروستي بڅري مړه سول
زما، نه مه غواړئ اوړونه
زما گونگي احساس مړ سوي
زما نه مه غواړئ شعرونه

**

(ویرجنیا، امریکا، ۱۹۸۵م)

زه شاهد وم

ما به لیده چې د باغوان په لاس غوټۍ زمولېږي
ما به لیده چې د ساقي په لاس خمونه ړنگ سول
زه د جامونو د لوټلو شاهد
زه د غوټیو د زمولو شاهد
د میکدود ورانولو شاهد
ما ددې بڼ د بوټي - بوټي لاښیدل ولیده
ما په سپرلي کې د زاغانو پا یکوبونه کتل
ماد نسیم په غیږ کې زیری د خزان اوریده

ما د بلبلو ځوانیمرګي نغمې
ما د ګلونو چپاوسوې ورمې
ما د پایمالو آرزوګانو زګیروي
ما له وحشته ریپدلي زړونه ټول ولیدل
را ویښوئ مې ولې؟
راپاڅوئ مې ولې؟
دا ړغوئ مې ولې؟
ما به لیدل چې د زمان توپان وهلې بېړۍ
د ګردابونو تلاطم کې ړنګه بنګه خوځي
د څپو غیږې ته ورځرمه سي د وبیږې پکې
د جالهوان له نامرد یه څخه
ددې ظالم له بیباکیه څخه
بېړۍ له پر ښو سره وجنګیږي
د غر قیدوله ویرې ټوله بیړۍ وال چیغې کړي
څوک د بیړۍ تیاره کونجونو ته له وهمه ځغلي
مال او اولاد هیروي
دړیوې څنګ ته له قاه قاه سره غاښونه بریښي
دا جالهوان دی ظالم
زه یې خندا پیژنم
د دې لیوه سره پخواهم څه آشنا غوندې وم

ما هر څه ولیده، خو هیڅ مې لاو نه لیدي
زه د بېړۍ د ډوبولو شاهد
زه د توپان د خوځېدلو شاهد

ما له آرام ساحله تېښته لیده
زه په لوی لاس د غرقېدلو شاهد
راویښ شوی مې ولې؟
راپاڅوی مې ولې؟
دا ړغوی مې ولې؟

ما په لیده چنې د غوغا د چوپېدو د پاره
سپینې آبدارې توري څه په بې آبۍ سرې کېږي
تر یو څو سوو کړو وروسته څه کمزوري چیغه
وروستۍ نفس د زولنو په شرنګهار کې ورک کې

یو لالهانده زړه آرام غونډې سي
یوه سینه د هدیرې په رسم
یوه کوچنوټې قفسچه کې هلته
یو لوی جهان له ره مکان پیدا کې

یوه نرۍ شانې لمبه توري تیارې ته درومي
دا بدې سکوت په غیږ کې حرکت ډوبیږي
څوک د ژوندې مرګ په آرزو د ګولۍ لارې څارې
څوک بیاد مړه ژوندون بقا ته له ایمانه تیر سول

زه د زګيروي د چوپولو شاهد
زه د ترټلو د لوټلو شاهد
ما تا ړاکونه چپاوونه ليدل
زه د سرو څاڅکو تويولو شاهد

را ويښوئ مې ولې؟
راپاڅوئ مې ولې؟
دا ړغوئ مې ولې؟
ما به ليده چې د جلاد په وينو سرو منګولو

ما به ليده چې د ليوانو د څيرلووهم
خلک د ورور پر جنازه نڅول
خلک په ډکو سټونو وخندول
ما به ليده چې څوک د مينې د لر لوپه تور

ولې سنګسار سو، ولې ټولو ګناه کارويالـه
ما به ليده چې خلکو لوی، لوی ګناهو نه ستايل
هر چاچې ښې منګولې سرې کړې قهرمان قبول سو
دلته قاتل قضا ته نه کشيږي

دلته چې سروهي سردار يې بولي
دلته د سرو لاسو په نوم عبادتونه کيږي
سجده هغوته ده چې زړونه يې سينو کې نسته
زه بيګناه ګناهکاران پيژنم

ما گناهکاره جنتیان ولیدل
زه د پایکوب د سرکوبونو شاهد
زه د قاتل د سرو لاسونو شاهد
چا د منبر پر سر گناه ستا پله

خودا ثواب د سنگسارونو شاهد
ځوک چې زرگونه قتلوي خلک بیعت ورکوي
هغه چې ویني پاکوي، هغه دوزخ ته درومي
د گناهونو د تمیز پر میدان

ددې نړۍ د عدالت شاهد یم
را ویښوئ مې ولې؟
را پاځوئ مې ولې؟
دا زغوئ مې ولې؟

***

پریږدئ چې هر څه په سینه کې ولحد ته یوسم
د شعر ژبه مې گونگۍ ښه ده پرې سوې ښه ده
په سترگو وینم خو چې نه یم گړیدلی ښه دی
دلته لیدل او کول ښه دي څه ویل کفردي

په رڼو سترگو ژوندي د یراوسیږي
خو څوک چې ژبه لري سرنه لري
دلته لاسونه پرېکیدل ژبې یې هم غوځې کړې
خو سترگو رو هر څه ولیده گونگي پاته سوه

پـــــريـــــبږدئ چـــــې وســــــو ځـــــيـــــږم
پـــــريـــــبږدئ چـــــې وکـــــړ يـــــبږم
چـــيـــرتـــه بـــه زه هـــم دويـــلـــو پـــه تـــور
ددې لـــيـــدنـــو دويـــلـــو پـــه تـــور
د ژبـــو رو پـــه دود خـــپـــلـــه ســـزاګـــۍ وويـــنـــم
زما په مرۍ باندې به هم د چا منګولې سرې سي

را ويـــښـــوئ مـــې ولـــې ؟
راپـــاڅـــوئ مـــې ولـــې ؟
دا ږغـــوئ مـــې ولـــې ؟

قيام الدين خادم (۱۲۸۵-۱۳۵۸هـ . ش) :

کله چې دويښ ځلميانو دوخت په ادبياتو باندې بحث کيږي نو د لومړي ځل د پاره د حبيبي ، الفت ، بينوا ، خادم ، رښتين اورشاد نومونه په ذهن کې تداعی کيږي ، ځکه چې دوی د پښتو د معياري ژبې او ليکدود (املاء) او دا دبي سبک په پالنه کې ډير ستر خدمتونه ترسره کړي او زيات شاګردان يې روزلي دي. لوی استاد حبيبی او فاضل استاد رشاد دواړه دادبي او تاريخي څيړنو سر لاري او په خپله ساحه کې د تبحر په لحاظ بې ساري دي. محترم استاد پوهاند رښتين هم په ګرامر او ادبی تاريخ کې لوی لاس لری. الفت ، بينوا ، او خادم که څه هم ادبي څيړنې تر سره کړي دي خو هغوی زياتره دويښتيا د دورې د نامتو شاعرانو په توګه

شهرت لري.

که موږ په ادبي تاریخ کې د پوهاند رښتین او پوهاند رشاد نه مخکې د جهاني یادونه کوو، دلیل یې د ادی جې په ادبیاتو کې هنر او بداعت له علم او تحقیق نه مخکې راځي. که څوک دادبي څیړنو تاریخ لیکي هلته بنایي د ځینو نامتو شاعرانو او کیسه لیکونکو هیڅ یادونه ونشي.

له دغې لنډې یادونې وروسته به داستاد قیام الدین خادم پر ژوند لیک رڼا واچوو.

قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی او د ملا علي گل اخونزاده لمسی دی. د (اوسني لیکوال) مؤلف لیکي چې: «ښاغلی قیام الدین خادم په اوسنیو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې دریږي».

خادم صاحب د پښتو، پښتو نولۍ، او د هیواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، د ښو احساساتو خاوندو او د لهجې صراحت یې درلود. استاد خادم په (اوسني لیکوال) کې خپل ژوند لیک خپور کړی دی، په یوه برخه کې یې د (زما په حیات انتقادات) تر سرلیک لاندې داسې لیکلي دي: په ژوندانه کې هیڅوک له انتقاده نه دي خلاص هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادي:

۱ - وایي نه منونکی سړی دی. دا انتقاد په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه مگر زما جواب به دا وچې (که زه منونکی وای خو زه به هم

د نورو خلکو غونډې وای.) په ورکوتوالی به مې د مور سره تل په دې جنګ و. دې به ویل : (خلک داسې کوی او ته داسې.) ما به ویل چې: (خلک راته مه یادوه خلک خو هرڅه کوي!!!)

۲-وايي ډېر بحث کوي او نه قانع کيږي . . . دا خبره نشم فيصله کولای چې داد خلکو قصور دی او که زما عيب؟ استادان به هم زما پوښتنو ته اريان وو، زه پخپله هم په دې قانع يم چې بحث مې خوښ دی مګر په اساسي او اصولي خبرو. نه مطلق بحث . . . .

۳- وايي « سر شرخه دی » مګر دوستان مې وايي ادبي شجاعت لري. په ورکوتوالي کې راته خلکو ويل چې « کلان کار دی » ولې په آزادۍ خوزه پخپله هم قايل يم او دا ځکه چې د طمعې بار زما په ورميږ نشته.

٤- هو، په دې يو ګناه زه پخپله هم قانع يم چې هغه د حقيقت مينه بايد وبولم.

خلک په امور وکې د نورو نورو ملاحظاتو مراعات کوي، مګر زه په حقيقت او واقعيت پښې نشم اينبودای. ما خپل دغه عادت په هغه نظم کې چې (د شاعر مسلک) يې نوم دی ښه تصوير کړی دی.

زه د اتولې خبرې اورم مګر د ځان سره وايم: «ډيرې خولې ډيرې خبرې».

دا پورته ليکنه د خادم صاحب د نثر نمونه هم کيدای شي. دده په نثر کې ايجاز ليدل کيږي او د ځينو ليکوالو په شان د حق الزحمې د پاره

خبره نه اوړدي، بلکې نيغ په نيغه خپل مطلب بيانوي.

دده څورلس ځانگړي آثار چاپ شوي دي چې مشهور يې دادي: دکوچنيانو اخلاقي پالنه، روهي گلونه، د مرغلرو اميل، نوی ژوندون، مکارم الاخلاق، پښتونولي، بايزيد روښان، خيالي دنيا، د شريف سرگذشت، او نبوغ او عبقريت.

د شاعر مسلک

صحيح لاره به ښايم که وم وم که نه وم نه وم
رښتيا رښتيا به وايم که وم وم که نه وم نه وم

د حق د پيروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه يمه همدا يم که وم وم که نه وم نه وم

آزاد يم زير يدلی بنده گي کولی نشم
بنده د خپل مولا يم که وم وم که نه وم نه وم

په بدو خوشامندو مې ځان خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ يم خو همدا يم که وم وم که نه وم نه وم

چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام له څه جهته
دښمن د هغه چايم که وم وم که نه وم نه وم

---

(۱) داستاد خادم په چاپي آثارو کې دالاندې منظوم او منثور آثار هم شامل دي: ځاروان (دشعر مجموعه د ۱۳٤٦ هـ ش کال چاپ) د بابا نصيحت (نظم) ۱۳۳۵ هـ ش. نوې رڼا (د مقالو مجموعه) د ۱۳٤۳ هـ ش کال چاپ. دغه راز د استاد دري کتابونه په پيښور کې چاپ: لوی اصحابان، لرغوني پښتانه قومونه او پښتوپتنی (هـ).

په ماته کښتې سپوږیم طوفانونه مې دي مخکې
په دې لاره یې بیایم که وم وم که نه وم نه وم

خدمت د خپلې ژبې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وم وم که نه وم نه وم

لرم ښکلي تخمونه چې گلزار شي پښتنو ته
په دغه تمنا یم که وم وم که نه وم نه وم

د ناز په خوب ویدې غنچې په ورو ورو وښوومه
(خادم) باد صبا یم که وم وم که نه وم نه وم

صدیق الله رښتین :

پوهاند صدیق الله رښتین د مولوی تاج محمد زوی د ۱۲۹۸ هـ ش کال شاوخوا د مومند و په سره کمرکې زیږیدلی دی (۱). لومړنی زده کړه یې په خپله علمي کورنی کې کړې ده او بیا یې خپل تحصیلات د ننگرهار د هډې په نجم المدارس او د کابل په عربي دارالعلوم کې سرته رسولي دي. د پوهاند رښتین پلار مولوي تاج محمد خان (د ترنگزو حاجی صاحب) له همکارانو څخه و او د باچاخان په کتاب (زما ژوند جد او جهد) کې یې یادونه راغلې ده.

پوهاند رښتین د خدمت زیاته موده په پښتو ټولنه کې او د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي کې د استاد په توگه تیره کړې ده، وروستی

(۱) د دې کتاب ترلیکلو وروسته کابوځه د پاسه اوه کاله نور هم ژوندی و او د ۱۳۷۷ هـ ش کال د لیندی په ٦ مه نیټه په پیښور کې وفات او د ننگرهار په بهسودو کې خاوروته وسپارل شو (هـ).

وظیفه یې د پښتو ټولنې د رئیس په توګه اجرا کوله چې د محمد داؤد له خوا په (۱۳۵۲ هـ . ش) کال کې تقاعد ورکړ شو.

پوهاند رښتین په ابتدا کې شعرونه هم ویل خو وروسته یې خپل وخت ژبپوهنې او ادبپوهنې ته وقف کړ. دده نثر پوخ او معیاري دی.
پوهاند حبیب الله تږی په دې باره کې داسې وایي:

«رښتین د خپل وخت نومیالی لیکوال او قوي نثر لیکونکی دی چې آثار یې په متفرق او مستقل ډول سره د هیواد په مطبوعاتو کې خپاره شوي دي. نظم او نثر داواړه لري؛ مګر د نثر خوایی له نظم څخه ډیره قوي او برجسته ده. حتی دی د خپلې دورې یوازینی لیکوال دی چې د نثر خوایی ئو ځله تر نظم قوي ښکاري. دده د نثر ډېره ستر ممیزه داده چې دده الفاظ تل قالبي بریښي. د نظمونو کومه مجموعه یې تر اوسه لا نه ده خپره شوې (۱) خو په نثر کې یې مستقل آثار زیات چاپ شوي دي».

د پوهاند رښتین نامتو آثار دادي: د پښتو ادب تاریخ، د پښتو اشتقاقونه او ترکیبونه، د پښتو لوی ګرامر (په پارسي ژبه)، پښتو قصې، د هند سفر، پښتو ژبښودنه، د ژوند سندره، نوی ژوند، د مینې هینداره د پښتو مصدرونو لارښود، او نور.

عبدالشکور رشاد:

عبدالشکور رشاد د عبدالغفور خان زوی د حاجی محمد ایاز خان لمسی په ختیه بابړ په (۱۳۰۰ هـ ش) کال کې د کندهار ښار د بابړ و په

(۱) د اروا ښاد استاد رښتین د شعر مجموعه خوږې ورمې نومیږي او په ۱۳۷۷ هـ ش کال په پیښور کې چاپ ده. د استاذ د ټولو چاپي آثارو مجموعه تر ۴۵ اثرونو پورې رسي. (هـ).

کوڅه کې زیږیدلی دی. پوهاند رشاد په تاریخ، ادبپوهنه، او لغت پوهنه کې د تبحر درلودلو له امله د روښانفکرانو له خوا د (فاضل استاد) لقب ګټلی دی. دده د معلوماتو پر اختیا او قوي حافظه اوریدونکی په حیرت کې اچوي. دا کادمیسین پوهاند رشاد د چاپي آثارو شمیر، لکه څنګه چې ښایي، دومره زیات نه دی او علت یې دادی چې دده د خپل نفس مناعت اجازه نه ورکوله چې د کتاب د چاپولو غوښتنه وکړي. اکثر کتابونه یې د علمی مؤسسو په غوښتنه چاپ شوي دي.

فاضل استاد په اوسني وخت کې د پښتو او فارسي ادب د کلاسیک متونو د مشکلاتو د حل کولو د پاره یو مهم مرجع ګڼل کیږي. استاد رشادنه یوازې د خپل علمي تبحر له کبله، بلکې د تقوی او د نفس د مناعت په درلودلو سره د پوهانو او روښانفکره قشر په منځ کې خاص محبوبیت ګټلی دی.

د (اوسني لیکوال) مؤلف دده په باره کې لیکي: «ښاغلی رشاد که څه هم په بډایه کورنۍ کې پیدا شوی دی خو اوس نه یوازې بډای نه دی بلکې د ځینو بډایانو په خلاف د بې وزلو سره د همدردۍ احساسات هم لري او د شعر په ژبه یې د غربیانو پر حال ډیر ژړلي هم دي چې دده دې غریب پرورۍ د احساساتو نمونې د پاره به یوازې دده هغه یو شعر کافي وي چې (د غریب زنکندن) تر عنوان لاندې یې څورلس کاله پخوا (هغه وخت) ویلی دی».

پوهاند رشاد په اردو، عربي، انگریزي، او روسي ژبو پوهیږي.

حریت

د مجنون ژوندون به څه وي چې لیلا مري
څه په کار دی تش کالبوت چې زړه د چا مري
زړه ډیوه ده دا د ختمو په قالب کې
خدا و مه کړه چې دا ډیوه د چا مري
چې مرغه لا ړشي قفس د ماتیدو دی
که به زړه مري تش گوگل دې لا پخوا مري
هیڅ ممکن نه دی پایښت د هغه پژي
زړه چې مري کالبوت مجبور دی خامخا مري
حریت د هر ملت د بدن زړه دی
که دا نه و، هم ملت مري هم بقا مري

د دې پړاو نور لیکوال او شاعران:

کله چې د پښتو جامع ادبي تاریخ لیکل کیږي نو هلته باید د پوهاند دوکتور بهاءالدین مجروح، نصرالله حافظ، موسی شفیق، محمد صدیق پسرلي، عبدالله غمخور، غوث خیبري، کبرا مظهري،

(۱) دا ک د میسین پوهاند عبدالشکور رشاد د لیکلیو څیړنیزو آثارو، ترجمو او ادبي منظومو، منشورو آثارو شمیره تر پنځوسو اوړي. د شعر دوې مجموعې یې چاپ دي؛ د زړه وینې (د کابل چاپ) د افغانستان بدې ورځې (د پېښور چاپ). د تولستوی درې نکلونه او د تاگور ځینو آثارو ترجمې یې په ادبي ترجمو کې حسابیږي (ه)

حبیب الله رفیع، ابراهیم عطایی، عبدالرحمن پژواک، دوکتور مجاور-
احمد زیار، عبدالله بختاني، دوست شینواري، احسان الله هیر او محمد-
دین ژواک په آثار و او افکارو ځانګړې څېړنې تر سره شي. د دوکتور
مجروح (ځانځاني بنامار) (۱) یو داسې اثر دی چې د شعر په ژبه یې
یوه فلسفي مفکوره بیان کړې ده او په پښتو ادب کې یو مهم نوښت ګڼل
کیږي. د موسی شفیق کیسې ډېر لوړ هنري ارزښت لري. او د نصرالله
حافظ شعرونه د کمیت او کیفیت په لحاظ د پښتو (معاصر) شعر په
لومړي کتار کې دریږي. د کبرا مظهري، غوث خیبري، او ابراهیم
عطایي ناولونه جلا څېړنو ته انتظار باسي. د ادبي تاریخ په غنا کې د
حبیب الله رفیع او زلمی هیواد مل علمي څېړنې د خاصې یادونې وړ دي.
په ژبنیو څېړونو کې د پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار او د دوکتور-
عبدالحکیم هلالي آثار، په ادبي تیوري او ادبي کره کتنه کې د پوهاند
محمد رحیم الهام او سر محقق دوست شینواري لیکنې د ژبې او ادب
عمده پانګې ګڼل کیږي.

په پای کې د دې ټکي یادونه هم ضروري بریښي چې د ویښتیا د
پړاو په مینځ ته راتلو او د نهضت په پالنه کې د عبدالمجید زابلي او
محمد ګل مومند نومونه د هیرولو نه دي. زابلي د لیبرال د موکراسی د
پرمختیا او پراختیا د پاره خپل مالي امکانات په کارا چولي وو او
فرهنګي آثار و ته یې جایزې ورکولې. محمد ګل مومند د پښتو او

(۱) د شهید پوهاند دوکتور مجروح (۱۹۲۸ - ۱۹۸۸م) د شعرونو بله مجموعه نا آشنا سندري
په پیښور کې چاپ شوی ده. (هـ)

پښتونولی د یوه لیکوال او درانه مشر په توگه په پښتني نړۍ کې شهرت لري. دی د ځینو آثارو مؤلف هم دی، خو دده نوم زیاتره د فرهنگي نهضت د بنسټ ایښود ونکی په توگه یادیږي.

دوېښتیا په پړاوکې په کلیو او بانډوکې ولسي شاعران هم موجود ووچې د هغو د زیات شمیر نومونه په (اوسني شاعران) کې معرفي شوي دي. داولسي شاعرانو په ډله کې ملنگ جان (۱۲۹۳ - ۱۳۳۶ هـ ش) یو ځلانده ستوری دی. څرنگه چې له یوې خوا دده سندرې له تنگ تکور سره ملگرې وې او له بلې خوا دی په لومړی سرکې بیسواده و او وروسته یې یو څه سواد زده کړ، نو ځکه د ولسي شاعر په نامه مشهور شوی دی، لیکن دده هنري نوښتونه هغه د سترو شاعرانو په کتار کې دروی.

ملنگ جان وایي:

مینې دې ستي کړم
راغلی په ایرو
اوس مې ابروکې لاس وهه چې بادیې وړینه
ستا د مخ پتنگ وم

شپږم څپرکی

داوښتون پړاو

تاریخی پس منظر:

دویښتیا پړاو په ادبیاتو کې د کین اړخ روښانفکرانو ځینې داسې غوښتنې او آرمانونه هم انګازه کړي دي چې دریفورمیزم له سرحد نه اوړی او د هغو په عقیده یوازې د ملي د موکراتیک انقلاب په بریالیتوب سره تحقق موندلی شي. د انقلابي افکارو په وده او چټکتیا کې کورنیو او بهرنیو عواملو لاس سره ورکړی و. په هیواد کې دننه

دولتي واکمنانو د ستماتسکو (د اوسنی حالت د ساتنې) دپاره کار کاوه او له تحول څخه په ویره کې وو. د ملي شورى د اتمې دورې په انتخاباتو کې (۱۹۵۲ م کال) د حکومت لاسوهنې د اوښوده چې دولت حتی دریفورمستانو او لیبرال دموکراتانو فعالیتونه هم نشي زغملی. د مظاهره کوونکو د ټکولو او د سیاسي سازمانو د مشرانو د بندي کولو په نتیجه کې یو شمیر روښانفکران په دې معتقد شول چې د ټولنې اساسي ستونزې، (لکه فقر، بیسوادي، او ټولنیز فساد) له بنیادي تحول او انقلابي بدلون نه پرته نشي حل کیدای. له بلې خوا په همدې وخت کې د افغانستان شمالي ګاونډي د خپل سیاسي نظام د تفوق ښودلو د پاره په پراخوایډیالوجیکي تبلیغاتو لاس پورې کړی و. په (۱۹۵۵م) کې د افغان - شوروي تړون هم د افغانستان په اقتصادي او فرهنګي ژوند کې د تحول راوستلو د پاره زمینه برابره کړه. د محمد داؤد د صدارت په دوره کې د پښتنو او بلوڅو د خپلواکۍ یا داخلي آزادي له نهضت څخه د ملاتړ په نتیجه کې د افغانی حکومت مناسبات له پاکستان او د هغه له متحد- ینو (د امریکې متحده ایالتونو، ایران، ځینو عربي هیوادونو، او لویدیځې اروپا) سره په عادي د پلوماتیکه سطح کې پاتې شوي وو او له شوروي اتحاد سره یې په اصطلاح دوستانه اړیکي ټینګ کړل. له همدې وخت نه وروسته افغانستان د شوروي د نفوذ په ساحه کې واقع شو.

د (۱۹۶۳م) کال په مارچ (حوت، ۱۳٤۱ هـ ش) کې د محمد داؤد په استعفاء سره یوځل بیا د تحول غوښتونکو ځواکونو د پاره د خپل غږ د

پورته کولو فضا مساعده شوه. په ۱۹٦٤م (۱۳٤۳ ش) کې نوی اساسي قانون نافذ شو چې د فکر او عقیدې د بیا نولو، د اعتصاب او مظاهري د کولو، او د سیاسي گوندونو جوړولو ته یې اجازه ورکوله. که څه هم چې د گوندونو قانون لا نه وجوړ شوی، په هیواد کې ځینې سیاسي سازمانونه جوړ شول. د ۱۹٦٥م کال د جنوری په لومړۍ نیټه (۱۱ جدی ۱۳٤٤ ش) د افغانستان د خلک د موکراتیک گوند لومړنۍ مؤسسه کنگره په کابل کې دایره شوه. د افغانستان د خلک دموکراتیک گوند نشراتي اورگانونو د خلق او پرچم جرید و په سیستماتیک ډول د اوښتون د پړاو د ادبیاتو په ترویج پیل وکړ او د انتقادي ریالیزم د ادبي میتود په څنگ کې سوسیالیستي ریالیزم هم تیغونه ووهل.

دا باید ووایو چې د پښتو ادب د اوښتون پړاو زړي لا پخوا کرل شوي وو. د نور محمد تره کي (د بنگ مسافری) او نورو کیسو ډیر لوستونکی درلودل او د سلیمان لایق (د چونغرترانې) د انقلابي نظم لومړنۍ زمزمې وې چې په ظاهر شاهي دوره کې د خلکو غوږونو ته رسیدلې وې:

زړه مې له مکیزد هر دلبره سره نه ځي
پښې مې د دوران له هر بې سره سره نه ځي
دا زخمي وطن چې د مزدور په وینو رنگ دی
دا سپینه کوتره له اژدره سره نه ځي
دا ژمکوغل دا خیتهور دغه د کلي خان

لاره د وروري بانـدې بـزګـره سـره نـه ځـي
ديدېپ نيكمرغي د خوارو خلكو زغماى نشي
عـقـل يـې پـه خيـر لـه بـشـره سـره نـه ځـي
دا خلـك نـور پـل لـه استـثـماره سره نـه ږدي
دا وطـن يـوګـام لـه دې بـربـره سـره نـه ځـي

ادبي ځانګړتياوې:

دا وښتون ادب چې د كارګرې طبقې اوزيار ايستونكو د ايډيالوجۍ انګازه كوونكى و، د (۱۳۵۷ ش كال) د ثور د اوومې نيټې له پيښې څخه وروسته په رسمي او دولتي ادب بدل شو. د دغه وخت د شعرونو، كيسو، كره كتنو، او ادبي څيړنو محوري مفكوره د فيوډاليزم او امپرياليزم پر ضد او د ټولنيز عدالت، ترقي، سولې او انترناسيونااليزم د پاره مبارزه وه. د ادبي نوښتګرو د بياروزنې په منظور، د ليكوالو اتحاديه جوړه شوه. كومو روښانفكرانو چې د بيا روزنې په وړاندې مقاومت كاوه د هېواد پريښودلو ته مجبور شول، يابنديان شول، يا چوپ پاتې شول او ځينو په نه زړه همكاري كوله. د (۱۳۵۸ ش كال) د جدي په شپږمه نېټه د افغانستان پر خاوره د سره لښكر له تيري نه وروسته په ادبي هستونوكې د سويټيزم په نامه يوه اصطلاح هم باب شوې وه او د شوروي دوستۍ په باب ليكنې هم باب شوې.

لكه چې تجربې ښودلې ده د هر ټولنيز تحول په پيلامه كې د ادبياتو پيغام او مضمون له فورم او قالب څخه مخكې ځي او غالباً د

فورم ښکلا ته چنداني پاملرنه نه کیږي. څه موده وروسته نوښتگر روښانفکران د کلیشه یي او یکنواخته مبتذل ادب د پای ته رسولو د پاره د ابتکار لمنې ته لاس غځوي او د پیغامونو د پاره مناسبه ژبه او مناسب ایماژونه پیدا کوي.

د ثور له پیښې وروسته، اکثر شعرونو د شعارونو بڼه درلوده او انقلابي ترانې د شعر اصلي مضمون شو. د داستانونو محتوی هم له فیوډالیزم سره مبارزې ته وقف شوې وه. د افغانستان په «دموکراتیک جمهوریت» کې د لیکوالو اتحادیې په جوړیدو سره داد بې کره کتنې محفلونه او سیمینارونه جوړ شول. په ادبي غونډو کې د شعر او داستان لیکنو موازین او پر نسیبونه شرح شول؛ نیمگړ تیاوو ته گوته ونیول شوه، په هنري او ایستیتیکي اړخونو باندې ټینگارو شو او د ابتذال او سطحي گرایي مخه ونیول شوه.

د (۱۳٦۵ ش) کال په وروستیو میاشتو کې د افغاني ټولنې په سیاسي ژوند کې د یو څه تحول نخښې ښکاره شوې. په شوروي اتحاد کې نوی مشرتوب د (نوی تفکر)، (بیا جوړونې) او (علنیت) تر شعارونو لاندې یوه نوې سیاسي تگلاره پیل کړه. د همدغې نوې تگلارې او د افغانانو د مقاومت په نتیجه کې باید له افغانستان څخه د شوروي قواوې وتلې وای او د افغانستان دولت هم د جگړې په ځای د روغې جوړې تگلاره او نسبي دموکراسي منلې وای. د ملي روغې جوړې (ملي مصالحې) د تگلارې په غوره کولو سره فرهنگي پلورالیزم ته

اجازه ور کړه شوه.

د فرهنګي پلوراليزم په نتيجه کې د غزل ژانر په نوي بڼه احيا شو او د زمان روح پکې پوک وهل شو. رباعی د نويو مفکورو د پاره استخدام شوه او د مثنوی لمن هم په ښايسته ګلونو ډکه شوه. دلنډۍ کيسې ليکنه ډيره باب شوه. اکثر ليکوال د لنډۍ کيسې له اصلي توکونو او نورمونو سره اشناشول. په دې وخت کې يو شمير کيسې او ناولونه هم وژباړل شوه. اوس څوک ساده، ميخانيکی او شعاروزمه آثار نه خوښوي، بلکې په نوښت او بداعت پسې ګرځي؛ دغسې نوښت چې په هغه کې لوړ انساني ارزښتونه او سپيڅلي ملي ارمانونه په ايستيتيکی او هنري ايماژونو کې نغښتل شوي وي.

د فرهنګي پلوراليزم له پيليدو سره د ديکتات، ړانده تقليد، او تعبد مرحله پای ته ورسيده. د (متهکور) په نامه (د محمد اسمعيل يون) د شعرونو د مجموعې په سريزه کې، محمد صديق روهي داسې ليکي:

«په وروستيو څلورو کلونو کې چې کيداې شي د فرهنګي آزادۍ پيلامه يې وبولو - زمونږ د هنري فرهنګ په تيره د شعر په ګلبڼ کې رنګارنګ ګلان وغوړيدل او د ادب او هنر د مينه والو زړونه يې باغ باغ کړل. رښتيا خبره داده کله چې د هنر د آزادۍ ورمه په غرو، رغو، کلو او بانډو وچليږي د شعر بلبل يې د هر کلي د پاره ګلورينې ترانې وايي. د تعجب خبره نه ده حتی هغه شاعران چې د کوم طلسم تراغيزې لاندې له ځانه پردي شوي وو، د مسخ شوي حالت نه بيرته راوګرځيدل. داسې

ښکاري چې هغوی خپله حافظه ترلاسه کړه، خپل کلي، مالت او دوستان او دښمنان يې وپيژندل. زه په دې خبره بحث نه کوم چې د شعر ګلبوټې په هوسا او بسيا خاوره کې ښه وده کوي او که بحراني حالات د شاعر احساس راوېښوي او طغيان ته يې لمسوي، خو د دې خبرې يادونه ضروري ګڼم چې شعر او د تخليق آزادي د مجنون او ليلا په شان يو له بله جدايي نشي زغملای. چيرې چې د تخليق آزادي نه وه خدای خبر چې څومره خبرې به د شاعرانو په مغزو کې په ابدي خوب ويدې شوې وي، او څومره خبرې به په نه زړه ويل شوې وي . . . موږ غواړو پر دغه ټکي زور واچوو چې فرهنګ يوازې د دموکراسۍ په فضا کې وده کولی شي. که څوک غواړي چې په دې خاوره کې فرهنګ وغوړيږي نو بايد د نوښت آزادۍ ته درناوی وکړي. په تيرو څلورو کلونو کې، سره له دې چې جګړې زموږ خاوره د خپلو بچيانو په وينو ولمبوله، ودانۍ يې په کنډوالو بدلې کړې، د کونډو، بورو، او يتيمانو اسويلويې د فلک مانۍ توره کړه. باغونه، ځنګلونه يې بې پناه کړل او مادي هستي يې تالا کړه خو له دې ټولو سره سره د فرهنګ په برخه کې د يوې نسبي آزادۍ له برکته يو څه تنوع او ښکلا ليدله کيږي:

څوک د اتلانو حماسې انځوروي، څوک د شهيدانو پر مقبرو اوښکې تويوي، څوک د سولې آرمانونه بيانوي، څوک وران کلي او زړې خاطرې را په ياد وي؛ څوک د نهيلۍ او بې وسۍ نغمې غږوي؛ څوک سباوون ته په تمه ناست دي او ځينې په تورتم کې د اميد مشالونه ګوري».

د فرهنګي پلورالیزم د وخت شعرونه او ادبي آثار د هنري ارزښت او همدارنګه د پیغام او محتوی له پلوه د اوښتون د پړاو د لومړیو وختو له آثارو سره جوت توپیر لري. د مثال په توګه، په لومړیو وختو کې طبقاتي مبارزه نه پخلا کیدونکې ګڼل کېده او له مخالفو جګړه ما رو ځواکونو سره د پخلا کیدو او مصالحې خبره خیانت بلل کیده. اما د اوسني اساسي قانون د حکم له مخې د جګړې د پاره تبلیغ منع دی او ملي مصالحه د دولت بنیادي تګلاره ده.

په همدې ترتیب، په اوسني وخت کې ملي، اسلامي، او بشري ارزښتونو ته زیات درناوی کیږي. د نن ورځې ادبیات داوسنیو شرایطو زیږنده دي.

د فرهنګي پلورالیزم د پالیسی په نتیجه کې په هیواد کې یو شمیر فرهنګي ټولنې هم جوړې شوې چې په ګوندونو او حکومت پورې نه دي تړلې. د غو ټولنو هم د فرهنګ د پرمختیا او پراختیا په لاره کې د یادونې وړ خدمتونه تر سره کړیدي.

نامتو لیکوال او شاعران:

که څه هم د ویښتیا د پړاو د ځینو شاعرانو او لیکوالو آثار زیاتره د اوښتون په پړاو کې چاپ شوي دي، خود دوی کار د ویښتیا په پړاو کې پیل شوی دی نو ځکه د ویښتیا په پړاو کې معرفی شوي دي. د دغو لیکوالو او شاعرانو په ډله کې د سلیمان لایق، نصر الله حافظ، مجاور احمد زیار، حبیب الله زړه سواند، عبدالله بختانی، ابراهیم عطایي،

دوست شینواري، او عبدالرؤف قتیل نوموړو ته د یاد وړ دي.

د اوښتون د پړاو نامتو شاعران او لیکوال دادي:

۱ - شاعران:

الف) صدیق کاوون، اسحاق ننګیال، احمد الله تکل، عارف خزان، علی ګل پیوند، افضل ټکور، لطیف بهاند، افضل شیرزاد، اسدالله اسد، اسمعیل یون، عزیز تحریک، فضل الهی ګران، عبدالهادي هادي، لطف الرحمن خاموش، تاج محمد یاری، غلام جان جګړ، عبدالهادي هادي، حفیظ الله خوږلن، فاروق فردا، ابراهیم شینواري، سلطان جان کلیوال، خیال محمد کټوازی، غلام محمد کامه وال، بلقیس مکیز، صفیه صدیقي، پروین ملال، شهسوار سنګروال، ممتاز آرمان، محبوب سنګر، باقی بریال، بابرزی، او نظیف الله تکل.

ب) نور شاعران: سمیع الله سیمع، عاشق الله فریاد، کمال الدین مستان، رشید آرین، سباوږمه، کریمه رسولي، بسم الله حقمل، علی-محمد رسولی، رحیم روهین، اسد الله لودین، ستانه میرزهیر، جلات-خان حکمتی، غلام سخی اتمر، حبیب الله غروال، امیر ګل شرر، باباجان نیاز یوال، حسن ګل، حکیم نور اکاخیل، حاذقه هروی، داد-محمد صحرایی، راجا سنګهـ، داد محمد راسا، میر حبیب سهیلی، آصف بهاند، زکریا ما ښیجن، زرجان صیاد، نور علی شاه خوستی، سید محمود کارګر، سراج الدین منګل، سید شفیق الله احمد، سید عثمان اندیښمن، محمد معصوم هوتک، لعل پاچا آزمون، محسن مختار،

محمد هاشم غمشریک، مسکین یار، سید نور الله ځل، سامدل مختار، شرین تاج رحیمی، شاه عالم څپاند، احمد شاه ویښ، عبدالحلیم ظریفی، عبدالعزیز پرهیز، صالح محمد مصلح، عبدالغفور ملهم، عبدالله ځاځی، عقل محمد مقبل، عبدالقدیر عمر زیوال، عبدالمالک ساپی، غلام جیلانی اشکار، کمین عمر، محمد حسین، محمد ظاهر-قانت، محمد رفیق، محمد داود شهید، محمد علی توکلی، محمد درود-امیدوار، محمد هاشم ځیرک، محمد کاظم بیمار، محمد اجان ملنګ، محمد مراد سنګرمل، محمد بشیر شریفی، خان محمد، محمد طاهر، میرزا محمد حسین مسکین، محمد معین قاسمی، محمد اسمعیل، نواب ملنګ، نور الحق مشتاق، نعمت الله نعمت او نور (۱)

دلته باید د څو ټکو یادونه وشي: لومړی دا چې ښایي ځینو شاعرانو خپلې مجموعې چاپ ته نه وي سپارلې. د پښتو د سترشاعر عبدالباري جهاني د شعریوه مجموعه په (۱۳۶۷ش) کال کې خپره شوه تردې وخته د جهانې له شعرا و نامه سره ډېر خلک آشنا وو. کېدای شي چې ځینې ډېرې ښې مجموعې وروسته خپرې شي. په دې اساس، پورتنی فهرست د شاعرانو بشپړ تصویر نشي ښودلی.

دوهم دا چې د ځینو شاعرانو د شعر یوه بیلګه په لاس کې وه. د

---

(۱) د شاعرانو کوم فهرست چې پدې پړاو کې د (نور شاعران) تر سرلیک لاندې استاد ورکړی دی ځینې یې ولسي شاعران دي. ددې فهرست ځینو شاعرانو د ویښتیا په پړاو کې شاعري کړې ده، خو په کومو تذکرو کې چې معرفي شوي دي، هغه دوارې د اوښتون په پړاو کې چاپ دي زما په خیال ارواښاد استاد روهی په همدې بنا دوی په دې پړاو کی یاد کړي دي (هـ).

يوې يادوو بيلګوله مخې د شاعر استعداد په ښه توګه نه څرګنديږي. ځينو کسانو ښايي په خپل ژوند کې يو يادوه شعره ددې د پاره ويلي وي چې په شاعرانو کې يې نوم راوړل شي او په ادبي تاريخ کې يې نوم پاتې شي. داسې هم اوريدل شوې دي چې ځينو کسانو ته بل شاعر يو يادوه شعره جوړ کړي او د هغو په نامه يې ثبت کړي دي.

دريم دا چې دغه کتاب د يوه عاجل ضرورت له مخې ليکل شوی دی. دا يقيني خبره ده چې د پښتو ژبې په لسګونو نور شاعران او ليکوال شته چې آثار يې په ورځپاڼو او مجلو کې خپاره شوې دي. زده کوونکو او محصلانو ته بايد دنده وسپارله شي چې د هغو بشپړ فهرست د ورځپاڼو، جريدو، او مجلو له مخې ترتيب کړي.

۲- کيسه ليکونکي:

امين افغانپور، زرين انځور، عبيدالله محک، اکبر کرګر، بريالی باجوړي، مصطفی جهاد، احسان آرين زی، خالق رشيد، بشير دوديال، ګل احمد نظری آريانا، شاه محمود حصين، حبيب الله زړه سواند، نور-محمد سهيم، محمد عيان عيان، بسم الله حقمل، محمد نبی صلاحی، غوټۍ ستانه ميرزهير، شريفه شريف، پښتون بهرامزی، سهراب ديدار، او نور.

۳- د ادبي طنز ليکونکي:

کاتب پاڅون، ملګری او نور. . .

٤- ادبي څیړونکي:

زرین انځور، اکبر کرگر، عبدالرحیم ځدراڼ، محمد اسمعیل سربن، خالق رشید، نبی صلاحي، نور محمد سهیم، زرغونه زیور ربتین، نور-الله ولسپال، لطیف بهاند، آصف بهاند، زیور الدین زیور، غوتی خاوری، محمد ولی مندوزی، صابر خویشکی، محمد رفیق، انس زرینی، مصطفی نژدی، نصرالله ناصر، میراحمد گوربز، عبدالحکیم حلیم، او نور.

٥- د ادبي آثارو ژباړونکي:

معتمد شینواری، قیوم کریم، افغانپور، محک، عبدالرحیم ځدراڼ، شیر محمد کریمی، گل جان صابر، یوسف صابر، حبیب الله زره - سواند، نظام الدین سلیما نخیل، نصر الله سوبمن، عبدالوکیل - سوله مل، فرهاد ظریفی، عبدالطیف طالبی او نور.

٦- ادبي کره کتونکي:

زرین انځور، نور محمد سهیم، لطیف بهاند، خالق رشید او شاه محمود حصین.

٧- فوکلورپوهان: غوتی خاوري، میر احمد گوربز، عزیز الله امر-خیل، حضرت محمد و یاړ، فرهاد ظریفی، شهزاده زیارن، مجاوراحمد-مومند، محمد مؤمن بتوال، ننگیالی بخرکی او نصر الله ناصر.

۸- په خارجي ژبو د پښتو ادبي آثارو ژباړونکي:

محمد هاشم رحیمی (په انګریزي ژبه) کوشان (په انګریزی ژبه)، معتمد شینواری (په روسی ژبه)، دولت محمد لودین (په روسی ژبه) نظام الدین سلیمان خیل (په آلمانی ژبه).

صدیق کاوون:

صدیق کاوون طوفاني په (۱۳۳۳ هـ. ش) کال د لغمان ولایت په (اخونزاده کلا) کې زیږیدلی دی. لومړني او منځني تحصیلات یې په لغمان کې ترسره کړل. په (۱۳۵۷ هـ.ش) کې یې له کابل پوهنتون نه د حقوقو او سیاسي علومو په څانګه کې لیسانس واخیست؛ د (۱۳۶۶ ش) کال تر لومړیو ورځو پورې (د ثور انقلاب حقیقت) د ورځپاڼې مسؤول چلوونکی و. اوس د اطلاعاتو او کلتور وزارت معین دی (۱۳۷۰ هـ ش).

دده د شعرونو څلور مجموعې:

د سپرغۍ د تیږو په ذهن کې، شګې او ګلونه، او وروستي ټکي ترعنوانو لاندې خپرې شوې دي. (۱)

اول لمر وزیږید

تــه پــه ســاړه ژمــي کــې
دیـخ وهـلـې شـپـې لـه مـنـځـه ځـنـې

(۱) د کاوون یوه بله شعري مجموعه هم چاپ ده چې نوم یې دی: کله چې ونې مري - (هـ)

د سپينو واورو د غونډيو له شا
د سره امید له کړښې پورې وتې
سوي چمن ته راغلې

***

چمن د ګلو په تاراج ژړلې
او سارايي بلبلو
په چيغو پيغو فريادونه کول
او د نارنجو په شينکي ذهن کې
دا وراوويښو ترانه جاري وه

***

خوته د ګلوله کاروانه سره
او په ساړه ژمي کې
سوي چمن ته راغلې
او مهاجري مرغۍ
بيرته ستنې شولې د ځالو په لور
او د ګلبوټو لښتې
په ګلو پټې شولې

***

ستاله راتګه سره
پنجرې ونړيدې

اوبې ګناه مرغۍ
ځالوته والوتلې
ستاله راتګه سره
دوینو سین ودرېده
او د مرمیو ژبه ګونګه شوله
اوریځو ماتم ونیوه
او د ږلې خبره
د شنه سکوت له یاده ووتله

***

ستاله راتګه سره
د پسرلي توتکۍ
د ساره ژمي له اغزنو کربښووا وښتلې
او په ساړه ژمي کې
د شنه سکوت په ژبه
د ګل غوټیو غزل وغوړېده
او د تاریخ په هغه شنه فصل کې
د سرو ګلونو هنګامه جوړه شوه

***

تا په تودو پسرلنیو لاسو
د سړې خاورې زړه کې

د سرو غاټولو دانې وشيندلې
مينه دې وکړله
او بيا د لمر پلوشې
د سپينې واورې په يخجنه سينه وځليدې
او ټولو خلکو ويل:
دادى بيا لمر وزيږيد
او د آسمان د سمندر په څنډو
د تور کسوف د وحشتونو څپې ماتې شولې

***

دادى بيا لمر وزيږيد
او ما
په ډکو سترګو
سپينې اوښکې
وژړلې

اسحاق ننګيال:

اسحاق ننګيال په (١٣٣٥ ش) کال د لغمان ولايت د (بسرام) په کلي کې زيږيدلى دى. لومړنى او منځنى زده کړې يې په لغمان کې د روښان په ليسه کې وکړلې او بيايې په کابل کې د ښارندوى اکاډمي پاى

ته ورسوله. اسحاق ننګيال اوس د پيام په جريده کې کار کوي. (۱۳۷۰ هـ ش). (۱)

د ميلاد په شپو کې

اې، د دې شنه آسمان په غېږه کې خوب وړې سپوږمۍ!
اې، په دې شپو کې د پرديسو د سفر ډيوې!
اې، د ګلونو او د پيغلو پيغلو وينو پرې!
ته را ته ګورې؟
ته را ته ګورې چې د کړيکو او تيارو نخښنه شوم؟
او د ساړه ژمي خوني او ګنهګار ابليس
زما د ګلابو او نرګسو باغ کې اورو کاره.
ته را ته ګورې؟
ته را ته ګورې چې محل مې له کارغانو ډک شو؟
او په وياله کې د هيليو بچي وسوزيدل
او زموږ د کلي ميندې

---

(۱) د پښتو دغه خوږ ژبی او مبتکر شاعر د ۱۳۷۷ هـ ش کال دغويي د مياشتې پر ۸ مه نيټه وفات شو. په کابل کې دده د شعر (۱) مجموعې چاپ وې: ډالۍ، سپېره ډاګونه او غوړيدلی بوزغلي، څاڅکی څاڅکی، هغه شيبې هغه کلونه. ددغو چاپ مجموعو ډير شعرونه دده له ناچاپو شعرونو سره پوهنيار يون يو ځای کړل او د (سيندو نه هم مری) په نامه يې دده د شعر کليات ځنې جوړ کړ. دا کليات په ۱۳۷۷ هـ ش کال پيښور کې چاپ دی. په همدې ۱۳۷۷ هـ ش کال کې د سيوری په نامه د ننګيال يو ژمان ډوله اثر هم په پيښور کې چاپ او خپور شو.
ننګيال د (سين په منګی) کې په نامه د کره کتنو يوه مجموعه هم لری (هـ).

د میلاد شپو کې بې لاسو او پښیو بچیان زیږوي ؟!
ته راته ګوري ؟
ته راته ګورې چې مې ټول کلي چاړه چاړه دي ؟
خلک په نوکو او برچو د یو بل سترګې باسي!
او د مالت نجونې
په خپلو تورو څنو کې ځوزان ټک وهي ؟
آه
آه نازولې سپوږمۍ،
آه درنا مورې!

۱۳۶۷ کال

داسحاق ننګيال د شعر درې مجموعې د (ډالۍ، سپيره ډاګونه او غوړېدلي بزغلي، هغه شيبې او هغه کلونه) په نامه خپرې شوې دي.

احمد الله تکل:

احمدالله تکل د امان الله زوی په (۱۳٤۲ ش) کې د میدان ښار د نرخ په علاقه دارۍ کې زیږیدلی دی. لومړنی زده کړې یې د کابل د حیاتي او شیرشاه سوري په ښوونځیو کې، او لوړې زده کړې یې د کابل پوهنتون د هنرونو د پوهنځي د تیاتر په څانګه کې سرته رسولې دي. دده د شعر لومړنی مجموعه (کرونده) نومیږي (۱). ددغې مجموعې په لومړي پشتي باندې دغه بیت لیکل شوی دی:

(۱) د احمد تکل د شعر یوه بله مجموعه هم په ۱۳۷۷ هـ ش کال په پېښور کې چاپ شوه. ددې مجموعې نوم دی: (د ښکلا یوه شیبه) (هـ)

که کروندہ کې گنہ غبرگه وله وسوځیږي
لوګر به تیکنده غرمه کې چیرته د مه وکړي ؟!

د خزان لمن

دا تــانـدې بــورې څــیرې
او دا مــوزمـړې څــانـګـې
د کـومې مـینـې د زیارت د پـاسـه
د کوم شهـید آرمـان د روح پـه نامـه ،
لاس پـه دعـاغـځـوي
چې د خزان سپیره لمن کې د ژیړو پانو
پــورنــی وغــبوړاوه.

۱۳۶۷، ۸، ۲۱

عارف خزان:

عارف خزان د کرم خان زوی په (۱۳۳۰ش) کې د هرات په ښار کې زیږیدلی دی. لومړنۍ زده کړې یې په خصوصي توگه کړې دي. وروسته بیا د فراه ولایت د ابو نصر فراهي په لیسه کې شامل شو اوزده کړې یې تریوه حده پورې وکړلې. (د سحر په غیږ کې) مجموعه یې په (۱۳۶۵ش) کال کې خپره شوې ده. (۱) پردغه مجموعه باندې محمد-صدیق روهي یوه سریزه لیکلې ده چې دزده کوونکو د استفادې د پاره یې یوه برخه دلته رانقلوو:

(۱) دخزان دشعر یوه بله مجموعه هم په کابل کې چاپ شوې ده، چې نوم یې: (له برهوت نه) دی. (هـ).

«خزان په رمزي ژبه د شعر پرزمینه باندې د خپل چاپیریال رنګینه منظره انځوره کړې ده. دلته د خزان په منظره کې د پسرلي د ښکلانخښنه سترګکونه وهي. د دغه خزان په سروپاڼو او طلایي جامه کې د یوه غوړېدلي ګلستان پس منظر ښکاري د شاعر خزان، د نهیلۍ او پسمیز له خزان او د کلاسیک شعر له خزان نه جلاشوی دی او د خړو اوریځوله تتړنه یې دوړانګین ژوند ځلانده مرغلرې راتوییږي.

دشاعر په دې مجموعه کې تورو ختونه، سره وختونه، او د سبا ورځې روښانه وختونه د واقعبینۍ په روحیه کې متبلور شوي دي:

تور که مې «پرون» و، «نن» په وینو سور
خیر دې وي روښانه مستقبل لیکم

شعر یو پل دی چې پرون له سبا سره نښلوي. غولوونکی شعر د خراب پله په شان ډېر ژر سقوط کوي او د راتلونکي لاره ړندوي. دا یو تریخ واقعیت دی چې موږ د خپل تاریخ په حساسو او سرنوشت جوړوونکو شیبو کې له یوه تحمیل شوي حالت سره ډغرې وهو. زموږ د شهیدانو غونډۍ له ورایه د لاله زار په شان سرې ځېږې منعکسوي. ځینو شاعرانو په دغه «لاله زار» باندې د پسرلي ګمان کړی دی او د «غوړېدلی ګلستان» ترانې غږوي.

اما خزان په دې باره کې داسې وایي:

لکه غوټۍ په وینوسورېمه، سباخندوم
د ګل په سرو شونډو پرته او ده موسکا خندوم

شاعر ستړو امیدونو ته منزل لیکي او د تندي په ماتولو سره د خپل سپیره تقدیر بدلول غواړي. دده په «غیچ» کې یولیونی شانته آرمان نغښتی دی. شاعرما ته نه قبلوي خود ذهن په اوږده کوڅه کې یې لا هم تورو گردونو او خړې بړبوکی اتڼ اچولی دی او په سوو خاطراتو باندې یې د تور لوگي غمجن سیوری غوړیدلی دی. شاعر خندایا دوی خو دا د غمونو لیونی خندا ده.

دده په غمجنه خندا کې یو پټ رازهم شته خوښایي چې د «یارانې» په خاطر یې په گوگل کې ویده کړی وي....»

چې امیدو نه لوبومه د آرمان په څیگر
وسوسې تولې سوز ومه د ایمان په څیگر

د شک بیدیاکې چې یوگل د باورنه وچیرته
نن سره گلونه غوړوم د بیابان په څیگر

چې په پالنگ مې رقیبان د نازخوبونه کوي
خوارږه خوبونه هیرومه د جانان په څیگر

چې زمانې وربانده ایښې دي ژور زخمونه
دا خیلې اوښکې تویومه د انسان په څیگر

چې د مشرق یاد مغرب د مزدور خولې نه وزي
هماغه چغې رسومه د جهان په څیگر

زما د فن او د قلم کمال ته وگوره نن
لمبې د شعر بلومه د دیوان په څیگر

حالاتو غلي راته غوږ کې خلکو داسې وویل:
نوي ګلونه غوړومه د خزان په ځیګر

یوه بله بیلګه:

دا خپل تندی مې ماتولو خوچا پرې نه ښودم
سرمې له غرونو جنګولو خو چا پرې نه ښودم
بخت مې سپیره، رنګ مې سپیره و، ما ویل رنګ به شي لږ
سپیره تقدیر مې سوزولو خو چا پرې نه ښودم
درنو څپیړو د حالاتو مې ومخ شین کړی
رنګ مې د مخ هم بدلولو خو چا پرې نه ښودم
لکه د ستوري په شان وځلیدم توره شپه کې
ځان مې تیاروته بلولو خو چا پرې نه ښودم
په دې کوڅه کې تیریدمه، ښه په یاد دي زما
دا خپل ګریوان مې څیرولو خوچا پرې نه ښودم
زه لیونی وم که دا خلک لیوني وو آشنا
دومره تپوس مې بس کولو خو چا پرې نه ښودم
نن چې د هر یوه په خوله کې د اغزل دی، پرون
همدا غزل مې اورولو خو چا پرې نه ښودم

امین افغانپور:

امین افغانپور د غلام قادر مسکین زوی، په ختته سلیمان خیل او په (۱۳۲٦ ش) کې په کابل کې زیږیدلی دی. د ۱۳۵۷ کال د جوزا په

میاشت کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د معین په توګه مقرر شو او اوس د هیواد په نشراتي څانګو کې کار کوي(۱). دده د استانونو درې مجموعې (موسکا، د څپو پرو زرو باندې، ایلبند) او یو شمیر ترجمه شوي آثار خپاره شوي دي.

زرین انځور د افغانپور د (ایلبند) په سریزه کې لیکي: «د امین افغانپور کیسې د معاصرې کیسه لیکنې ښه، خواږه او په زړه پورې آثار دي. تاسو به د هغه په کیسو کې خلک ووینئ، ژوند به په پکې ووینئ او د ژوند روان بهیر ته او حوادثو ته به یې ځیر شئ.»

دا نځور په نظر، د موسکا په نوم لنډه کیسه د افغانپور د استاني شهکار دی. دلته به یې د مین ربابي په نوم کیسه راواخلو.

مین ربابي

ژوند پخپله د کیسې جوړوونکی او زیږوونکی دی. که مو باور نه راځي او پوښتنه کوئ چې څنګه؟ نو راځئ، له ما سره یو ځای د ژوند په پیاوړي لاس یوې جوړې شوې کیسې ته غوږ و نیسئ او چې کیسه مو واورېده نو بیا د هغې مسند وکړئ او وبه وایاست چې ریښتیا ژوند ډېرې افسانې جوړوي او د دغو خوږو افسانو سره یا زړونه خوشالیږي او خولې خوږیږي او یا ډېرې سترګې ژړیږي او د زړونو ښیښې ماتوي.

(۱) امین افغانپور د ۱۳۷۷ هـ ش کال د لړم د شپږمې شپه په کابل کې وفات شو او هلته خاورو ته وسپارل شو. د آرمان سپیلنی د افغانپور یو بل داستاني اثر دی: چې دا هم په کابل کې چاپ او خپور شوی دی. (تږی مساپر) دا هم یو ځانګړی د استاني اثر دی، چې ده ژباړلی او په ۱۳۷۰ هـ ش کال په کابل کې چاپ شوی دی، (هـ).

هوکې، دغه کیسه په ډیرو پخوا زمانو کې زموږ د هیواد په یوه لرې سیمه کې چې سمسورې کروندې یې د یوه ځپانده سیند په خواکې پرتې دي، تیره شوې ده . . . ددغو کروندو او زمکو په دواړو خواوو کې دوه ستر سنګرونه یعنې دوه داسې وچت غرونه ولاړ دي چې په وچتوالي کې یې یو له بل سره سیالي وه او تل به یې وریځو په سرونو باندې اټنونه کول او د بري او برم ترانې به یې ویلې. هماغسې چې توفاني او خونړي سیند دامرسته او فیض له کروند وسره کاوه چې خړوبې شي، همداشان هم دغو دوه مغرورو او له برم نه ډکو غرونو هم نه پریښودل چې ساده بزګران په بیه لرګي او بوټي واخلي او کله به چې د مني سړو سیلیو په خپله بې رحمه متروکه د بزګرانو مخونه شړقول نو به ددغه غرونو فیض ته اړتیا پیدا شوه. دوی به ددې وچتو غرونو سروته وختل او د ژمي لرګي او بوټي به یې راوړل او بیا به یې په ډاډه زړه د ژمي د هول له ډکو یخنیو او باد کویو سره د لیوانو د مستی لاره څارله. دغه دره ډیره ښکلې وه، داسې ښکلې چې یوازې یې یو نازک خیاله شاعر تمثیلولی شي:
کله به چې د شینګتي آسمان زرغون رنګ دسیند پر مخ انعکاس وکړ نو به یې ښکلا له واره زیاته شوه. د کلیوالو کورونه داسې ښکاریدل له که چې په یوه شنه بخمل باندې د سرو زرو بخرکي خپاره شوي وي.
او دا به هغه وخت وچې د شنو کروند و او دغټوونو د پاڼو له منځه به د ختو کلاګانې ښکاریدلې. کلیوال تل خپل کورونه خپلو کروند وته نژدې جوړوي. ددغو کورونو په منځ کې او یا لږ څه لرې د ځینو کلاګانې به څه وچتې او برجورې هم وي.

د زياتې توجه او پاملرنې وړ دي هغه دا چې يوه کوچنۍ کلا او يوه لوړه کلا ده چې زموږ د کيسې قهرمانان ور سره اړيکه لري او د کيسې قهرمانانو دواړو په دغسې بيلو بيلو چاپيريالونو کې ژوند کړى دى، يوه په يوه معمولي کلا کې او بل يې په وچته او بر جوره کلاکې. د بزګرۍ او مالدارۍ ژوند دلته ښه ښکاريده.

د دغو کليوالو په منځ کې يوه څېره وه چې هغه موږ ته په زړه پورې ده. د همدغه کلي په برجورې کلا کې يوه کورنۍ ژوند کوي چې هغو موږ ته زموږ د کيسې قهرمان پيدا کوي.

دا دوه کورونه يو په انځر خان پورې اړه لري چې د دغه کلي يو لوى خان بلل کيږى او تل په ښو کارونو او خيرلتونه کې نوم لري او د ټولو چارو مشر توب ور په غاړې دى. اوبل کور هم د يوه خوار بزګر دى چې زين الدين نوميږى او کليوال او د چاپيريال خلک د بې ارزښتۍ او خوارۍ په وجه هغه زينو بولي. زينو لږ څه زمکه لري خو بيا هم ددې لپاره چې خپله ګوزاره وکړي دا نځر خان کاکا بزګري کوي.

هر څه انځرخان کاکا . . . ده ته خو خداى ورکړې ده. ښايسته ډير جايداد لري او ګوزاره يې کيږي او سر بيره په دې د کلي مشر هم دى او له دې سره سره ډير لمونځ ګذاره او د چاپيريال د دود ونو منونکى او ښه سړى دى.

هوکې! زموږ کيسه له همدې ځايه او د دغو خلکو د پيژند ګلوۍ سره شروع کيږي.

د مني په یوه ساړه ماښام کې د زینو کره په ډېره غمجنه او سړه فضاکې یو تعامل تر سره کېږي او خدای زینو ته یو ښکلی زوی ورکوي. خو هیڅوک نشته چې د پیدا ښت د ښادۍ لپاره یې ډزې وکړي او یا په اتڼ کی ورته واوړي. یوازې د خپلې میرمنې ډیره کراره او له درد او خوږ څخه ډکه خبره اوري چې ورته وايي:

– زوی دی!

هوکې! په دې توګه ووچې د زینوپه ژوند کې د اډیره لویه پېښه وشوه. خو سره له دې هم زمانې هومره زیاته پاملرنه ورته ونه کړه، لکه هماغسې چې په زیږیدنې کې یې چا اتڼ ورته ونه کړ نو همدا شان څوک پوه نشول چې ژوند به له هغه سره څه وکړي او د زینو د کوچنی (بادام ګل) د سرنوشت مخه به کوم لورته ور واړوي. په دې توګه هغه شپږ کلنی ته ورسیده. بادام ګل لا د شپږ و کلونو وچې د زمانې ناخوالو په څپېړو وواهه او د خپل ژوند له ډیرې خواشینې کوونکې پیښې یعنې د پلار له مرګ سره مخامخ شو او څه موده لا تیره شوې نه وه چې موریې هم خدای پاماني ورسره وکړه. دوی دواړه یعنې د بادام ګل پلار او مور مړه شول. او دی یې د زمانې د پیښو خونړي توفان ته یوازې او یو وزری پریښود. د زمانې زورورو منګولو هغه ونیو او هره خوایې چې لاس او پښې اچولې د خلاصون لاره ورته نه وه.

کوم وخت چې د زینو د میرمنې بختورې د ښخولو مراسم پای ته ورسیدل نو د کلي یوه سپین ږیري بزګر نارې کړې:

کلیوالو، دا بختوره توری خو مو خاورو ته وسپارله خو د زوی سره به یې څه چل کیږي؟

لومړی خو تولو بزګرانو سترګې او سرونه کښته واچول او له هیچانه غږ او غوږ نه خوت. خو همدا چې انځر خان کاکا په تسبو باندې وظیفه پای ته ورسوله نو یې خپل بوډا مزدور پیر ک ته ورغږ کړ او په هغه باندې یې سپارښتنه وکړه چې:

پیرکه، هلک کورته بوزه او په بي بي باندې دې وسپاره!

په جومات کې یو شور بګت جوړ شو یوه ویل: خدای دې خیرورکړي. بل ویل: کوردې ودان! او دریم وویل: ته په رښتیا سره هم زمونږ سر پوښ یې! مونږ ته دې خجالت راکړ . . .

ګونګوسي پورته شول. له هرې خوا په انځر ګل کاکا باندې د دعا ګانو او ستاینو باران جوړ شو.

او په دې ترتیب بادام ګل خپل دویم کور ته ولاړ. دلته باید ووایو چې انځر ګل کاکا یوه د دوو کلو لور هم درلوده چې په ډېر ناز او نعمت کې لوییدله، هم په مور او هم په پلار باندې زښته زیاته ګرانه وه. کوم وخت چې خان خپل کورته ولاړ میرمنې یې ورته وویل چې: سړیه، عجب کار دې وکړ. د زینو زوی که هیڅ کار هم ونه کړي دومره خو به یې له لاسه وشي چې شیرینو مشغوله کړي. د انځر ګل کاکا د میرمنې له خبرې څخه زیات وخت تیر شو. زمانې پوره دولس څرخه ووهل او د کلونو په نامه سره یې خپل دغه څرخونه وکړل. ډیر ژمي راغلل او ډیر پسرلي تیر شول

او دغو څرخونو سره بادام گل پوره اتلس کلنی ته پښه کیښوده. یو وخت به شیرینو نیایي څورولـه او ورته ویل به یې چې که خدای کول نو څو کاله وروسته به قیامت شي. نو شیرینو به په دې خبرې ډیر وژړل او خپلې مورته به یې سر ټکونه کوله چې ماما وایي قیامت دی.

خو دادی اوس په رښتیا سره قیامت و. ددې تورې او خمارې سترگې، ددې متناسب اندام . . . سپین مخ، تورې او اوږدې څنې، ددې جگه ونه اوسرې شونډې دا ټول د هغه قیامت نخښې وې چې ماما ورته د هغه در ارسیدلو پیشبیني کوله. د ټول کلي او له کلي نه بهر د نورو کلو ځوانانو تل د شیرینود مینې اووصال آرمان په زړه کې روزه. خود ا دومره بې خیالـه او مغروره وه چې د محیط او چاپیریال په گونگوسوېې څه پروانـه کوله. وروستـه تر درې کلو بادام هم پوخ زلمی شوی و، تورو څنو یی نظرونه را ښکل، جگې ونې او غنم وزمې څیرې یې د کلي د پیغلو په زړونو کې یوه گونگه او خامه تمه پیدا کوله او هر چېرې بـه چې پېغلو لیده نو زړونه بـه یې دده په میړنی څیرې باندې درزیدل. خو دی خوار . .. دی کری ورغ په کرونده کې لگیاو، شپـه ورځ بـه یې آرام نه کاوه . په ژوند کې یې یوه کړنلاره درلوده او هغه کار کاوه او بس.

او له همدې کبله هم وچې په خان باندې زښت زیات گران و او تقریباً یو ډول پلارنی مینه ٘ ې ورسره پیدا کړې وه. او دا د دې لپاره چې بادام-گل بر سیره په زیات کار، په میړانه او زړه ورتوب کې هم له چانه کم نه و.

کوم وخت بـه چې ماښام ستړی او ستومانـه له کروندې څخه راغی او

غوايي به يې غوجل ته کړل او واښه به يې ورواچول نو به پټ کوټې ته ننوت او د خان رباب به يې واخيسته او په زنګانه به يې کينبود . تر ډيره وخته به يې د رباب په تارونو کې خپل اوږده او ناپايه غمونه هيرول. همدا چې له رباب به يې ترنګ ترونګ پورته شو نو بيا به يې په يوه شيبه کې خپل ټول غمونه د هيرې لاس ته سپارلي وو. ده به د رباب په تارونو سره د غم سازونه سوزول. ده به تارونه داسې په سوز او درد راوستل چې هغوی به دده ټول غم احساس کړ؛ دبې کسي غم، د غريبۍ او بيوزلۍ غم او تر ټولو پورته د لوازيتوب غم او ديوې ګونګې او خامې مينې غم.

هوکې، دی په را وروسته وختو کې يوه شوی وچې په زړه کې يې د مينې يوه څريکه پيدا شوې ده. له چاسره ؟

همدا چې احساس به يې دغه پوښتنه ترې وکړه نو په اننګو کې به يې ددړم وينه وچليده او ورو به يې له ځان سره وويل: اوف شرينو ... آيا زما او ستا ژوند به امکان ولري ؟! او ددې احساس سره به يې ګوتو قوت وموند او په تارونو به يې محشر ګډ کړ. درباب نه به چيغې او فرياد ونه پورته شول او هغه وخت به دی پوه شو چې مينه يعنې څه ؟

شرينو هم تردې کمه نه ځوريدله. د هغې غوږونه به هم دې ته منتظر وو چې د رباب چيغې او نارې وچتې شي، نو بيا به يې په زړه کې ويل چې: خدايه موږ يو تر بله ورسوې! او له دې خبرې سره به يې د حسن او ښکلا په ګلانو باندې د حيا شبنم وڅڅيده. د بادام ګل په رباب کې يو اعجاز و... شورو، او زوږو. هيڅوک نه وچې دده رباب واورې او بيا

خپل ذهن ته تمرکز ورکړی شي. همدا چې د تارونو به شور جګ شونو کار به یې پرېښښود او غوړونه به یې دغو فریاد ونو ورډ ک کړل. په دې فریادونو له شور او زوړونه ډکو ترانوکې د هغه بې پلاره موره کمکی د زړه حال وچې سر نوشت د خلکو مزدور کړی و او ترديي پورته یې ددغو خلکو د ښکلې لو رمینه هم په زړه کې ورځای کړې وه.

موږ مخکې هم وویل چې بادام ګل نه یوازې یو زیارا یستونکی او وفادار مزدورو، بلکې له دې سره سره خدای ښه خوی، ښه مېرانه او لکه د زمري په شان زړه هم ورېخښلی و. یوه ورځ دی د کلي په منځ کې را روان و، سپاره یې په اوږه باندې وه او غویان یې مخکې. په دې وخت کې د بر کلي یو سپک زلمی په لاره باندې و دراوه او ورته یې وویل:

او هو، بادام ګله یوه خبره مې درته کوله.

بادام ګل چې دغه زلمی ښه پېژانده په تر یو تندي او قار سره یې ورته وویل چې: هلکه څه وایې؟

خبره کوه چې زه وزګار نه یم.

هغه زلمي ورته وویل: دا زما پیغام شیرینو ته..

اولا بادام ګل دا خبره سمه نه وه اورېدلې چې سپاره یې له اوږې کښته کړه او بیا یې وخته سپک زلمی ته سوک په خوله کې ورکړی و. ددوی جګړه ډېره اوږده شوه. بادام ګل پرې زړه ښه سوړ کړی وچې زلمي چا کوپسې راوایست او دی یې په ورانه کې په چاکو وواهه نورو بزګرانو دوی سره بیل کړل او بادام ګل کورته راغی.

ده هیچاته غږ ونه کړ. خو بیا دوخته دا پیغام او احوال خان او د هغه کهول ته رسیدلی و او سم په همدې شپه وه چې ده او شیرینو یو بل سره د زړه خواله وکړه او یو د بل په مینه سره خبر شول. کیسه داسې وه چې همدا بادام گل د بر کلي له زلمي سره شخړه وکړه نو بیا وروسته کور ته راغی. نو دده ډوډۍ یې ورته رالیږلې وه خو ده ځواب ورکړی وچې ډوډۍ نه خورم. همدا چې دا احوال کور ته رسیدلی ونو خان یې پوښتنې ته راغی او ویې ویل چې هلکه څه چل دی؟ بادام گل ورته کیسه وکړه او د خپلې وفادارۍ ثبوت یې ورته وکړ. خان ورته څه ونه ویل او بیرته خپلې کوټې ته ستون شو . . ده هم، سره له دې چې ډیر په عذاب و، خپل رباب یې سور کړ. شیبه پس، د کوټې وړ وروشانته بیرته او بادام گل یې د اوږده چرت نه را په خود کړ. خدایه څه وینم؟ آیا دا خوب دی که حقیقت، په وره کې شیرینو له خپل ټول ښایست سره ولاړه وه. ده رباب یوې خواته کیښود او له ځایه راولاړ شو. شیرینو په خواږه آواز سره ورته وویل چې: بادام لالا، دا پټۍ مې ادې جوړه کړه. ما ویل ستا پر هار به درد کوي او ددې خبرې سره یې بیاد ټیکري پیڅکه په غاښ کړه. بادام گل یې ستر گو ته وکتل اولږ څه موسکی شو ورته یې په ډیره پسته لهجه وویل چې دا پټۍ څه گټه نه لري.

شیرینو په اریانۍ سره ورته وکتل او ویل چې: ولې ستا ښنبه خوږ نه ده څه؟

او بادام گل ځواب ورکړ چې: نه، زما مقصد د ښنبې له پرهار څخه نه

و، بلکې زما زړه داسې لګیدلی دی چې ښایی جوړ نشي او ددې خبرې سره کټ کټ په خندا شو. شیرینود بادام ګل له خندا سره دا جرأت پیدا کړ او ورته یې وویل: هغه څوک چې دې د ښنې پر هارته پټی، راوړي خامخا به دې د زړه د پرها رغم هم ورسره وي. او بیا یې د ټیکري پیڅکه وچیچله بادام ګل ورته وخندل او په ډیره مینه یې ورته وکتل او ورویې وویل: خیر، زه د دغې ښکلي طبیبې له وجود څخه خبرنه وم.

شیرینو چې دا خبره واوریده له نوشاوخواته یې وکتل او ووې ویل چې: بادام ګله، چیرې دی رباب دې؟ ړومبی خودې تارونه داسې غږول چې ما ویل زما د زړه مزي سوروي خو اوس . . . .

بادام ګل ورته د ځواب په ځای رباب را واخیست او یوه په زړه پورې نغمه یې سور کړه او شیرینو همدا سې ورته ناسته وه غږ او غوږ یې نه خوت، تابه ویل چې دده د رباب په مزیو کې محوه شوې ده. ډیر مهال تیرشو ایله چې د بلې کوټې نه د شیرینو د مور غږ شو او همداسې یې شرینو وغوښتله. نو شیرینو په ډیر تلوار سره پټی بادام ګل ته ورکړه او ترینه راووتله. او په دې ترتیب وچې ددوی مینه یو بل ته سره ښکاره شوله اوسم له همدې شیبې نه وچې د شیرینو مورپه دې باندې بد ګمانه شوه او تل به یې څار ورپسې کاوه. د کور مزدوره حلیمو یې ورپسې کړه چې تل د شیرینو احوال ورکړي. بادام ګل هم له دغې څارنې بې نصیب نه و، تل به حلیمې رښتیا او دروغ احوالونه وروړل.

زمانه په تیریدو وه او هروا ربه یې ددوی مینه هم پخوله او ددوی د

ژوند په پاڼو پاندې به يې نوي رنګونه شيندل. دوی نور ډېر ځان ساته.
دوی نور هغه پخوانی بادام او شيرينو نه وو چې بې خياله به يې د خان له
مخې تو کې سره کولې او خندل به يې. کوم وخت به چې بادام ګل کورته او
راوړې نو همدا چې بانګي به يې له اوږو کښته کړه د ستر ګو له ځنګو به
يې شيرينو ته کتل او په دې ترتيب به يې سلام ورکاوه او شيرينو به هم په
شونډو باندې، ورته د موسکا يوه نرۍ ځپه تيره کړه او دده د سلام ځواب
به يې ور اړاوه. ددوی تر منځه هر ورځ همدا ليدنه وه او چې ماښام به شو
ورو ستـه تر ډو ډۍ او لمانځه به بياد بادام ګل رباب سور شو. څو واره د
خان ښځې ورته ويلي وو چې بادام ګل له رباب وهلو نه واړوي خو خان په
سړه سينه ځواب ورکړی وچې:

– ستا يې څه؟ پريږده زلمی دی او ساعت تير وي.

نو کله به چې رباب سور شود شيرينو په زړه کې به د مينې تا ويا
زيات شو او يوه تو ته احساسات به تر ينه جوړ شول. ددې د زړه سيند به په
غور ځنګو راغی او ډيره به بې تا به شوه . . . او په همدې بې تابۍ کې به
ورو ورو خوب پې زوره ورشو او د خوب په زړه پورې او آرام اقليم ته به
يې کډه وکړه . . . اوس نو رد هغې عادت ګرځيدلی و چې د بادام ګل
درباب په زونګو سره خوب ورشي او څملي . . . هره شپه همدا زونګې
وې، چيغې وې او فرياد ونه وو او هره شپه هم شيرينو وه او همدا وضعه .
ددې پيښو سره سره د خان په کور کې ځينې نور حوادث د زيږيد و په
درشل کې وو او دا پخپله د بادام ګل او شيرينو په ژوند کې نوی فصل و.

کیسه داسې وه چې هماغه زلمی چې د بادام گل له لاسه وهل خوړلی وو او د بادام گل له خوا ښه سپک شوی و ؟ دخان کره د شیرینو په باب مرکه رالیږلې وه. او لکه چې ښکاره وه، د شیرینو مور هم دغې مرکې ته هوکې ویلې وه. خو کله چې انځر خان کاکا ته د دې خبرې حال څرگند شوی و، نویې ښځې ته ویلي وو چې زه له داسې خلکو سره چې زما د ناموس سپکاوی یې کړی وي، خپښی نه کوم آیا له هغه وخته ډیره موده تیره شوې چې د دغه سپکاوي په وجه بادام گل چاکو خوړلی و ؟ او په دې ترتیب وچې خان د دغې جرگې او د شیرینو د مور بند وبست شنډ کړی و. ورځې شپې تیرېدې او د دغو شپو ورځو په اوږد وکې هم د شیرینو او بادام گل د مینې د ماڼۍ د نړولو لپاره نقشې ایستل کیدې. څه موده وروسته د یوه بل کلي نه شیرینو ته جرگه راغله او دا ځل جرگه بریالۍ شوه!

او دا واره شیرینو مور داسې کوډ گري کړې وه چې خان کاکا هم د جرگې مننه کړې وه.

که څه هم چې انځرگل خان کاکا ویلي ووچې زه مې خپله لورنه پردۍ کوم او که چیرې خپله لور واده هم کړم نو له بادام گل نه پرته یې هیچا ته نه ورکوم. خوله دې خبرې سره سره یې میرمنه د تور مار په شان تاورا تاوشوې وه او په پیغور سره یې ورته ویلي ووچې:

ته غواړې دوست او دښمن په موږ پورې وخندوې. آخر دې نازولې او منلې لور شل کلن مزدور ته ورکوې! او خان کاکا په دې خبرې غلی

شوی و او کله چې د شیرینو مور دغه چوپتیا لیدلې وه نو فکریې کړی وچې گنې رضا شوی دی او سبا یې بیاد وخته د جرگې خولې ورخوږې کړې وې.

هره خوا خوښي ده. لوی اورونه بل شوي وو او دیگي یې وریاندې ایښي وو او د پښو ایښودلو ځای نه و، مست ساز روان و. کوچنیان همداسې تر پښو او لاسو لاندې کولیدل.

خان کاکا هم په ظاهره کې خوشاله ښکاریده او له سره تړول خوشاله وو، نو یوه بزگر بل ته وویل:

- هی . . . هی. . . . نن شپه د چرچو شپه ده . . . همدا ناوې او همدا موږ زوم سره جوړیږي. . . ته به وایې چې یو بل ته سره جوړ شوي دي. .

خو په دغه لوی کورکې ځلوړ سترگې وې چې او ښکې یې تویولې او دوه ځوان او هیله من زړونه وو چې غم او خواشینی پکې ځپې وهلې، دوینو غور ځنگونه یې په پلوکې وو اوله کرکې او نفرت نه ډک آهونه وو چې د دواړو تر مریو راختل . . . شیرینو او یادام گل! !

د شپې کاروان ورو ورو د سهار منزل ته په رسیدو وچې هلکانو غږ کړ:

خان کاکا، وراتیاره ده.

او له دې خبرتیا سره د سازیانو ساز لاهم مست شو. زوم په یوه سره او مست آس باندې سپور او داسې خوشاله تر نظر راته چې هیڅ یې گمان

نه کاوه چې په نړۍ کې به غم او خواشیني موجود وي او همدا چې وراغوښتل حرکت وکړي نو بادام ګل د خان کاکا په غوږ کې څه وویل او ددې سره خان کاکا کټ کټ وخندل او ورته یې وویل چې ولې نه، هلکو یوه شیبه اوسئ چې بادام ګل په رباب کې د یوې نغمې اورول غواړي . .
. او دا نغمه . . .

لاخان کاکا دا خبره نه وه بشپړه کړې چې ترنګ شو. او د بادام ګل ماهرې ګوتې درباب په تارونو باندې تیرې شوې. درباب نه بیا چیغې پورته شوې او په زونګو او زګیرویو یې د کلي د نیمې شپې فضا په سر واخیستله . . . داسې چیغې او فریادونه چې د یوه یتیم د زړه حال یې وایه، د هغه یتیم د زړه حال چې شل کاله یې د خان په دروازه کې مزدوري کوله او د هغه چوپړ ورته کتل او ژړا یې په مرۍ کې غوټه شوه . . . دورا آس روان شو، او د بل کلي لاره یې په مخکې ونیوه. د بادام ګل د نغمې پای هم په حقیقت کې د هغه د درد وونکی ژوند پای و.

سبا سهار همدا چې ټول له خوبه پاڅیدل، خان کاکا د بادام ګل د خونې ور ورو ټکاوه او غږ یې وکړ چې : هلکه ، لمونځ به دې قضا شي. . خو همداچې ځواب یې وانه وریده نوور یې خلاص کړ او همدا چې وې کتل نو د کوټې د یو الونو یوه غمجنه خندا پسې وکړه او لکه چې هغه مسخره کوي (خندایې) په غوږونو کې تاوراتاو شوه هغه اریان پاتې شو چې څه وکړي. او دا یې په زړه کې تیر شول چې بادام ګل به اوس اوس چیرې تللی وي او لا یې دا اندیښنه په ما غزو کې سمه نه وه پخه شوې چې ورو

تکیده او د زوم له کلي نه احوال راغی چې خان کاکا دې راشي او د بادام گل جنازه دې یوسي هغه جنازه چې او بوراوړې ده او د کلي بزگرانو له اوبونه را ایستلې ده . . .

دانځر گل په زړه باندې د غم او خواشینی لړی تاو راتاو شوې او ولاړ چې جنازه راوړي . . . همدا چې شیرینو د ناویتوب تر پالنگه ورسیده نو بیا وخته د بادام گل جنازه هم کوز کلي، د شیرینو کلي ته د مبارکی لپاره وررسیدلې وه او د دې خونړي او څپانده سیند لپاره داد کلیوالو نوې سوغات و.

بریالی باجوړی:

په (۱۳۳۲ هـ . ش) کال د باجوړ په جندول کې زیږیدلی دی. لومړنی او منځنی زده کړې یې تر یوولسم ټولگي پورې د خوشحال خان په لیسه کې وکړلې او په (۱۳۵۲ هـ .ش) کې د ننگرهار د لیسې نه فارغ شو. په (۱۳۵۵ ش) کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی کې شامل او د ماسټری تر درجې پورې تحصیلات یې تر سره کړل.

باجوړی اوس د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو استاد دی (په ۱۳۷۰ هـ ش کال) د (تښتیدلي خوب) او (گیلې) په نامه د داستانونو دوې مجموعې یې چاپ شوې دي. ده د کیسه لیکنې لومړی درجه جایزه هم گټلې ده. باجوړی آزاد خیاله لیکوال دی. دده دلیکنې سبک ساده او نیغ په نیغه مطلب بیانوي خو کله چې کیسه د بحران پړاو ته رسیږي باجوړی له هنري نثر څخه استفاده کوي او عواطف راخوځوي.

د (گیلې) په سریزه کې امین افغانپور لیکي: «زما خیال دی، تردې به یو لیکوال بختور نه وي چې قلم یې د زیارایستونکي انسان د ژوندانه انځور کاږي، دهغه د کار او زیار، مینې او هیلې او بالاخره د ژوندي پاته کیدو په خاطر د ستونزمنې او له کړاوه ډکې مبارزې تصویر. او ما بریالی باجوړی د یوه دغسې لیکوال په توګه پیژندلی دی او آثار یې هم د همدغې پیژندنې ربتینې هنداره جوړوي. د باجوړي داستان د حورو او غلمانو، دښاپیریو او افسانوي قصرونو او ماڼیو په منځ کې د (ځانګړو او فوق العاده) موجود اتو د ژوند داستان نه، بلکې د خورو ورو خلکو، د ساده خلکو، او زیارایستونکو پرګنو د ژوند داستان دی.

بریالی باجوړی دغه داستان لکه څنګه چې دی لیکي، څنګه چې جاري دی لیکي، لکه څنګه چې پیښیږي لیکي. په خوږه او ساده ژبه یې لیکي او داسې یې لیکي چې هر یواځل یې خپل تصویر پکې له ورایه ویني او خپل ځان ته ورته موجود اتوسره مینه او خواخوږي پیدا کوي.

که په مترقي ایډیالوژي کې طبقات او طبقاتي مبارزه اصلي جوهر او د ژوندانه د پیژندلو اساسي محک وي، نو بریالی باجوړی دغه هنر ښه پیژندلی او د خپل داستان سړي په همدغه محک باندې ازمو یي او تله ترازو کوي یې.»

په دې کې شک نشته چې ټول افغاني لیکوال د بیوزلو او ستم ځپلو خلکو سره خواخوږي لري خو د غه خواخوږي او همدردي د دې معنی نه لري چې هغوی د «مترقي ایډیالوژي» پلویان دي او ځانونه یې طبقاتي

مبارزي ته وقف کړي دي. د باجوړي زياتره کيسې د مينې او له ناوړه دود- ونو سره د مبارزې په باره کې دي او د مظلومانو حالت يې هم تصوير کړی دی.

د سکروکان

د زليخا ترور په سترګه وارنه و. له سهاره راهيسې يې سترګه شيبه په شيبه رپيدله او له هرړپ سره به يې چې په سترګه لاس راښکه نو له ځان سره به يې ورو شان وويل:

په ښومې نيولې، بهرام زوی به مې راځي.

زليخا ترور د خدای په دې لويه او ارته دنيا کې د خپلو لمسيانو سره د همدغه يوزوی تر سيوری لاندې ژوند کاوه او بله څه اسره يې نه وه. همدغه يو زوی ته يې کونتون کړی و او د هغه په لويېدو کې يې خپله ځواني خاوري کړې وه. د سر په ويښتانو کې يې تورتار نه وپاتې او د سترګو نظر خويې سم نه لګيده.

خواوس د هغې د سختۍ شپې وتلې وې. زوی يې زلمی او په متهو قوي او د ښځې خاوند او دوه بچو پلارو. هغه اوس د سکرو په کان کې کار کاوه او کله ناکله به د خپلو بچو او مورليدو ته راته.

هسې خود زليخا ترور زياته هيله وه چې په زوی باندې نور تعليم هم وکړي او له هغه نه غټ سړی جوړ شي خو د قسمت کارونه ووچې پلار يې مړ شو نو تعليم ترې نيمګړی پاتې شو او په روزي ګټلو پسې يې بډې

راووهلې. زلیخا ترور خوځېدو دروازې ووهلې، ډیر کوښښ یې وکړ چې د زوی لپاره یې کوم مناسب کار پیدا شي. په همدې هیله یې د ډیرو ته سوال او زاري وکړې خو څه ترې جوړ نه شول او آخر دا چې سرې یې د سکرو کان ته ووت.

دایې دویم کال وچې کورته نه و راغلی او زلیخا ترور خوځکه وارخطاوه چې گوندې بیا د تېر کال تېوکه ونه شي اوزوی ته یې څوک رخصتي ورنه کاندي. د زوی دوه کلونو جدایي بیخي لیونۍ کړې وه او تل به لاس تر زنې په چرتونو کې ناسته وه.

نن هم چې یې د ماسپښین د لمانځه سلام وګرځاوه نو لاسونه یې پورته کړل او د خپل زوی د روغتیا او سلامتیا د غوښتلو لپاره په زارۍ سر شوه هغې لا دعا نه وه خلاصه کړې چې دروازه وټکیده . د دروازې له آواز سره سمه له جای نماز نه سپکه را پاڅیده . په ډیرې تونډۍ د دروازې نه ووتې. خو لمسی یې له دې نه مخکې شوې وه او چې دروازه یې خلاصوله نو غږ شو:

د بهرام خط راغلی!

د زلیخا ترور زړه له خوښۍ نه ودرزیده، د روازه یې زر خلاصه کړه. دلیک راوړونکی یې په تندې ښکل کړ او وې ویل:

په عمر دې برکت شه. خدای دې در سره ښه وکړي زویه!

هغې په یوه سا د اوویل. بیایې حبیب ته لاس کړ څه ماتې پیسې چې پکې وې هغه یې ورکړې، لیک یې واخیست او په ډیره تا دۍ رانټوته.

نږو راولمسیان یې ترینه را تاو شول.

هغوی ټول یود بل نه زیات د لیک اوریدلو ته په تلوسه کې وو. زلیخا ترور د کوټې له تاخ نه خپلې درجه دارې عینکې را واخیستې، عینکې یې په سترګو کیښودې، په بیړه یې لیک پرانیست او په ړومبی کرښه یې چې سترګې ولګیدې نو لیکل شوي وو.

مورې!

زما ددې تور بخن خط په لوستلو سره به دې پریشانی کمې شي. زه ښه یم او دا خط د کار په وخت کې تا ته لیکم.

مورې! تا په ړومبي خط کې زما په حال ډیر افسوس کړی و. خوزه تا ته لیکم چې دا حال یوازې ستا د زوی نه دی. دلته د ډیرو میندو زامن د ډیرې مودې راهیسې په کار بوخت دي او ډیر پکې دلته مړه شوي دي.

دا اوس زموږ په کان کې د لسوټنو سرې د سکرو دوړو داسې نیولي چې ډیر په مشکل سا وباسي. زه خوهسې لږ شانته ټوخي او تبه کوم نور خو بیخي تکړه یم.

تیره شپه د کان یوه څنډه راولویده شپږ تنه یې لاندې کړل او چې کله مور او ایستل نو په یوه کې هم سا نه وه. خیر په هر حال . . .

تالیکلي ووچې د څونډې د پښو څه نشته او د څانګې د مکتب کالي نو ځکه خو مکتب ته نه ځي. مورې، خیر دی مکتب ته یې لیږه. زه به ډیر زرد وی ته کالي او پیزار درولیږم او یا به یې له ځان سره در وړم خو چې سبق یې قضا نه شي. د څونډې مور ته مې هم سلام وایه. نور مو په

خدای سپارم.

ستا زوی بهرام.

زليخا ترور چې ليک ولوست نوعينکې يې له سترګو لرې کړې په دووګوتو يې د سترګو او ښکې پاکې کړې خو ډېر زر يې سترګې بيا له اوښکو ډکې شوې او چې د اوښکو کتارونه يې پر مخ جوړ شول نو څانګې بې اختياره وويل:

.ولې ژاړې په دا داخو به مې څه چل نه وي شوی؟

زليخا ترور د زړو کي په پلواوښکې پاکې کړې او وې ويل: هيڅ چل پې نه دی شوی شکر روغ رمټ دی. د ځونډې چې هم لږ اطمينان حاصل شو نووې ويل:

ماله به کله بوټان راوړي. زه خو ګرځيدی نه شم. پښې مې سوزي.

ځونډې چې داوويل نو دنيا څنګ ته نږدې شو. هغې په خپل څنګ پورې نورهم جوخت کړ اووې ويل: تا سو دواړو ته له خيره کالي او بوټان راليږي اويا به يې له ځان سره راوړي.

زليخا تروږچې خبره خلاصه کړه نو بيا يې نږ ورغلی شان وويل: کله به راشي؟

څه موده وروسته بيا بهرام د چا په لاس يو ليک او څه پيسې کورته راوليږلې او دايې هم ليکلی ووچې اختر ته به درشم.

زليخا ترور د خپلې نږور او لمسيانو سره د روژې ورځې يو په بل پسې شمارلې او چې څومره به يې د زوی دراتګ نيټه را نږدې کيده نو

هغو سره به يې تلوسه يو په سله زيا تيدله.

ماشوم زوی خو به يې درسته ورځ د سرک په غاړه د پلار راتلو ته تيرولـه او لور خو به يې چې څوک ليدل نو همدا به يې ورتـه وويل چې اختر لـه مې دا دا راځي.

د روژې ورروستی شپې ورځې راغلې خو بهرام را معلوم نه شو. د زليخا ترور خوښي په شک او ويره بدله شوه او د بهرام په نه راتگ يې په زړه کې ډير څه راتلل. د اختر ورځ هم راغله خو بهرام رانغی، په لومړۍ ورځ خويې ماشومان د اختر په خوشالی شول خو په دويمه ورځ له مور او نيانه راتـا و شول او د پلار په نه راتگ خپه او غلي کښينا ستل. هغه ورځ هم تيره شوه او چې مابښام پخيده نو په کوڅه کې څه شو راوزوږ پورتـه شو. څوک په منډه راننووت او وې ويل:

ادې ، بهرام يې راوړ!

ددې خبرې سره د زليخـا ترور زړه بې اختيـاره ولويـد. پلې يې وتنبـتيـدې. نږوريې سر تور سر رامنډه کړه. د ځونډې او څانگې چيغې پورتـه شوې او زليخا ترور چې په ډير زحمت غولي تـه راووتـه نو د بـهرام تـابوت په دروازه رانـنووت. د تـابوت سره پـه راغـلو کسـانو کې يو تـن وويل:

د کان دلويدو په وجه پنځه ويشت تنه مړه شول. بهرام هم لاندې شوی و. تر ډير وخته ژوندی و، خو . . .

هغه خپله خبره پوره نه کړه او چيغې سورې جوړې شوې. ټول گاونډ-

يان په يود رنګ رانغښتل، ښځو او نرو ژړل. ماشومانو يې د تابوت سر او پښو ته ځانونه له ډاګې ډاګې وهل. ښځې يې د سر ويښتان شکول او موريې په تابوت را پريو تلې وه او په چيغو سورو کې يې ويل:

زما ځوانيمرګه زويه . . . آخر د کان تورو تيارو وخوړلې. زه پوهيدم چې د سکرو د کان نه ژوندی نه راوزې!

د زليخا ترور دا چيغه زياتيدله او دومره زياته شوه چې د تابوت سره په راغلو کسانو کې چې کوم يو د پوخ عمر خاوند و په غوړونويې کلک لاسونه کيښودل، په سترګو يې تياره راغله شاو خوايې وکتل هر څه تياره وو: د يوالونه، انسانان، زمکه او آسمان هر څه، لکه د تورو سکرو په شان وو او هغه ته ټوله دنيا د سکرو د کان نه هم توره تياره ښکاره شوه.

زرين انځور:

محمد زرين انځور په (١٣٣٥ هـ. ش) کال کې د ننګرهار ولايت د مومند درې ولسوالي د (ګردي غوث) په کلي کې دنياته راغلی دی. تر بکلوريا پورې زده کړه يې د مومند درې دايمل خان په ليسه کې سرته ورسوله او په (١٣٥٦ ش) کې يې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو له پوهنځي څخه د ژورناليزم په څانګه کې ليسانس واخيست. (١)

انځور شاعر دی، کيسه ليکونکی دی او کره کتونکی دی او په دغو

(١) ښاغلی انځور په ١٩٩٢م کال له پيښور پوهنتون نه په پښتو ادبياتو کې ماستري اخيستې ده (هـ).

ټولو برخوکې یې ابتکاري آثار ایجاد کړي دي. (دا سرونه دار سمونه) د انځور د داستانونو مجموعه ده (۲) . د کره کتنې په باره کې یې د (شعرونه او نقدونه) په نامه یو کتاب لیکلی دی (۳) . محمد صدیق روهی د (شعرونه او نقدونه) په سریزه کې لیکلي: «کله چې د پښتو ژبې د ادبي کره کتنې په باره کې خبرې کوونو تر هر چاد مخه د زرین ـ انځور څیره را تداعی کیږي. ددغه کره کتونکي کار د کمیت او کیفیت په لحاظ په خپله ساحه کې د پښتو له نور و ادبي څیړونکو څخه زیات دی. دده د کار ستراهیمت دادی چې هغه په عمومي توګه د پښتو ادب په بڼ کې مړاوي بوټي او هرزه واښه نه پرېږدي. دباغ د سمسورتیا او تازه ـ ګۍ د پاره د یوه خوار یکښ مالیار دنده او مسئولیت پرغاړه اخلي. انځور له ابتذال سره مبارزه کوي، د یکنواخته، کلیشه یي او تکراري خبرو پر ضد مبارزه کوي، د شعرا و داستان له پر ستیژ څخه دفاع کوي؛ ادبي نوښتګر ته بلنه ورکوي چې دا بتکار مشال په لاس کې واخلي، نوي لارې، نوې ښکلاوې، نوي انځورونه، نوي خیالونه، نوي فورمونه او په مجموع کې نوی مترقی ادب خپلې ټولنې ته وړاندې کړي.»

دلته به د زرین انځور یوه ټوټه شعر راواخلو. له ښوونکی څخه هیله کیږی چې د (دا سرونه، دارسمونه) تر سر لیک لاندې لنډه کیسه په ټولګي کې ولولي او له زده کوونکو څخه وغواړي چې تفسیر یې ولیکي

(۱) د ښاغلی انځور د کیسو درې نورې مجموعی هم چاپ دي، لکه: شاړې کوڅې (د کابل چاپ) ترورمی (د پیښور چاپ) زموږ د کلي پانی (د لاهورچاپ) (هـ).

(۲) د ښاغلی انځور څینې نور څیړنیز کارونه دادي: د غزل ۹ اننګوکې، دزنځیرونو شاعر؛ صدر خوشحال او نورې دیرې ټولونې او څیړنې. . . (هـ).

او یا په ټولګي کې بحث وربانديې وکړي.

ټولوته په مينه

مخه‌ښه

یوه شیبه ده؛

عجیبه نه ده، یو غزل د جدایی دی

یو غمګین شانته پرتم دی

عجیبه ده،

را اوریږي دوصال له شنه آسمانه تندرونه

او لګیږي،

پرې لګیږي د مینو ټول نا خواله امیدونه

خدایه خیر کړې، خدایه خیر کړې

یوه شیبه ده،

شیبه نه ده، د یو عمر پیلامه ده

یو عجب ټکی د کرښې

وریسې بله لیکلې

خو لوستل د دغې کرښې

لا یې بله تماشه ده

هلته پټه

د سر سام زمان د پانو هد یره ده

بې لوستلو ډیرې پاتې

ده په داستانونوکې د سایکلوجۍ او هنري تصویر خواته زیات تمایل لیدل کیږي. د کرګر د داستانونو دوې مجموعې د (شیبې) او (سینده څه سینده بهیږه) په نامه چاپ شوې دي. (۱)

افضل ټکور:

د (ښکالو د پسرلو) او (پرهرونه) په نامه یې د شعرونو دوې مجموعې خپرې شوې دي. اسحاق ننګیال د (پرهرونه) په سریزه کې لیکي: «هر څومره که د ټکور شعرونه ولولو او ویې پلټو، وینو چې هغه په خپلو هڅوکې د خپل خیال او د خپل احساس نیلی په مستقله لاره، له کنډو او کپرو پرته، له بې لاریو او کږ لیچونو پرته ځغلوي. که وغواړو چې په دې شعري جونګ کې د ټکور د شعرونو شعریت ثابت کړو، نو وینو چې ټکور له یوه لیوني استعداد څخه ډک انځور ګردی. هغه خپل احساس، خپله اندیښنه او خپلې ذهني او روحي تجربې داسې په شاعرانه تخیل رنګوي او بیا ترې داسې انځور باسي چې هر څه پکې مینه مینه شي او د ښایست پر ګیډۍ بدله شي. دا ځکه چې شاعر په دې پوهیدلی دی چې یوازې په پیغام او مضمون شعر، نه شعر کیږي. او دا ځکه چې شعر د ستیج د سر تبلیغي خبرې نه دي. شعر هنر دی او شعر بدیعي خلاقیت دی. شعر د ښکلا، تخیل سمبولونو، استعارو، اساطیرو او ایما ژونو د اوډون ژبه ده. زموږ شاعر پوهیدلی دی چې یوازې د

---

(۱) د ښاغلي کرګر د لنډو کیسو یوه مجموعه (چې ماشومان سندره وایي) په ۱۳۷۷ هـ ش کال په پیښور کې چاپ شوې ده (هـ).

مضمون شعر سرخړیلي ناوې ته ورته دی او کنډ اسې خولې ته.»

د تکور په آثارو کې (د الیکوال او دا څیرې) داد بی تاریخ د لیکنې د پاره ډیر ارزښتمن اثر دی. (۱)

قاتل نظر

ډیرو غمونو ته ورغاړې وتم
چې انګارونو ته ورغاړې وتم
د توري شپې قاصد به خود خپه وي
زه سحرونو ته ورغاړې وتم
تميزد خپل او پردي نشته پکې
داسې وختونو ته ورغاړې وتم
اوس به د زلفو تنستې اوبدمه
چې غزلونو ته ورغاړې وتم
ستا د قاتل نظر به اخلم بدل
نور همتونو ته ورغاړې وتم
وخته! کیسه زما په یاد کې ساته
څنګه زخمونو ته ورغاړې وتم
پریده چې مات کړمه دوخت لاسونه
زه تکورونو ته ورغاړې وتم

---

(۱) ښاغلي تکور د پښتونخوا ددوو نوميالیو شاعرانو: رحمت شاه سایل او سلیم راز د اشعارو منتخبات هم په ځانګړیو مجموعو کې تهیه کړي او په کابل کې چاپ شوي دي. دغه رازیې د شعر دریمه مجموعه یو داغ یو تکورهم په ۱۳۷۷ هـ ش کال په پیښور کې چاپ شوه.

زخمي وطن

تانه وه که مانه وه خو ورانه شوه
دا د حق خبره کول گرانه شوه
خدایه دې وطن کې ولې هر څه نه
وینه د انسان ډیره ارزانه شوه
خدایېږو غور څوئ مود مرګ کندې ته
دا قافله کوم لوري روانه شوه
عقله ! دې زخمي زخمي وطن کې نن
لویه د مرګي ډیره آسانه شوه
ستا د غم په جهل کې مې د حق چیغه
پورته ان د ظلم تر آسمانه شوه
چاوې چې د هجر زهر څه له څښې
ماوې ماته پیښه له جانانه شوه

علي ګل پیوند:

د پیوند د شعر درې مجموعې چې (زره ډمه، سیلۍ او با ولۍ) نومیږي، چاپ شوې دي. محمد صدیق روهی د (باولی) په سریزه کې وایي: «پیوند له هر څه نه زیات د احساس شاعر دی، د درد ونو شاعر دی، د خپل وخت انځور ګر دی او د خپل ټاکلي موقعیت ترجماني کوي. ده واقعیتونه په سمبولونو کې نغښتي دي. دده روایتونه او

اسطورې رمزونه افاده کوي. موږ دده شعر ده له ژوند پښتنو څخه جلا نشو څېړلی. د هغه دشنه ذهن تېونه او دبې وسی اسویلي په نوې پېرایه کې ځان څرګندوي.

د پیوند شعر که څه هم د محلي لهجې په اثر او له لرغونو تاریخي اسطورو څخه د استفادې له کبله تر یوې اندازې پیچلی دی او لوستونکي باید ځای په ځای توقف وکړي خو ټولنه دغه دول شعر ته هم اړتیا لري. لازمه نه ده چې زموږ ټول شعرونه دې سهل ممتنع وي، آسان دې وي، روان دې وي، او ارزان دې وي-

د پیوند د شعر ستر کمال دادی چې دلوستونکی ویده تخیل را ویښوی، دیوه رمانتیک خیال په وزرویې لوړې فضا ته بیا یي، له هغه ځایه یې د زمکې د مخ ننداري ته را بولي او د تاریخ افسانې، لکه د سینما په پرده کې یوه یوه د ده له نظره تیروي. هغه له پښتنو سره، له ښکلاوو سره او له آرمانونو سره مینه لري. پیوند د نوي سبک خاوند دی او پښتو ادب یې په خپلو نو ښتګر و هنري آثارو سره غني کړی دی.»

عبیدالله محک د همدغه اثر په سریزه کې لیکي: «... خویوه خبره کوم چې دده شعر به یو ځل نه لولئ. هڅه وکړئ په شعر کې یې غوټې پرانیزئ او بیا بیا یې ولولئ څو ددغه ژور لیدي او لوی اروا شاعر په شعر کې د هغه رنځیدلې اروا هم وو ینئ».

د پیړۍ ګالیله

ما په خپلو سترګو ولیده
هم هغه و
ببرسر ګریوان څیرلی
لاس او پښو کې ځنځیرونه
څو پا ګانو پې خندلې
ویلې دا !
دا لیونی دی
پرېږدئ پرېږدئ چې ګونډه شي
په درنو درنو ورنونو.
خوده ؟
ده د زمکې غوږ کې «هو» کړه:
درته نه مې ویلې ګرانې،
ودې نه لیده څه وشو.
څه ! ته څه! لنډوه لارې
«که زه وم که نه وم نه وم.»
د یاد ونو ستوری
هره شپه چې په شلیدلې کټ کې پروت وم
ځلیدلو به یو ستوری
دا وراندې غره په څوکه

بر آسمان کې
آ- زموږ د کورله بره
څو به وینښ وم
دا به وینښ و
چې به پروت وم
دا به وینښ و
په سپيد و به راته وينښ و
په تیارو به راته وینښ و
آ- زما ملګرې ستورې
اوس په لړو کې د وېښ دي

عبيد الله محک:

دی یونوښتګر کیسه لیکونکی او کره کتونکی دی. (ګل په جبه زار کې) (۱) دده د یو ناول نوم دی چې غالباً د (سور ریالیزم) له نوي میتود څخه یې کار پکې اخیستی دی. دده په لنډو کیسو کې د (سمبولیزم) نښې هم لیدل کیږي او په اکثرو داستانونو کې یې د ظاهري پیښو تر شا فلسفي مفهومونه پراته وي. له دې امله، دده داستانونه زیاتره دا د پوهانو د پاملرنې وړ دي او عام لوستونکي تري لا زمه فایده نشي وچتولای. ددې د پاره چې د محک له سبک سره تر یوې اندازې

(۱) په ۱۳۷۷ هـ ش کال په پیښور کې د ښاغلي محک یو بل پند ناول چاپ شو. مخونه یې تر زرواوري او په دوو ټوکونو کې خپور شوی دی. نوم یې دی (زمرده) (هـ).

آشنا شو دده د لنډو کیسو له مجموعې (د نیمو شپو چیغې) څخه یې یوه لنډه کیسه را نقلوو.

داغونه

زموږ ښه لوی کلی دی. د ووخوا ووته یې ښه لوی سیند بهیږي. کلی یو وخت ډیر آرامه و. څه غږ غوږ پکې نه و. چا به په څه شي پسې دومره سر هم نه گرځاوه. د خلکو د روزگار د خرابتیا سره سره بیا هم دومره د شکوې وړ نه و. گوزاره کیده. خود نورو کلیو ژوند زموږ د کلي نه ښه و. هغوی زمکې ډیرې لرلې او یو څه پریماني په هغوکې وه. خو اوس دادی زموږ ژوند د بدنه بد شو؛ دومره بد چې نور د ویلو نه دی. نه پوهیږم ولې ماته اوس خپل کلی قبرستان غوندې ښکاري. هر څه پکې خپل اصلیت له لاسه ورکوي. آرامي چې پخوا زموږ په کلي کې ډیره وه اوس یې نو بیخي خپله بستره ترلې ده او دا کار له هغې ورځې پیل شو چې زما ورور یوه غرمه د کلی د پیغلو څخه یوه راوتښتوله. ډزې وشوې یو څوراکې مړه شول خو زما ورور جلکۍ خپله کړه. یوه خورمې بیا په بدوکې هغوته ورکړل شوه. موږ په خپله خوښه دا کار ونه کړ.

اصلاً هغو زموږ خورنژدې وتښتوله. خو دا کاریې یو دوه کاله وروسته وکړ. له هغې مخکې راته گواښیدل او ښه سخت گواښیدل. توپک مو په اوږو کړل. یو بل سره نه مخ کیدو. د مخ کیدو سره سم به

دزې وې بيا به څوک راکې مړه يا ټپيان شول.

خو که رښتيا درته ووايم زه او س له بل څه نه رنځ وړم: هغه دا غونه دي. پوهيږې دا غونه. دا دا غونه زما د زړه په سر هم شته او د هغو د زړو په سر هم شته. د ټولو د زړو نو په سر شته. خو ټول خپل د زړه دا غونه پټوي. چيرې د اکار کوي؟ بيا خونو غرور، ځان غوښتنه، تکبر. او دا ټول ما تيرې. او د دود ما تيدو زور دوې په ځان کې نه ويني. خبره د داغونو ده. د چا زړه مړينو داغ کړی دی او د چا هم وينو، د چا غچ او بدل او د چا هم بې وسي. بې وسي مې ياده کړه، بې وسان خونو هسې اريان دريان گوري او نه پوهيږي چې څه وکړي. څوک د خبرو داوريدو هم نشته. بې وسي لويه بد بختي ده. پوهيږئ لويه بدبختي ده.

آها خبره د داغونو وه. ما غوښتل درته ووايم چې زما زړه هم داغ لري خو هغه د انځور گرۍ، ديوې نه پوره شوې پلارچې په څير ده او زموږ د کلي انځور گران هره ورځ خپل برسونه پرې گرځوي او يوه نوې ځنډه ورزياتوي. خو په دې ټولو کې يوه څيره مې ډيره ستر گو ته کيږي. هغه د داغونو د پيل ټکی. هغه ټکی دې خدای ورک کړي. خدای شته چې دا اوس ستا سو سره د خبرو په جريان کې مې هم دا ټکی ستر گو ته کيږي. هغه ټکی چې لومړی پيل شو. او دا دی زما په زړه کې يې هم خاپ لگولی دی. په ژوند کې خو باور نه لرم چې دا خاپ له مينځه لاړ شي. شخړې به ورکې شي، کلي به آرام شي خو خدای خبر چې زما د زړه داغ به ورک شي او که نه؟ زړه مومه په تنگوئ اوس يې درته وايم. دستي يې

درته وایم. هغه د پیل ټکی هم یو داغ و. پوهیږئ چې زما د زړه داغ په یو بل داغ سره پیل شو. آه، هغه د وچولي په داغونو سره اریان نشئ. دوچولي داغ زما په زړه داغ کیښود. هغه هم داسې داغ چې په ورکیدو یې بې باوره شوی یم. دا د اغونه زمونږ په کلي ډیردي. زمونږ کلی به کله کله شخړې په سر واخیست هغه زمونږ ترمنځ شخړې وخت په وخت به مرګ ژوبله پکې وشوه. ښایسته ډیر خلک دواړو خواوو ته ودریدل. آخر ټول کلی یو له بل سره تړلی و. آن مونږ او هغوی هم سره تربوران وو. خو یو زیات شمیر خلک منځګړي پاتې شول. هغو به تل مونږ ته ویل چې شخړه مه سره کوئ خو د اورید و غوړنه و.

چا دا کار نه کاوه. نو جنګ کې خو حلوانه ویشله کیږي. جنګ سرونه خوري او د اغونه ږدي.

د میندو، وږونو، ښځو، خویندو، پلرونو، زامنو او لونو په زړو کې داغونه.

زمونږ په کورنۍ کې هم په دې جنګ جګړې کې ډیر مړه او ټپیان شول. ډډیر ومړینو وروسته یوه ورځ زما مشر ورور ډیر په غصه کورته راغی، دومره په غصه چې ان زه ترې وویریدم هسې خو به ترهږې پیښې شخه وروسته دی تل په قهرو. له سترګو یې تل غضب وریده.

ډیرو خت به یې چرتونه وهل، ښه اوږده اوږده چرتونه. ښايي ددې چرتونو د ننه به یې پښیماني ښپیله. خو مونږ پرې نه پوهیدو. رښتیا خبره د هغې ورځې وه هغه چې ما ویل دی په غصې کورته راغی یو څه

سپکې سپورې يې له خولې ووتې. د هر چا خبره يې په خوله کې ورو چه کړه. خبره پرې ښه نه لګېده. د کور ټول لوی واړه چې شول ويره د ټولو په سترګو کې ښکاره شوه. دې کې نه پوهېږم چې څه يې په خيال کې وروګرځېدل نا څاپه يې زما ورينداره - اوس مې نو ورينداره وه - ورو غوښته. هغې غريبې خوله هماغې لومړنۍ ورځې نه خوله تړلې وه. د هر چا تپ سپوری وه. په ښوېدويې کارنه و. څه يې چې ورته ويل هغه يې کول. اوو لې به يې نه کول، څه په خپل اختيار خونه وه، ښايسته ښکلې مخ يې اوس نو داسې اوښتی وچې سړي پرې د يوې ځوانې ښځې هيڅ ګمان نه شو کولی. رنګ يې اوښتی، لکه دا د توپکو ټول باروت او لوګی چې د هغې پرمخ تير شوی و. هغه به چې هر کله زما د ورور مخې ته راغله وبه رېږدېده. دې رېږدېدا به تر هغې دوام وکړ چې د هغه له سترګو به پناه شوه. او چې کومه ورځ به څه مرګ ژوبله وشوه نو دې غريبې به ډېره هڅه کوله زما د ورور سره مخه نه شي. ځکه د هغه کتنو به داسې ورښوپیله چې ګنې اصلي ګنهګاره داده او دې غريبې دا څوکاله ژوند په همدا سې اور کې تير کړ. د هغې په سترګو کې چا مخامخ اوښکې ونه ليدې. هغې به پټ په پټه ژړل. زه يې په ژړا پوهيدم، زما به پرې ډېر زړه وسو، د هغې په بی اسرې توب به مې زړه وسو. غريبه ډېره بې وسه وه. دې بې وسي خويې له هماغې لومړۍ ورځې نه زما پام وراړولی و. خو ما څه کولای شول زه خو هم بې وسه وم. زما واک کې هم څه نه و. زموږ والو خونو ډېرې خبرې سلا، مشورې اوان وکړه او مه کړه د

(شا) په لاس وې. (شا) زموږ خپلوان و. د هغه نوم بل څه وخو په کورکې يې ورته (شا) ويل. ځينو ورته (شا آغا) او (شاګی) هم ويل، په هر صورت، زه کورکې بې وسه وم، لکه هماغه خپله ورينداره. او دې وخت کې چې زما وروړ په ورينداري غړوکړ نو زما زړه هم تړپونه وکړه. ويري په سر واخيستم. زما دوروړ له سترګونه د اور بڅري باديدل. رښتيا د اور بڅري وو. ما وليدل لکه د برات د شپې د پتها قيوالوتل. اوس مې د وروړ سترګې هماغسې وې. و رينداره مې په ورو، ورو ګامو نو ور روانه شوه. وروړمې د نغزي په غاړه ناست و. ما مې د ورينداري قد مونو ته کتل. د هغې هر قدم په خروارونو زور سره پورته کيده. آخر هلته په خروارونو ويري خپل لنګر اچولی و. د هغې په بدن او پښو باندې. دا په وړاندې تله خود ويري لنګر نه پريښوده چې وړاندې ولاړه شي. اوف! چې په دې غريبې څومره خواري وه هر قدم يې لکه کال وروسته چې اخيست. د هر قدم د پورته کيدو اوبيا زمکې ته د راټيټيدو تر منځ ډير زماني واټن و. قدمونه مې له نظره ډير وچت را غلل، لکه غرونه، پښې يې له نظره لوړې راغلې، لکه غرونه. درنښت يې هم د غرونو و، بيا مې د وروړ سترګو ته وکتل. هلته نور سم داورتې وې. دستي مې د خدای(ج) دوزخ را په ياد شو، هغه لايتناهي اور. هغه چې ګناهګاران سوزي، ګناهونه سوزي. درانه ګناهونه، د ټول عمر ګناهونه، د لږ وخت له پاره، د تل له پاره. اوزما ورينداره اوس سرپه دنيا دداسې اورو خواته روانه وه. ما خپله ورينداره د هغې د عمل نامې سره وليده. هيڅ تورتکی مې پکې ونه ليد.

یوازې یو تور ټکی و، تورنه، زموږ په سترګو کې دارنګ تورو. نورو ښايي دارنګ تورنه لیده، هغه توررنګ ددې ذات پورې نښتی رنګ و. هغه نه لرې کیده. خو د تللو په حال کې مې ورپام شو چې هغه رنګ نور توررنګ نه و. هغه تک سپین روڼ رنګ و. ماته دا انصاف ښکاره نه شو. د خدای تعالی (ج) د قیامت دورځې انصاف او عدالت را په یاد شو، د ذرې ذرې شمیر او ګڼل، د ښود بدو، د هرغړي، د هرڅا. خواوس ددې رنګ په پیژندلو ماته نور د بدو څه په نظر رانغلل. او زما ورینداره دادی روانه وه. هغه سر په دنیا دوزخ ته. هغه داورد بټیو خواته. هغه زما د ورور د سترګو د اوروخواته، په لويو، درنو، خوسترو وړو اوورو، ورو ګامونو.

ما خپله پریکړه وکړه. له خپله ځایه پورته شوم. ویره مې نوره له یاده وتلې وه. غوښتل مې خپل وروورته ورشم. هر څه ورته ووایم. هر هغه څه چې ماولیدل هغه ورته ووایم. دورینداری بې ګناهی او سپیڅلتوب ورته ووایم، دپاکی، د انصاف، د خدای تعالی (ج) د انصاف نه. خو زماتر رسیدود مخه زما وروورخپل کارو کړ. او سپنیز سیخ چې په اورکې پروت و، پورته شو او د سترګو په رپ کې زما د ورینداری په وچولي کې یې یوه توره پرېږه لیکه جوړه کړه. هغې کړیکه وکړه او ځان یې شاته کړ. ما ویل د اسرافیل (ع) شپیلی وه. د هماغې منډې په حال کې مې د صغرا او کبرا قیامتونه او د ٦ ـو انځورونه راپه یاد شول. ورینداره پریوته خوبیاله ځایه پورته شوه او مخ په منګويې منډې کړې. زما له خولې یوه درنه

اوږده او له هيجانه ريږديدونکی کړيکه وخته، خود کړيکې په پای کې مې بيا د بې وسۍ ژړا پيل شوې وه. خوله مې ورانه ورانه شوه. غږ مې له خولې خوت خو ځوک مې په خبرونه پوهيدل. ما مې ورينداري ته د اوښکو دننه ورکتل. هغه په تنده داغ شوې وه. ښه ژوره داغ شوې وه. کورکې مې نورو خلکو ته وکتل. د ټولو تندو کې دد اغ تصوير راته ښکاره شو، خو د چالوی او د چا هم وروکی.

خدا زده ولې مې په هماغه وخت کې د ورور خبرې تر غوږ شوې چې: «داسې تندې د داغو لودي» «هغو هم آزمور د هغې تنده داغلې ده»

لطيف بهاند:

په (۱۳۳۲ش کال) کې د کابل په ده مراد خان کې زيږيدلی دی. په (۱۳۵۸ش)کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو په پوهنځي کې استاد شو. اوس د دکتوری اخيستلو د پاره په شوروي اتحاد کې تحصيل کوي(۱). د (پل) په نامه يې د شعرونو يوه مجموعه خپره شوې ده چې د هغې په سريزه کې محمد صديق روهي داسې ليکلي دي:

«ما کوشش وکړ چې په دې مجموعه کې د (پل) معنی او تفسير پيدا کړم. په يوه ځای کې مې سترګې په دې بيت و نښتې:

که ژوند شي ختم مينه پاتې ده لا

له ژونده وراندې زمور پل تير پري

(۱) ښاغلی لطيف بهاند خپله دوکتوری اخيستې ده او د دوکتوری تيس يې پښتو ادبياتو کې د کره کتنې پر موضوع ليکلی دی. (هـ).

نوداسې ښکاري چې (پل) د حواد ثو نخښبه ده او دغه نخښبه به د تاریخ په مسیر کې زموږ د کړو وړو ترجماني کوي. (پل) دوخت د حرکت پل دی. د شاعر د زړه وینا ده. د چاپیریال هینداره ده، د بې اجله مرګونو تصویر دی، دورانو نغریو تراژیدي ده، د خزان شوي پسرلي سندره ده، د توبې ماتولو او ځنځیر شرنګولو افسانه ده، د طغیان او عصیان حماسه ده، د اغزنو لارو سره د یبلو پښو تړون دی، له اورني ښایست سره د خیالونو پیوستون دی، بس عشق دی او جنون دی او نور هیڅ. »

غزل

دغه سور ګل یې په شغلو کې ایښی
که یې سور خال په اننګو کې ایښی

د ساقي خونه ستا کتل ورانوي
خدای څه اثر ستا په کتو کې ایښی

په نورو ګل په موږ ایرې وریږي
زموږ قسمت یې په لمبو کې ایښی

شور د بنګړو سره یې روږدي شولو
ښکاري عزت مو زولنو کې ایښی

چا د منصور د دارکړۍ خوښې کړې
چا خوتندی لا په سجدو کې ایښی

که دې تیاروکې زمونږ دیدن یاد یږي
هغه خومونږ کور د سپیدوکې ایښی

چې درنه زار او صدقه شي ګلې
ما خپل زړګی په سپیلنوکې ایښی

کاتب پاڅون:

کاتب پاڅون یو تکړه کاتب دی چې په خپل پاڅون سره یې د طنز لیکنې هنګامه توده کړې ده. تراوسه یې څو بوجۍ طنزونه لیکلي او په خپلو خونده ور او نېش وهونکو کترو او کنایو سره ډېر خلک خندولي دي. د کاتب پاڅون طنزونه په اصل کې یوه ترخه دواده چې په خواږه کپسول کې نغښتل شوې ده. دده طنز په پرده کې هر ډول خلک لیدل کیږي: ساده ګان، ټګماران، بې انصافه د کانداران، فاسد بیروکراتان او داسې نور نور. په دې وروستیو وختوکې یې د طنزونو مجموعه هم چاپ ته سپارلې ده (۱) چې ځینې یې په نظم او ځینې په نثر دي. د پاڅون طنزونو که په نورو ژبو ترجمه شي باور دی چې هغه به د نړۍ د نامتو طنز لیکونکو په کتار کې ودریږي. سره له دې باید ووایو چې هر طنز له خپل چاپیریال څخه رنګ اخلي او هغه څوک یې په خوند ښه پوهیږي چې له

(۱) د کاتب پاڅون د طنزونو درې لاندې مجموعې په کابل کې چاپ دي: (۱) د شکایاتو صندوق په (۲) مدیر صیب خط خو به پوهیږې؟ (۳) د کار سیالي. دغه راز دانش کتاب پلورنځی په پیښور کې دده د طنزونو دا لاندې مجموعې خپرې کړې دي: پندونه او خوندونه؛ د بنجاره هټېږ؛ دولتی موټر، سړی څنګه ښځه شو؛ دیګونه او شعرونه؛ د ښار په ستدیوم کې.

هماغه چا پیریال سره آشنا وي. دلته به د بیلګې په توګه دده د یوه طنز څخه یوه برخه را نقل کړو.

د حساب ماشین

هر څومره چې نننی تکنالوژي وده کوي هومره لتي، تنبلي او ځان تکلیف ته دنه ورکولو پروسه هم پیاوړې کیږي. زه هغه وخت لا وړوکی وم چې پلار به مې له قره باغ نه په کجاوه کې انګور کابل ته په شار اوړل. او له خرڅولو وروسته به ما زیګر بیرته پلی کورته راته. خو اوس چې د کابل په ښارکې د موټرو نوشمیر د ښارله خسکو څخه هم تیری کړی دی. کله کله چې غواړم له میوند واټ څخه پښتونستان واټ ته ولاړشم. نو په میوندواټ کې نیم ساعت ښاری سرویس ته سترګی په لارپاتې کیږم او له هغی وروسته چې د جادې، پامیر سینما، شاه دوشمشیره (ع) تیمور شاهي واټ او پل باغ عمومی له لارې د سرویس پایه دان پورې، لکه د چکې کڅوړه ځوړندوم، ځان پښتونستان واټ ته رسوم نو یونیم ساعت وخت خو ضرور نیسي. حال دا چې له میوند واټ څخه تر پښتونستان واټه پورې لاره یوازې د پل خشتي د پله تر اوږدو پورې اوږده ده. او که چیرې سړی له میوند واټ څخه په ګیډه هم وښوییږي نو دوه دقیقې وروسته به په پښتونستان واټ سلام واچوي چې په دې صورت کې به یې له خپل ارزښتناک وخت څخه اته پنځوس دقیقې سپما

کړې وي او هم به يې د سرويس له کرايې سربيره د ځينو چالاکو حرفه يي کيسه برانو له نوکو خپل جيبونه په امان کې ساتلي وي.

د کور خبره ښه نه وي چې څوک يې په بيديا وايي خو اوس خبره د خبرو پورې راغله. مجبور يم چې ويې وايم. له تاسو به يې څه پټوم. له هغې ورځې چې د ماشومانو مور د کاليو مينځلو ماشين په قرض را باندې واخيست نو لټې او تنبلي زموږ په کورکې دومره ډيره شوې ده چې ميرمن مې ګازرې او شلغم هم د کاليو په ماشين کې مينځي. په پسرلي کې يې د ماشين په خرابيدو خوښ وم خو چې د غاړې جامې د خيرو له لاسه نږدې وې چې په غاړه کې را ماتې شوې واى. نو مجبور شوم چې په قرض ماشين ترميم او د ښځې دورځې له هر شواخون څخه ځان خلاص کړم.

خالق رشيد:

عبدالخالق رشيد په (۱۳۳۵ ش) کې د غزني ولايت درشيدانو په کلي کې د نياته راغلی دی. رشيد د ماسترۍ درجه اخيستې او د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو په پوهنځي کې استاد دی. رشيد شاعر، کيسه ليکونکی او ادبي څېړونکی دی. د (ډولۍ) په نامه يې دلنډو کيسو

(۱) پوهندوی عبدالخالق رشيد اوس په هند کې اوسي او په جواهر لال نهرو پوهنتون کې د پښتو استاددی. دده د لنډو کيسو يوه بله مجموعه په پېښور کې چاپ شوې ده، چې (ګنګل ژمي او ګنګل لاسونه) نوميږي. دده د ماسترۍ تيسس په پښتو کې د کره کتنې پر تاريخي سير کښلی دی او په ۱۳۷۰ هـ ش کال کې د افغانستان د ليکوالو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. رشيد کره کتونکی او څېړونکی هم دی (هـ).

يوه مجموعه چاپ شوې ده. دده ادبي څیړنې د یرې ارزښتنا کې دي.
دلته به یې د شعر یوه بیلګه را وړو:

غزل

چې ستا له ستر ګو ستر ګکونه اوري
په ما دلند وشپو خوبونه اوري
تسل مې وشو په دې لار په راشي
په خوږ زړګي مې ستا یادونه اوري
هوس مې څکه تخنوي په ورو ورو
د تا په سپين مخ سره خالونه اوري
جانانه غم دې په لیمو میلمه شو
په وچو شونډو مې جامونه اوري
زما نصيب د مسافر کډه ده
چې پرې د غم په سر غمونه اوري
راشه چې تا ته مې کیسې ساتلې
په ما باران غونډې دردونه اوري
رشید دې مینه کې د ګل په شان شو
اوس د تیارو پرې شو ګیرونه اوري

حفیظ الله خوږلن:

په (۱۳۳۲ ش) کې د لوګر ولایت په محمد آغه کې زیږیدلی دی. د (نغزي او سپیلنې) په نوم یې د شعر یوه مجموعه چاپ شوې ده. په یوه مشاعره کې مې چې دده شعرو اوریدنو پوه شوم چې د شاعرۍ ښه استعداد لري.

غزل

د تېرې زړونو حال له ما و پوښته
دروغو جوړوله بل چاو پوښته

دا چې مې سترګې ولې تل دراوړي
دادې له حسن او ښکلا و پوښته

که مې دزړه په څړیکو ځان خبروې
نو بیا سلګۍ یا مې ژړا و پوښته

څومره سترو یا ږدی لیونتوب په عشق کې
د قیس مقام خوله لیلا و پوښته

چې په تنکو شونډو یې تل خوږه وي
د خولګۍ خوندیې له موسکا و پوښته

شیخ څه پوهیږي د غمزو په تعبیر
دا خوله ما غوندې رسوا و پوښته

خوږلنه پته د بې رحمه آشنا
په ظلم آباد کې له جفا و پوښته

ځینې نورنامتو لیکوال او شاعران:

که د کتاب د حجم د زیاتوالي ستونزه په منځ کې نه وای نو لازمه وه چې د دغو شاعرانو او لیکوالو: فاروق فردا، عبدالهادي هادي، شاه محمود حصین، احسان آرینزی، مصطفی جهاد، بشیر دودیال، خیال محمد کتوازی، اسدالله اسد، فضل الهی ګران، تاج محمد یاری، میرزا علم حمیدی، شهسوار سنګروال، اسمعیل یون، سلطان جان کلیوال، محمد عیان عیان، لطف الرحمن خاموش، نور محمد سهیم، پروین فیض زاده ملال، هنر غیرت، غلام محمد کامه وال، نبي صلاحی، صفیه صدیقی، غلام جان جګړ او داسې نورو په باب ځانګړې مجموعې یې خپرې شوې دي جلا یا دونې کړې وای. ځینې نور شاعران او لیکوال شته چې د هغو ځانګړي آثار یې ښايي لا تر اوسه نه وي چاپ شوي خو کوم آثار یې چې په مجلو او ورځپاڼو کې خپاره شوي دي د پښتو ادب د بڼ ګلان ګڼل کیږي. په دغو کې لال پاچا آزمون، سید افضل شیرزاد، بابرزی، عزیز تحریک، عبدالوهاب سرتېر(۱) او داسې نورو نومونه د خاصې یادونې وړ دي.

دلته باید د څوټکو یادونه وکړو. لومړی د اچې په وروستیو څلورو کلونو کې له یوې نسبي د موکراسۍ سره هنري ادبیاتو له بل هر وخت څخه زیاته وده وکړه. دا پخپله د او اقعیت ثرګند وی چې هنري فرهنګ

---

(۱) په وروستي دله کې اوس د آزمون د شعر دوې مجموعې (پر هرونه دي چې خاندی، پرسندرو یو مین سندرې وایو)، د سید افضل شیرزاد یوه مجموعه (ستړي مزلونه) او د ښاغلی عبدالوهاب سرتېر درې مجموعې چاپ دی. (هـ).

ددموکراسۍ په شرایطو کې په ښه توګه پرمختګ کوي. دوهم دا چې په اوسني وخت کې آزاد شعر ته زیات تمایل پیدا شوی دی. په آزاد شعر کې هنري انځورونه او احساسات د حقیقي شعر په نسبت په آسانۍ سره انګازه کیدلی شي. دریم ټکی دادی چې په اوسنیو شعرونو کې اخلاقي وعظونو، سیاسي تبلیغاتو او طبقاتي مبارزي خپل ځای پراخ هیومانیزم (بشر دوستي) او پاسیفیزم (سوله دوستي) ته ورخوشې کړی دی. څلورم دا چې په اوسني شعر کې کلیت او انسجام ته پاملرنه شوې ده یعنې د یوه شعر په تیره د آزاد شعر، بیتونه یو کلي تصویر جوړوي او د یوې مرکزي مفکورې څرګند ولو ته وقف شوی وي. پنځم دا چې په شعرکې د شعریت، هنري ښکلا او نوښت خواته میلان لیدل کیږي. شعر ځانته خاصه ژبه او دا فادي ډول لري. شعر د تخیل او عاطفې بچی دی.

زموږ اکثر اوسني شاعران په دې ټکي پوهیږي او له همدې امله، د نن ورځې شعرونه د بل هر وخت په نسبت زیات ښکلي او شاعرانه دي.

اووم څپرکی

د پښتونخوا ادبي بهير ته یوه کتنه

تاریخي پس منظر:

په (۱۸۹۳ع) کال کې (د ډیورنډ تړون) په واسطه، انګریزانو نه یوازې نیمایي پښتانه له خپل پلرني ټاټوبي څخه بېل کړل، بلکې د دې تړون په اساس یې د افغانستان د راتلونکې سیاسي تګلارې د پاره هم حدود وټاکل؛ په دې معنی چې د افغانستان واکمنانو او د سیاسي نهضتونو مشرانو نشوای کولای د پښتنو د حق خود ارادیت څخه په سترګو پټولو سره له یوه شمیر هیوادو سره مطلوب د پلوماتیک اړیکي ټینګ کړي. د افغانستان د بهرني سیاست په ټاکلو کې د ډیورنډ کرښې

خاص نقش درلود. په شلمه پېړۍ کې د افغانستان په سیاسي تاریخ کې د ډیورنډ تحمیلي کرښه د پیښود محور په توګه اساسي اهمیت لري او اکثر سیاسي جریانات د هغې په مرسته د پوهیدلو وړ ګرځي.

په هغو سیموکې چې د ډیورنډ د تړون په واسطه له اصلي خاورې څخه بیلې شوې سیاسي او فرهنګي جریاناتو بیله بڼه غوره کړه.

په دې کې شک نشته چې د ادب ځینې تلپاتې موضوعات په دواړو خواوو کې سره ورته والی لري. لکه عشق او مینه، د مظلومانو سره خواخوږي، د ښځو د حقوق د پاره مبارزه، د خیراو شر ترمینځ جګړه او داسې نور، خو په هغو برخو کې چې له ټولنیز سیاسي تعهد سره اړه لري د کوزې پښتونخوا د ادبیاتو محتوی د برې پښتونخوا له هغې سره توپیر لري. سره له دې، پښتو ادب په عمومي توګه د ټولو پښتنو ادب دی، یو ګل دی، د ټولو ګډ ویاړ دی او د ټول پښتون د آرمانونو او ارزښتونو ښکارندوی دی. یوازې په تکنیکي لحاظ د مطالعې او څیړنې د آسانتیا د پاره د کوزې پښتونخوا ادبیات په بیل څپرکي کې راوړل کیږي.

د پښتونخوا ادبي بهیر معمولاً په دوو پړاوو ویشل کیږي. په دې باره کې نامتو ادبي مؤرخ زلمی هېواد مل لیکلي: «ماچې د پښتونخوا د داستاني ادبیاتو د شننې، تفسیر، او تاریخ په څرګندونه کې کوم آثار لوستي دي، په هغو کې دوه ځایه پر داسې لیکنو پیښ شوی یم چې د داستاني ادبیاتو د سیر په څېړنه کې یې د پښتونخوا د داستاني

ادبياتو- په خاص ډول د افساني (لنډې کيسې) - پرمختيايي بهير په دوو دوړو کې ارزيابي کړې دی.

د ساري په ډول، ايوب صابر تر ۱۹۴۸ کال پورې د پښتونخوا د افسانې يوه دوره او ترديې راوروسته يې بله دوره ياده په اصطلاح دلنډې افسانې جديده دوره بللې ده. د غه ډول پروفيسر محمد اعظم د افسانې ارتقايي سير په دوو د وروکې رالنډ وي: له آزادی نه د مخه دوراوله آزادی (۱۹۴۷ع) نه وروسته دور. د دوره بندی لپاره چې کوم معيارونه دواړو ښاغلو ټاکلي دي، د پښتونخوا د اوسنيو ادبياتو له عمومي پرمختيايي سير سره سمون لري او کيدای شي چې برسيره پر افسانې او داستاني ادبياتو په ټولو اوسنيو ادبياتو يې تطبيق کړو. مگر داويش يو تخنيکی عيب لری او هغه دا چې دواړو ښاغليو له ۱۹۴۷ يا ۱۹۴۸ ع کال نه مخه زمانه هم دوري په نامه ياده کړې ده او ترديې نيټې وروسته يې هم يوه دوره بللې ده.

اصلي خبره داسې نه ده. په عام ډول د پښتو ادبياتو معاصره دوره يوه دوره ده. د دورې په منځ کې بله دوره نه راځي. بهتره به وي چې موږ د دورو په منځ کې د ادبياتو انکشافي جريانونه د پړاوونو په نامه ونوموو. زموږ ادبپوهانو چې د پښتو دادبي تاريخ په دوره بنديو کومې خبرې کړې دي هورې هم د پښتو د ادبي تاريخ د هرې دورې په منځ کې راغلي جريانونه يې د پړاوونو په نامه نومولي دي. د مثال په ډول ، په افغانستان کې د پښتو معاصره ادبي دوره له (۱۹۱۰ع) کال راهيسې

شروع کیږي او ددې دورې ادبیات د روښانتیا ، ویښتیا ، او اوښتون په پړاوونوکې انکشاف کوي. د پښتونخوا ددې دورې ادبیاتو په دوو پړاووکې پرمختګ کړی دی: د هند له آزادۍ نه دمخنی پړاو چې د شلمې پیړۍ له لومړۍ لسیزې څه پیل کیږي او تر ۱۹۴۷ع کال پورې دوام کوي. دوهم پړاو چې له ۱۹۴۷ نه پیل کیږي تراوسه جریان لري. د پښتونخوا د معاصرې ادبي دورې په لومړي پړاو کې، نوي ژانرونه پښتو ادبیاتو کې داخل شول او ادبیاتو په عام ډول له پردي استعمار سره خلکو ته د مبارزې روحیه ورکوله؛ د افغانستان له مسایلو سره دلچسپي، د ناوړه دودونو اصلاح، په پښتنو کې د تعلیم د عامولو، له نوي مدني ژوند سره د خلکو د آشنایي په لاره کې کارکاوه.

او ددې زمانې زیاتره ادبي آثار ددغسې مفکورو منعکسوونکي دي. کیدای شي دا پړاو د بیدارۍ پړاو هم وبولو.

د معاصرې ادبي دورې په دوهم پړاوکې ادبي ژانرونه اصلاح کیږي اوانکشاف کوي، په دې پړاو کې پښتوادب ته زیاتره له اروپایي ادبه آثار راژباړل کیږي. د پښتونخوا نوی تعلیمیافته قشر د اروپایي ادب په تقلید په پښتو ادبیاتوکې یو لړ نوې تجربې کوي؛ د اجتماعي ژوند له پرمختیا او پیچلتیا سره ددغسې یو محیط غوښتونکو ادبیاتو رشد ته هم زمینه مساعده شوه. د نیمې وچې له ویش نه وروسته د پښتنو د سرنوشت پر مسأله (د بحث) بیلا بیلې مفکورې رادمخه شوې چې دغو مفکورو هم په پراخه پیمانه ددغه پړاو په ادبي آثاروکې انعکاس پیدا

کړ. د پرولتري مفکورو ریښې خومور دې سیمې د معاصرې ادبې دورې د لومړي پړاو په ادبیاتو کې هم موندلای شو خو په دې پړاو کې ځینو شاعرانو او لیکوالو د دغسې خبرو بیان ته زیاته توجه وکړه. (پرملی محور راڅرخیدلی) اصلاحي ادبیات- چې لومړي پړاو یې درشد زمانه وه- په دې پړاو کې مخ په بره روان شول. د غرب د پانګوالی سیستمونو پر مختللو مفکورو هم په دې پړاو کې د پښتونخوا په ادبیاتو کې ځای او انعکاس پیدا کړ. کیدای شي دا پړاو دا د بې یون او بدلون پړاوونو موو» (د پښتونخوا اوسني داستاني ادبیات، ۲۷ - ۲۸ مخونه).

په پښتونخوا کې د معاصر ادب د پیلامې په باره کې تر وروستیو وختو پورې بحثونه روان وو. د ځینو په نظر مولوي احمد، قاضي میراحمد شاه رضواني، او منشي احمد جان د معاصر ادب سر لاري دي، خو وروسته اکثرو ادبپوهانو په دې دلیل چې معاصر ادب، د نویو ژانرونو-لکه د ناول، لنډې کیسې (چې د کوزې پښتونخوا لیکوال یې افسانه بولي)، طنز، تکل، ډرامې، او فلمي سناریو د رواجیدلو او بابیدلو سره پیلیږي، له پورتني نظر سره موافقه ونه کړه. اوسني کتونکي او ادبي تاریخ لیکونکي په دې باور دي چې د پښتو معاصر ادب د شملې پیړۍ له لومړۍ یادوهمې لسیزې څخه پیلیږي. په (۱۹۰۸ع) کال کې دراحت زاخیلي (شلیدلې پڼه) خپره شوه. څرنګه چې دا په پښتو کې لومړنۍ لنډه کیسه ده نو ځکه همدغه کال د پښتو د

معاصر ادب د پیلامې په توگه منل شوی دی.

که څه هم راحت زاخیلي د ډیرو زیاتو ادبپوهانو په نظر، د پښتو د معاصر ادب پیلوونکی دی، ځکه چې لنډه کیسه او ناول دواړه په پښتو کې دده له خوا باب شوي دي خو په دې برخه کې ځینې نور ې نظریې هم شته. د شوروي اتحاد پښتو پوهاند (گیورگ. فیدرو ویچ گیرس) په نظر، منشي احمد جان په خپل خواږه هنري نثر سره د پښتو د معاصر ادب د تا د اوتیره ایښې ده. دی لیکي چې د زاخیلي د (کونډه نجلۍ) کیسه له خپل ټول خوند سره سره بیا هم د منشي احمد جان په غوره آثارو پسې نشي رسیدای او ورنه وروسته ده. (د پښتونخوا د استاني ادبیات، ۷۷مخ).

د (گیرس) نظریه د پاملرنې وړده ځکه ده معاصر هنري نثر د معاصر ادب د پیلا مې معیار گڼلی دی. معاصر هنري نثر له مولوي احمد نه راپیلیږي او منشي احمد جان یې ادبي معراج ته رسوي. د (آدم درخانی) قصه په اصل کې فوکلوري کیسه ده خو منشي احمد جان هغه په ډیر خواږه او هنري نثر لیکلې ده او د اوسني هنري نثر شاهکار گڼل کیږي. که ادبي ژانر د معیار په توگه ومنل شي نوبیا له شکه د راحت زاخیلي (کونډه جینۍ) چې په (۱۹۱۷ع) کې خپره شوې ده، د نوي ادب پیلامه بلل کېدای شي. (شلیدلې پڼه) ښایي د لنډې کیسې په معیار پوره نه وي، کیدای شي چې ځینې ادبپوهان یې د لنډې کیسې په توگه تسلیم نه کړي. دا موضوع ځانته جلا څیړنه غواړي. لیکن په دې

خبره کې شک نشته چې (کونډه جینۍ) لومړنۍ لنډه کیسه ده چې د هنري نثر او د لنډې کیسې د معیارونو په اساس د پښتو معاصر ادب غوره بیلګه ګڼل کیږي.

د پښتونخوا نامتو منتقد او لیکوال قلندر مومند (د پښتو ورومبنی افسانه نګار) ترسرلیک لاندې په یوه مقاله کې لیکي، چې د محترمې (سیده بشرې بیګم) په عقیده، ابوالمعاني آزاد ګل د پښتو ړومبنی افسانه نګار دی خو دده (قلندر مومند) په عقیده، (لېم پیرنګی) چې اصلي نوم یې (جی. لوریمر) دی د لومړي ځل د پاره د پښتو افسانه (لنډه کیسه) لیکلې ده.

نامتو کره کتونکی (زرین انځور) د کابل مجلې د (۱۳۶٦ هـ.ش) کال د سنبلې- میزان په ګڼه کې دغه نظریه رد کړې ده او راحت زاخیلي یې د ړومبنی افسانه نګار په توګه منلی دی.

په داسې حال کې چې دادبي څېړونکو د پاره د پښتو د معاصر ادب د پیلامې په باب د زیاتې مباحثې ضرورت نه نفی کوو، اوس به د معاصر ادبي بهیر د انکشاف د څرنګوالي ځینې عوامل هم وپلټو.

ترهر څه مخکې باید ووایو چې معاصر ادب، لکه څنګه چې ښایي، د خلکو پراخو پرګنو ته لاره نه وه پیدا کړې او د تعلیمیافته روښانفکرانو ادبي تنده یې ماتوله. دوی که څه هم د خلکو دردونه، د ټولنې ماتې ګوډې، ستونزې، غوښتنې، او آرمانونه بیانول، خو خپلې خبرې یې ټولنې ته نشوې رسولای. ددغې نیمګړتیا د پوره کولو د پاره ترټولو

دمخه (انجمن اصلاح افاغنه) چې وروسته يې (د خدا يي خدمتګارو-تحريک) نوم غوره کړ، ملاوتړله، له هغې وروسته يو زيات شمېر ادبي ټولنې جوړې شوې. سره له دې، په ټوله پښتونخوا کې خلکو زياتره د ټنګ ټکور له اولسي شاعرانو، او د پيښور په (قصه خوانۍ) کې له چاپ شوو فوکلوري نظمونو او نکلونو سره مينه درلوده او د معاصر ليکني ادب په مفهوم چنداني نه پوهيدل.

د پښتو د معاصر ادب په انکشاف کې څو عامله بې اغيزې نه ووچې په لاندې توګه شوول کيږي:

۱- انګريزانو د خپلې واکمنې د ټينګولو دپاره د پښتو ژبې زده کولو ته اړتيا درلوده. له دې کبله، هغوی يو شمير د قلم خاوندانو ته بلنه ورکړه چې ددوی دپاره پښتو درسي کتابونه وليکي. ددغو ليکوالو په ډله کې د مولوي احمد، ميراحمد شاه رضواني، اومنشي احمد جان نومونه د خاصې يادونې وړدي. ددوی د ليکنې ژبه معياري ده او د ليکنې سبک يې هنري ارزښت لري په خپله راحت زاخيلي هم له انګريزانو سره ناسته ولاړه درلوده خودانه ده معلومه چې هغه به کوم آثار د انګريزانو په سپارښتنه ليکلي وي که نه؟

۲- د پښتو معاصر ادب په پالنه کې دخدايي خدمتګارونډه ډيره درنه ده. کله چې خان عبدالغفار خان د خدايي خدمتګارود تحريک مشرپه (۱۹۲۸ع) کال کې د (پښتون) په نوم مجله راوايسته يو زيات شمير ليکوال او شاعران پرې راټول شول چې د هغو په مشرانو کې د

فضل محمود مخفی، عبدالاکبرخان اکبر، محمد اکبر خادم، احمد شاه شاه، سمندرخان سمندر، عبدالخالق خلیق، امیر حمزه خان شینواري، محمد شاه خان خیال، فضل حق شیدا، سید رسول رسا، عبدالغنی خان غنی، اجمل خان ختک، محمد اسلم خان شرر، ولی محمد طوفان، عبدالمالک فدا، فضل الرحیم ساقی، امیرنواز جلیا، شاد محمد خان میری، خانمیر هلالی او په کشرانو کې د دوست محمد خان کامل، افضل خان بنگښ، سید میر مهدي شاه مهدي، محمود قلندر، حبیب الرحمن قلندر، مفتون، نصرالله خان نصر، حسین بخش کوثر غوریاخیل، او الف جانی ختکې نومونه د خاصې یادونې وړ دي. که څه هم دغو شاعرانو او لیکوالوله دلې څخه ځینې په تحریک کې شامل نه وو خو له (پښتون) سره یې همکاري کوله.

امیر حمزه شینواری د خدایي خدمتگارو دادب پالنې په باره کې لیکي: «د پښتو ادب په ځیره کې سرخپوش ادب هم څه کم ښایست نه دی پیدا کړی. د پیرنگی د جابر حکومت په وجه چې د (روه) په پښتون اولس کې کوم رد عمل پیدا شوی و او هغه د باچا خان په قیادت کې د هغه برخلاف کوم جهاد کړی و، هغه د پښتو ادب په عمارت کې د یوې اهمې ردې حیثیت پیدا کړی دی. پښتو ادب ته یې د نویونویو تشبیهاتو او استعارو بخښنه کړې ده. ښه ښه شاعران او ادیبان یې پیدا کړي دي.»
(د میرمهدي شاه مهدي د نشان سریزه، ټ-خ مخونه).

۳) کله کله د یوه ادبي سبک په رواجولو کې منفرد اشخاص هم

لوی لاس لري. د دغو اشخاصو په ډله کې یو هم حمزه شینواری دی چې «د غزل پلار»، «د غزل استاد» یا «د غزل بابا» په نوم شهرت لري. حمزه شینواری د غزل په قالب کې نوې ساه پو کړه، عرفان او پښتونوالي یې د غزل په نغري میلمانه کړل، ښکلا او ظرافت یې ورسره کښېنول؛ پر زاړه تخیل یې نوې جامې ورواغوستې او د شعر ناوې یې د تشبیهاتو او استعارو په مرغلرو باندې سینګار کړه. شاعرانو چې دغه ښایسته ناوې ولیده بې اختیاره پسې روان شول او د خیبرادبي مکتب یې جوړ کړ. په دې مکتب کې د لعل زاده ناظر، خاطر اپریدي، خیبر اپریدي، ساحر، باصر شینواري، سیماب شینواري، جوهر شینواري، عبدالقیوم کوثر، مراد شینواري، اکرم خان فاروق، احسان ظهیر او یارحسین سایل غوندې شاعرانو ګډون وکړ او په خپلو نغمو سره یې خیبر ته د خلکو پاملرنه واړوله.

٤) د پښتو فوکلوري ادب چې د عوامو ادب یې هم بولي، ترزیاتې اندازې د پښتنو خالص او نږه ادب دی، خو لیکلی ادب بیا تر زیاتې اندازې د تقلید له لارې منځ ته راغلی دی. زموږ کلاسیک ادب له عربي او فارسي ژبو څخه متأثر دی او په معاصر ادب کې د لویدیځې نړۍ په تیره اروپایي ادب اغیزې په زیاته پیمانه لیدلای شو. په واقعیت کې معاصر ادب، په کلاسیک قالب کې د پرمختللې نړۍ د نویو خیالونو او فکرونو ځایونه او ځلونه ده. په دې کې شک نشته چې په کلاسیک قالبونو کې هم نوښت راغلی دی خو په عمده توګه قالب زیات تغییر نه

دی کړي. لیکن د لته زمونږ اصلي هدف د دې تکي څرگندول دي چې په کوزه پښتونخوا کې له انگریزي ادبیاتو سره د آشنایي له امله د دې امکانات زیات وو چې همغلته دې د معاصر ادب د نویو ژانرونو زړي تیغونه ووهي. افغانستان لکه څنگه چې په وچه محاط هیواد دی هماغسې د نړۍ د نورو فرهنگونو له نفوذ څخه هم لیرې پاتې شوی و. یو شمیر عواملو، په طبیعي یا مصنوعي توگه، افغانان د تجرید په حالت کې وساتل اما په کوزه پښتونخوا کې تعلیمیافته قشر له انگریزي، اردو او یو څه له فارسي او عربي ادبیاتو څخه په استفادې سره د بدیعي ادب په برخه کې شایسته زیات پرمختگ وکړ.

۵) د پښتو معاصر ادب د پرمختیا په لاره کې ځینې خنډونه هم پراته وو او لاتر اوسه شته. تر ټولو ستر خنډ د او چې هلته پښتو رسمي ژبه نه وه او د پښتو د خپرونو په لاره کې به دولتي واکمنانو ستونزې راپیدا کولې. نو چیرته چې د خپرونې امکانات لږ وي بدیعي ادب هم په مطلوب ډول پرمختگ نشي کولی. یو شمیر پښتنو لیکوالو په دې فکر چې د مخاطبینو دایره یې تنگه ده، په نورو ژبو کې لیکنې کړې دي. حتی امیر حمزه شینواري په ابتداکې په اردو ژبه شعرونه لیکل، خوده ته خپل پیر او مرشد سید عبدالستار شاه لارښوونه وکړه چې په پښتو شعر ووایي. په پښتنو کې ډیر داسې پوهان او لیکوال تیر شوي دي چې په مورنۍ ژبه یې څه نه دي لیکلي او یا یې ډیر لږ لیکلي دي. هغوی فکر کاوه چې په پښتنو کې د لیک او لوست خاوندان لږ دي اما له دې نه غافل

وو چې ابتکاري اثر که په هره ژبه ولیکل شي هرو مرو د یو چاله خوا نړیوالو ته ورپیژندل کیږي. برسیره پردې، که پښتانه په خپله مورنۍ ژبه څه نه لیکي نوددوی ژبه به څنګه غني شي؟ سره له دغو خنډونو په پښتونخوا کې پښتو ادب ته د پاملرنې وړ کار شوی دی.

ادبي ځانګړتیاوې:

په اوسني وخت کې چې د پښتو ادب ګلبڼ په رنګارنګ ګلونو ښکلی شوی دی. باید د هر ګل ستاینه په جلا جلا پاڼو کې ولیکله شي، ځکه وایي چې: «هر گلی را رنگ و بوی دیگر است» او دا هم څرګنده ده چې د رنګ او بوی ستاینه په قلم کې نه راځي. ښه شاعران او ښه لیکوال تصنیف ته ځان نه تسلیموي ځکه چې په هر تصنیف کې ګډ خصوصیات بیانیږي. د شاعر او لیکوال په وینا کې چې هر څومره نوښت او انفرادیت زیات وي او هر څومره چې ځانته مستقل سبک ولري هغومره دده وینا ارزښت پیدا کوي. له دغو ستونزو سره سره، ادبي کره کتونکي هڅه کوي چې د یوه عصر د ادب کلي جاج واخلي او نورو ته یې ورو پیژني.

لومړی به د هنري نثر په باب خبرې وکړو. د پښتو معاصر هنري نثر په روایتي یا حکایتي بڼه کې راڅرګند شو، رواني یې پیدا کړه، روڼ او شفاف شو، خوږوالی یې وموند او د فرهنګیانو ادبي تنده یې ماته کړه. د منشي احمد جان په لیکنو کې هنري نثر د شعر مقام ته پورته شو. دده (آدم درخانۍ) د هنري نثر غوره بیلګه ده. د محاورو او اصطلاحاتو په مناسب استعمال سره د قصې ښکلا زیاته شوې ده. راحت زاخیلي په

(کونډه نجلی) کې همدغه سبک څلولی دی او هنري نثر یې په لنډه کیسه کې باب کړی دی. د پښتونخوا د نثر یوه ځانګړتیا داده چې فصیح، ظریف، او آهنګوال لفظ انتخابوي، د مثال په توګه، هغوی د «وګړواکۍ»، «ګړدود» «غونډله» پرځای د «جمهوریت»، «لهجه»، «جمله» په شان الفاظ، که څه هم له بلې ژبې راغلې وي، غوره ګڼي ځکه له یوې خوا فصیح الفاظ دي او بل دا چې ټول پښتانه پرې پوهیږي او د خپلې ژبې مال یې ګڼي. که څه هم د پښتونخوا د لیکنې پر ژبه د اردو ژبې او یو څه انګریزي ژبې اغیزه لیدله کیږي خو ادبي سبک یې کړکیچن او پیچلی نه دی. د ژبې طبیعي جریان تعقیبوي او له همدې امله د خپلې سیمې خلکو ته د پوهیدو وړ دی. د داستانونو ژبه معمولاً پسته، خوږه او محاورې ته نږدې ده.

د مضمون په لحاظ، د لومړي پړاو د استاني ادبیات کلتوري ریفورم، د استعمار پر ضد مبارزې، له مظلومانو څخه د فاع، د اسلامي او پښتني اخلاقي موازینو توضیح، او د مینې او دوستۍ موضوعاتو ته وقف شوي دي. د ثقافت یا کلچر په برخه کې عمومي تمایل دادی چې په پښتنو کې ځینې ناوړه دودونه او خرافي افکار باید له منځه ولاړ شي او د پښتنولی ځینې نورمونه چې د هیومانیزم، دموکراسي، او د عصر غوښتنو سره سمون ولري تر پخوا لازیات تقویه شي.

د انګریزي استعمار پر ضد مبارزه د لومړي پړ او عمده مضمون دی. په هغه وخت کې د پیرنګي د استعمار پر ضد څو ډوله مبارزې

رواني وي: د سياسي گوندونو په بنه، د روحاني مشرانو ترقيادت لاندې جهاد، او د منفرد و اتلانو ياوړو د هشت اچوونکو دلگيو عمليات. سياسي گوندونو په ژبه او قلم تبليغ کاوه او د قرباني ځخه يې هم ځانونه نه سپمول. د سياسي گوندونو په جمله کې د خدايي خدمتگارو غورځنگ د فرهنگ له لارې ستر خدمتونه ترسره کړل. ددوی په ادبي آثارو کې د ژمنی (تعهد) برخه پياوړې ده او په هغو کې يې د آزادۍ غوښتونکو اتلانو کارنامې ترسيم کړې دي او عاطفي بڼه لري.

ددوهم پړاو په داستاني ادبياتو کې هنري بداعت ته زياته پاملرنه شوې ده. که څه هم د هند د نيمې وچې له ويش نه وروسته په لويديزه برخه کې نوی دولت مينځ ته راغی، سره له دې خدايي خدمتگارانو هغه يو مصنوعي او تحميلي دولت وگاڼه او خپلې مبارزې ته يې دوام ورکړ. خو دا بايد وويل شي چې د دغسې ليکوالو او شاعرانو شمير محدود و. په همدې وخت کې د پرولتاري ادبياتو بيلگې هم ترسترگو کيږي؟

هغه څه چې د داستاني ادبياتو په باب وويل شول د شعر په باره کې هم ويل کيدای شي. په پښتونخوا کې آزاد شعر ته د افغاني شاعرانو په اندازه تمايل نه ليدل کيږي خو د موضوع ساحه يې پراخه او د افکارو رنگيني پکې زياته ده. د ځينو شاعرانو په آثارو کې د هندي سبک او انگريزي ادبياتو اغيزې هم ليدل کيږي، خود خيبر مکتب، شعر د کلچر په خم کې رنگولی او غزل يې پښتون کړی دی. د پښتونخوا د شعر په تنه د طغيان او عصيان نښې هم ليدل کيږي، ليکن ښکلی او شاعرانه

طغیـان چې د شعـارورکوونـکو لـه ښکنځلـو سره جوت توپیر لري د پښتـونـخوا پـه ځینو شعرونو کې د فـارسي ژبې د ستـر شاعـر حافظ شیرازي د شعر په شان شاعرانه ښکلاوې هم په لومړي ځل لیدل کیږي او هم چې ورتـه ځیر شي پـه ښـکلاکې ښـکلاوې او «نـور علـی نـور» پـکې موندل کیږي. په دې اساس، د نامتو شاعـرانو شعرونه بایـد لومړی ځل د خونـد د پاره ولوستل شي او دوهم ځل د شاعـرانـه نزاکتونـو، روابطـو، او تنـاسب د پیـدا کولـو د پاره. پـه اکثرو شعرونو کې د بیت دوهمه مسرۍ هغه کار کوي، لکه د آزاد شعر وروستۍ جمله چې تصویر بشپړوي. یو نیم شعر او یونیم نیمګړی داستان لوستونکي ته چانس ورکوي چې پاتې برخه په خپل ذهن کې بشپړه کړي کله کله نیمګړې خاتـمه له بشپړې خاتمې څخه خونده وره وي.

د پښتـونـخوا معاصر ادب یولوی سمندر دی، تر هغې چې څوک دغـه سمندر تـه ورننـه نوزي د هغې پـه لویۍ او شتمنۍ (غنا) باندې نـه پوهیږي. دلتـه دزده کوونکو د لارښوونې د پاره یواز ې څوتکوتـه اشاره وشوه. اوس ددې وخت رارسیدلـی دی چې د شعـر او داستـان څو تـنـه استازي وپیژنو او څو بیلګې یې ولولو.

نامتو لیکوال او شاعران:

د ادبیاتو د تاریخ لیکونکي کله کله د ځینو عـواملو پـه اثر پـه خپل قضاوت کې اشتباه کوي چې مهم علتونه یې دادي: (۱) ځینې شاعران او لیکوال لوړ سیاسي موقف لري او ادبي مؤرخ دده د شهرت تراغیزې

لاندې راځي (۲) ځینې شاعران او لیکوال نامتو پوهان دي خو ادبي آثار یې هغومره وچت نه وي. د دې ډېره چې د دغسې پوهانو درناوی شوی وي هغوی په لومړي کتار کې درول کیږي. (۳) د ځینو لیکوالو او شاعرانو آثار د ادبي مؤرخ په لاس کې نه وي یوازې څو بېلګې یې دلته او هلته لیدلې وي نو کله د هغو محدود وبېلګو په اساس قضاوت کوي او یاد کوم کره کتونکي له عینکو څخه په ارزیابۍ لاس پورې کوي. (٤) د ادبي تاریخ لیکونکی هم خپل ځانته جلا معیارونه لري هغه لیکوال یا شاعر ته زیات ارزښت ورکوي چې د فکر یا عاطفې له پلوه د ادبي مؤرخ له فکري یا سیاسي تمایلاتو سره نژدېوالی لري او یا د دې په خلاف، هغه لیکوال یا شاعر ته ارزښت نه ورکوي چې ایډیالوجیک اختلاف ورسره لري، شخصي حب او بغض هم بې اغیزې نه دي.

د دغو یادونو په نتیجه کې باید ووایو چې زده کوونکي باید پخپله هم د ځان د پاره مستقل قضاوت ولري او په ټوله معنی په کتاب باندې تکیه ونه کړي.

شاعران:

فضل محمود مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، محمد اکبر خادم، حمزه شینواری، فضل الرحیم ساقي، اجمل خټک، عبدالغني خان، عبدالمالک فدا، سیف الرحمن سلیم، یونس خلیل، فضل حق شیدا، سید رسول رسا، اشرف مفتون، قلندر مومند، سمندرخان سمندر، ایازداؤدزی، صاحبزاده فیضي، ایوب صابر، قمر راهي، پیر ګوهر

رومان ساغر، رحمت شاه سایل، ساحر اپریدي، سعد الله جان برق، عبدالرؤف زاهد، همیش خلیل، لعل زاده ناظر شینواری خیبر اپریدی، محمد اعظم اعظم، اکرام الله گران، محمد اشرف غمگین، سلیم راز، عاصی هشنغری، اخونزاده فرمان، مسافر، سید محمود ظفر، عبدالله جان مغموم، عبدالرحمن شباب، زیتون بانو، مشتاق احمد فانی، محمد- نواز طائر، محمد اسلام ارمانی، سلطان محمد صابر، رحمت الله درد، طاهر کلاچوی، سلمی شاهین، ثروت جهان، سیده بشري بیگم، سید- محمد تقویم الحق کاکاخیل، تقی شراب هاشمی، پریشان ختک، محمد غازي سیال، عبدالرحیم مجذوب، محمد اقبال نسیم ختک، راج ولیشاه - ختک، عبدالقیوم مروت، مجبور سورانی، درویش درانی، افضل- شوق، سعید گوهر، عبدالکریم بریالی، ربنواز مایل. عبدالباری اسیر، محمود ایاز او نور.

کیسه لیکونکی:

راحت زاخیلی، سر بلند خان د بدربنو، عبدالخالق خلیق، عبدالکریم- مظلوم، میر مهدي شاه مهدي، سیدرسول رسا، ماستر عبدالکریم، شیرزمان غمجن (طایزی)، قلندر مومند، اجمل ختک، همیش خلیل، نادر خان بزمی، مبارک سلطانه شمیم، زیتون بانو، طاهر اثر اپریدی، عبدالغفران بیکس، ولی محمد طوفان، ارباب رشید احمد خان، طاهر- بخاري، رضا مهمندي، اشراف حسین احمد، سعدالله جان برق، حسن خان سوز، هدایت الله ختک، سحر یوسفزی، محمد اعظم اعظم

قمرالزمان قمر، سیف الرحمن سید، عبدالکافي ادیب، اکمل اسد- آبادی، اشرف درانی، ساحر اپریدی، شاهد ختک، الهام گل نسیم، ثروت جهان کوکب، مظهر شاه کاکاخیل، جامداد ختک، رینواز- اورکزی، اکرام الدین اکرام، صاحب شاه صابر، او په لسګونو نور لیکونکی.

ناول لیکونکی:

راحت زاخیلی، حمزه شینواري، سید رسول رسا، اشرف درانی، صاحبزاده محمد ادریس، شیرزمان غمجن (طایزی)، سلطان محمد ماتوخان، امیر محمد ساغر اپریدی، محمد ابراهیم شبنم، تکریم الحق- کاکاخیل روغ لیونی، غازي سیال، شیرمحمد خان شیر، او نور.

ادبي څېړونکي:

دوست محمد کامل، مولینا عبدالقادر، اجمل ختک، همیش- خلیل، قلندر مومند، عبدالاکبرخان اکبر، عقاب ختک، سمندر بدرشوی، سیال کاکړ، عبدالحلیم اثر، سید رسول رسا، عقاب ختک، سید تقویم الحق کاکاخیل، محمد اعظم اعظم، رضاهمدانی، محمد- افضل رضا، راج ولی شاه ختک، اقبال نیسم ختک، محمد نواز طایر، پریشان ختک، اخونزاده فرمان مسافر، ایوب صابر، صاحبزاده حمید- الله، سلطان محمد صابر، فضل احمد غازی، عبدالکریم بریالی، عبدالباری اسیر او نور.

طنز لیکونکی:

راحت زاخیلی، محمد اعظم اعظم، حسن خان سوز (مستعار نوم: شلـمانی)، عبدالمجید نازک، سعد الله جان برق، اجمل ختک، افضل رضا (مستعار نوم: مالگین ملک پوری)، مهدي شاه مهدي (مستعار نوم: سودایی) قلندر مومند، ایوب صابر، عبدالله جان مغموم (مستعار نوم: مرچکی) ډاکتر اسرار، سید تقویم الحق کاکاخیل او نور.

د فرهنگی نهضت لاربنوونکی: خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان.

یادونه: کله چې د پښتونخوا پر ادبیاتو بشپړ او جامع اثر لیکل کیږي هلته باید نه یوازې د لیکوالو او شاعرانو نومونه راوړل شي، بلکې باید د هغو د ادبي آثارو عنوانونه هم معرفی شي. برسیره پردي، په دې لړکې د ډرامه لیکونکو نومونه هم باید ذکر شي. په پښتونخوا کې تردې وخته څه کم یا زیات (۱۰۰) فلمونه جوړ شوي دي، د امکان په صورت کې دې د فلمي سناریو لیکونکي هم معرفي شي، ځکه چې د فلمي سناریو لیکنه هم ادبي نوښت گڼل کیږي.

منشی احمد جان (۱۲۶۷ - ۱۳۳۰ هـ.ش):

د پښتو د معاصر نثر سر لاري، مولوي احمد قاضي، میر احمد شاه رضواني، او منشی احمد جان دی. د ځینو ادبپوهانو په نظر، منشی

احمد جان د معاصر هنري نثر مؤسس دی. دده مشهور آثار دادي:

۱- (هغه دغه) په ۱۹۲۹ع کال کې چاپ شوی دی.

۲- (د قصه خواني ګپ) په ۱۹۳۰ع کال کې چاپ شوی دی. (۱)

۳- (تاریخ افغانستان) د انګریزي ژبې څخه ترجمه شوی دی.

آدم درخانۍ

درخانۍ په سوات کې د یوه طاوس خان نومي پښتون لور وه او د پایو خان نومي یو پښتون هلک چنغله وه. یوه ورځ د درخانۍ د ترور د لوروادہ واو په هغه کې یې د کوزې باز درې په یوه آدم خان نومي خانزاده باندې سترګې خوږې شوې. « تپ له دواړه لاسه خیژي »

هغه هم زړه پرې بایلود. دې اور داسې لمبه وکړه چې دواده د خلاصیدو او د میلمنو د رخصتیدو نه پس دواړو په لاره کې یو بل ته په غلا غلا کتل. ماسخوتن په حجره کې چې آدم خان یوه ګوته رباب ووهلو نو یو سوړا سویلی یې وکړ او میرو، بلوخپلو خوږو یا رانوته یې د زړه حال وویلو.

د هغه دا مراد وچې په دې شپه د آشنا دیدن ته لاړی.

پر دوکورو نو ته تلل « د خالصې دل » نه و، ولې میرو، بلو ورته حلال کړي چرګان وو.

سمدستي یې ملاوتړله او شپه برې بازدرې ته لاړل. بلویې چرته د

---

(۱) هغه دغه او د قصه خوانی ګپ مجموعې د اتیایمو کلونو په ترځ کې د ښاغلی قلندر مومند له مقدمو سره بیا په پیښور کې چاپ شوې (هـ).

څوکی د پاره ودراوه او دوی دواړه د درخانۍ کورته ورغلل. میرو ورته ړومبی روګو در صحیح کړی و. آدم خان د آشنا کټ ته ورسید. درخوتار په تار په پالنګ او ده پرته ده. څنګزنې سپوږمۍ اویو نیم ستوری یې په غلا غلا دیدن کولو. ده یو ساعت په غټو سترګو ورته و کتل. چې ښه زور زیریې ویوست وروغوندې یې د پښې کټه ګوته ترې نه ونیوه او ویښه یې کړه. چې درخوسترګې وغړولې نو هغه بشره ورته ولاړه وه چې د چاپه خیال کې او ده شوې وه. حیرانه شوه چې دا خوب دی که ویښه. څو ځلې یې سترګې و مښلې او بیا یې وغړولې. چې ښه یقین یې راغی نو پاشیده او ورتر غاړه وته. غوړکې یې ورته ډیر ډیر هر کلي ووایه او بیا یې د خپلې مینې د فترورته پرانیست. په خلکو لویه شپه تیره شوه او په دوی د سترګورپ و. میروشپیلی وواهه. مطلب یې دا و چې چرګانو بانګونه ووې، ملایانو اخ توخ جوړ کړ. هسې نه چې شرمینګې جوړه شي او د اوښ په شاموسپې ونه خوري. آدم خان، درخانۍ داوښکو ډکې سترګې یوبل نه جدا شول.

دې نه پس د آدم خان د عمر مزه ورکه شوه او ورو ورو داسې له برمه پریووت چې کټ یې ونیو. په درخانۍ هم خپلې مینې زور وکړ چې صبریې خلاص شو نو یو ځل داستازي په خوله او یو ځل د دایي په خوله څه نخښې نښانې اوسوال ځواب یې ولیږه را ولیږه. پس له دې پایا و هم زر تر زره واده جوړ کړ او د درخانۍ ډولی یې راوړه. آدم خان ډیرې ایرې په سرواچولې او ډېرې خاورې یې ونوستې. آخریې ځان بې شرمه کړ او

خپل پلار حسن خان ته یې غوږ پریکړي ووې چې که زما ژوند دې په کار وي نو دا بې له درخونه گران دی. حسن خان ته دا خبره د پښتو په مذهب نا روا ښکاره شوه . . .

څو ورځې پس د هندوستان پاړوګان چیرته د آدم خان په حجره راپیښ شول چې د آدم خان یې داسې بدحال ولید نو تپوس یې وکړ. میرو ورته کیسه تیره کړه. هغو د دیدن ذمه ووهله. ړوند د خدای نه څه غواړي دوه سترګې. آدم خان او میرود جوګي جامې واغوستې، سرونه یې ببر کړل او کناوې یې په پښو کړې. د پاړوګانو بالکیان شول. تلل تلل په بره بازدره ورغلل، د پایاو په ډیوډۍ کې یې پیټاړ رونه کوز کړل. د مارانو تماشا یې جوړه کړه. د بین په آواز ډیر هلکان، جینکۍ او نرښځې پرې راغونډ شول. پایاو هم ورته راووت. درخو هم تمبې نیمکښو کړې. آشنا سره یې د سترګو هرکلی وکړ. « چا ماران کتل او چا یاران. » پاړوګانو پایا ونه بنداره واخیسته او کور سره یو باغ کې یې دیره ونیوه. هر چیرته چې به ګرځیدل خو دلته به راتلل.

درخو هم وخت بې وخته باغ پلو مخ ښکاره کولو. څو ورځې پس پایاو پرې بدګمانه شو او دوی یې له باغ نه وشړل. دا اسره هم خوره شوه. لږې ورځې پس آدم خان یخنۍ ووهلو او تبه بریښ یې ملګري شول. په دارو درملو ښېګنه ونشوه او آخریې د دنیانه سفر وکړ. د آدم خان د مرګ خبر وګرځید او درخوپرې خبره شوه نو سمدستي په زمکه را پریوته. سترګې یې حق ته ونیولې. خپل پردي په راټول شول، لاس پښې یې ورته

دمنبل، سپیلنی یې ورته لوګی کړل، نظر ونه مات شول.

لنډه داچې دم دعا، بند، تعویذ هرڅه خلاص شول خود رخانی وه چې سا پکې ونه غړیده، یخه تخته وه او تخته پاتې شوه. چا هوښیار بنده چې وکته نو روح یې پخوا الوتی و.

دا خبره هم مشهوره ده چې دوی دواړه په مړونې قبرکې یو ځای شوي دي. خو دا راته هسې د یارانو ګپ ښکاري چې خلک یې خپل زړه د خوشحالو لو لپاره وايي. دا هم خلک وايي چې د آدم خان د قبر د کې نه چې څوک شهباز جوړکي نو رباب یې زر زده کیږي. و الله اعلم.

راحت زاخیلی (۱۸۸٤ - ۱۹٦۳م):

راحت الله راحت د سید فریح الله زوی په (۱۸۸٤ع) کې د نوښار په زاخیل نومي کلي کې زیږیدلی دی. راحت زاخیلی لومړنی لیکوال دی چې په پښتو ژبه یې لنډې کیسې او ناول لیکلي دي. (۱) همیش خلیل دده په باب لیکلي: «... د خپل پلار سره د ابتدا یي زده کړې نه پس د دیني تعلیم حاصلولو په غرض یې وطن پریښو. دغه دوران کې راحت صاحب د عربي صرف و نحو او طب په زور نظر مطالعه کړل. د

(۱) د راحت زاخیلی د آثارو شمېره تر شلو اوړي. د لنډو کیسو مجموعه یې ښاغلی افضل رضا تیاره کړې ده او د پیښور پښتو اکادمي (د راحت افسانی) په نامه خپره کړې ده. ناول یې (ناول د ماه رخې) نومیږی، چې په ۱۳٦۳ هـ ش کال د کابل پوهنتون له خوا د ښاغلی لطیف بهاند په زیار چاپ شوی دی. د شعرونو یوه مجموعه یې (داغونه) نومیږي چې ارواښاد رضا همداني تولله کړې ده او په پیښور کې چاپ ده. بله مجموعه یې داغستان نومیږي چې زلمی هیواد مل توله کړې او په کابل کې چاپ ده. (هـ)

خپل کشر ورور سید شفقت الله په ناڅاپه مرګ راحت صاحب وطن ته واپس راغلو. د ورور په فرقت راحت صاحب ته یوه داسې صدمه ورسیده چې دا صدمه روستوبیا د اشعارو په شکل څرګنده شوه. د ورور مرګ هغه په میرو او ځنګلو سر کړو. د فراق په دغه لمحه کې راحت صاحب د خپل محبوب ورور په بیلتون کې پنځوس د فارسۍ او درې د عربي غزلې وویلې. دغه شان فطرت د پښتو ادب ددې نوموړی ادیب او لیکوال د زړه تارونه د هغه د ورور د هجر په مضراب داسې ټنګ وهل چې لا تر اوسه د پښتو ادب په ورشو کې خپلې سوې ساندې وایي. ویلی شي کوم وخت چې د راحت صاحب اشعار د هغه پلار ولیده نو ویې ویل: تا خپل لیونتوب دې د پاره په کاغذ ښکاره کړ چې نور خلک پرې لیوني کړې. »

راحت زاخیلي په (۱۹۰۸م) کې د پښتو لومړنی او وه ورځنی اخبار (افغان) خپور کړ او له دې امله، د لومړنیو پښتو ژورنالیستانو په کتار کې هم درېږي. راحت صاحب ځینې آثار په پښتو ترجمه کړي دي او د حمزه شینواري په قول« د بلې ژبې نه نثر په نثر او نظم په نظم پښتو کې چې راحت صاحب ترجمه کوي داسې بل زوی پښتنې د نیا لا نه دی پیدا کړی ».

د راحت زاخیلي (کونډه جینۍ) یو ادبي شاهکار دی. دده د ادبي خدمتونه په باره کې د پښتو دغه لنډۍ صدق کوي:

ستا د ښایست ګلونه ډیر دي
ځولۍ مې تنګه زه به کوم یو ټولومه

دلته به دارو اښاد راحت صاحب د هنري نثر د ښود لوړ پاره د (کونډه جینۍ) په ځای یوه بله لنډه کیسه را نقل کړو. دغه کیسه په شاعرانه سبک لیکل شوې چې هم لنډه کیسه ده هم شعر دی.

سین چپې چپې – ابا سین چپې چپې

په نغښتو متهو چې (بخملۍ) د بروزو شوړه تنور ته وروا چوله نو د اورلمبو په یې د سرنه اوچتې ژبې ووهلې. د هاړ غرمې او د تنور تاوېې په بدن باندې د خولو نېزرامات کړو. شین خال یې د زنې په کوهي کې غوپې ووهلې. سپین د نرۍ خامتا کمیس یې وریږورې داسې لیوشو چې د بدن په خوځیدو یې د شا په تخته د نرو نرو گونجو گلگاري کیده او ورانیده.

(حسن) کورته د راننوتلو سره وویل:

دا د غرمې تنور یې تود کړ

شینکي خالونه یې خولو کې غوپې خورینه

بخملۍ موسکۍ شوه: ستا خوله کې هر وخت تپې وي.

حسن وویل: بل هیڅیر ته زما تپه نه رایاد یږي خو چې تا وینمه نو.

بخملۍ د بنو غشي، لکه سنگینو نه زمکې ته ټیټ کړل خپل کار کې یې تلوار را واخیسته.

حسن: په تامې د اورغ پیر زونه ده. ارمان مې دا دی چې ته لکه بي بي کټ کې ناسته وای او بل چا در له په خولې سړ ولی. . . خو . . . خو.

بخملی: یعنې زه شله ګیدړه وای یا په نري پرته وای چې بل چارا ته په خوله کې را کولی؟

حسن: خدای دې نه کړي هسې . . .

بخملی: نو پښتنه په کار بده نه ښکاري او هره ښځه هم او بیا په تیره په خپل کار زه ډیر شکرونه وایم چې د خپل . . . . . خدمت کوم!

حسن: زما نوم دې ولې وانخیست؟

بخملی په کټ کټ وخندل. داسې خبرې به د دوی هره ورځ کیدې خونن د خولو سپرلي بل رنګ پیدا کړی و.

حسن: کمیس دې د خولو له زوره داسې غورځي، لکه د سین چپې.

بخملی: نه! د اباسین چپې

حسن: نو چې لږ ترې بیرته شو هسې نه چې ډوب مو کړی . . .

او لاړ د لوخې کچه څېرې لاندې کښیناست. د ینه پس دا د دوی د مینې محبت ظاهرو لو مشغولا او د خبرو ګیو لو بسم الله شوه «سین چپې چپې – اباسین چپې چپې» د دوی په وخت. د خندلو په وخت، د ژړلو په وخت. لنډه دا چې د سلام ځای د محبت دې کلمې ونیو.

د دوی محبت ته به خلکو په کمه سترګه کتل؟ دا د هر چا خپل نیت و. د خلکو په مخکې به دا کلمې په سترګو کې ویلې شوې. د حسن سترګې چې به ځیر ځیر شوې نو د هغې به تیتې شوې، لکه چې چا ویلي دي:

په لکونو اشارې شته د ښايست په پوټې نازکې
په کروړونو سلامونه شته د مينې په پټ رازکې

شپې او ورځې اوريدې اوښې تيريدې. د تيرې سنې (۱۸۵۳ع) په اوړي کې ځای په ځای و باغونډې جوړه شوه. په غره په سمه د مړو کړساوه. ډيرې يتيمان او ډيرې کونډان کړل، ډيرې يې بورې کړې او ډيرې يې سرتورې کړې. حسن او بخملۍ هم په دې شمير کې را غلل.

له فاني محبت نه يې ابدي محبت خوښ کړ، خلکو آسمان ته خولې بقې کړې، باران د پاره خيراتونه، زارۍ وشوې. خدای سره هر څه ډير دي. د باران فرشتو د آسمان د سمندر ورخ را مات کړ او لکه د زوره ورې ګرمۍ زوره ور با رانو نه را ښکې شوه . . .

يا خوچا د باران سوال سره خير نه وغوښتی او يا خود ګرمۍ په آخرينه ورځ د حسن او بخملۍ په نامراده شوې مينه باندې آسمان داسې بې اختياره وژړل چې د چا داسې ژړا يادہ نه وه. دومره سيلا بونه چې ډير کلي يې يوړل؛ ډيرې مقبرې يې هوارې کړې، ژوندي يې د پولۍ پرق ته کښېنول او مړی يې د کالی درياب تلې ته ورسول . اباسين خو اباسين دی، د لنډي او سوات د سيند نيزونو هم د تاريخ د پاڼو يو ګوټ کې ځای وموند.

« سين چپې چپې - اباسين چپې چپې »

عين هغه ځای نه چې کوم ځای لنډی او اباسين غاړه وزي، دا وبوله منځه يوې زرينې ښاپيرۍ وزرونه پرقول او آسمان پلو ته و چته شوه. د

مازیګري لمر او د اوبو د پرقا په رنګینو پلوشو کې مخ په قبله د هغو دوو مسافرو میلمنو استقبال ته والوته کوم چې د څپو په بادي اوښانو سواره راتلل: «سین چپې چپې - اباسین چپې چپې» ښاپیرۍ د هغو په سرونو د خپلو ځلیدونکو وزرو سوری وکړ اوور سره پښتنه شوه. مسافر په داسې سیالۍ راغي چې کله یو مخکې شي او کله بل. هر مخکې چې یو فرلانګ نیم لا ړشي نو د اوبو په یو چورلک کې د خپل اوښ مهار دومره راتاو کړي چې وروستنی ورورسي، او جوړ د «سین زنده باد» او «اباسین زنده باد» چیغه هم وباسي، څکه چې خلکو جدا جدا ښخ کړي ووخوسین یو ځای کړل. خیر آباد سره دادواړه یو قطب بل سویل لوري ته بیل شول. ناڅاپه د قطب غاړې مسافر د اباسین یوې زوره ورې چپې دستر ګورپ کې د سویل مسافرته څو قدمه مخکې بوته خو بیا راستون شو. ملګري ورته د توروویښتو په بوکره کې پټ مخ راورسیده «سین چپې چپې، اباسین چپې چپې» دواړه داسې غاړه غړۍ شول چې د اباسین چپو څه چې د غرونو تړوهم نه شو جدا کولای، ښاپیرۍ د زري وزرو په کفن کې ونغښتل او داوبو تل ته یې وسپارل.

د غرونو څوکو او د اکبر پاچا د قلاد یوالونو په زوره چیغې کړې: «سین چپې چپې - اباسین چپې چپې».

حمزه شینواري:

ابوالمراد حمزه شینواري په (۱۹۰۷ع) * کال د دسمبر په میاشت

(*) استاد حمزه شینواری د ۱۹۹٤م کال په فروري کې ومړ او په لواړګي کې خاوروته وسپارل شو (هـ)

کې د خیبر په لواړګي کې د ملک بازمیرخان (۱) کره زیږیدلی دی.
د (ځلنده ستوری) لیکوال اخونزاده فرمان مسافر دده د کوچنیوالی ژوند داسې انځوروي: «د ابتدایي تعلیم په غرض د خپل کلي په سکول کې داخل شو. د تعلیم حاصلولو څه نه څه شوق یې لرلو، خواستاذ صبب په ابتداکې هلوود دوی دا شوق په نشبت او پریشانی بدل کړو. واقعه داسې وه چې یوه ورځ دوی په تختی باندې د پتهی لیکلو په ځای د انسانانو خاکې راښکودې او په زړه کې من من غتیده چې استاذ دا ووینې نو ډېر داد به راکړي. او ماشومان چې څومره په داد او شاباشی خوشحالیږي څه پته خبره نه ده. خو هغه نیک بخته چې د انسانانو هغه خاکې ولیدې نوبینت یې راواخیستو او چغه یې پرې راوویسته چې دادې څه کړي دي؟ او بیا یې نه سرکتو او نه پښې او داسې یې ووهلو چې په چغو یې د خواوشا کیمرو اوسیدونکي هم راخبر شول. حمزه صیب تردویم جماعت پورې راورسیده خو عاقبت یې له سکول نه تیښته غنیمت وګڼله. له دې کبله مشرورور په اسلامیه کالجیټ سکول پېښور کې داخل کړو. خو هلته هم دا حال و. وخت په وخت به د سبق نه پټیدلو او سزاګانې به یې خوړې نتیجه دا شوه چې په لسم جماعت کې یې سبق نیمګړی پرېښود.»

---

(۱) په (اوسنی لیکوال) کې د حمزه د پلار نوم بازمیر خان او په (ځلنده ستوري) کې میربازخان ښوول شوی دی. ددې خبرې سپیناوی په کار دی.

حمزه صیب هم په دې باره کې داسې لیکي: «دوړو کوالي نه زما طبیعت د سبق سره جوړ نه و او ما به د تعلیم نه گریز کاوه. په پنځم جماعت کې زما شاعرانه فطرت غزونه وکړه او ما د شاعرۍ بسم الله په اردو ژبه وکړه. مولانای محترم حضرت عبدالقادر صاحب به ما ته اصلاح راکوله. د نهم جماعت نه پس زما آزاد قطرت د هر یو قید ځنځیرونه وشلول او ما تعلیم ته په مخه دې ښه وویل. پلار مې یو مالدار ملک او سرکاري ټیکه دار و، د معاش د غم نه وزگار وم. په اردو ژبه مې افسانې او غزلې لیکلې ... په ۱۹۲۳ ع کې ما ته خپل شیخ سید عبدالستار صیب چشتي هدایت وکړ چې زه دا رد و ادب په ځای د خپلې مورنۍ ژبې پښتو ادب ته توجه وکړم ځکه چې د هغوی په خیال ما په خپله ژبه ظلم کاوه او د هغوی د ارشاد څه داسې اثر و چې زما ذهن په معجزانه طور دارد و ادب د گلانو د کټه لمن څنډ وهله او د خپلې ژبې اغزن ماحول ته مې غیږ پرانسته.»

داسې ښکاري چې دا د پیر صیب برکت و چې حمزه یې د پښتو ادب غیزې ته ورواچاوه. حمزه د غزل پلار شو او ډېر زیات شاعران دده په پله روان شول. ده دادبي او فرهنگي ټولنو په جوړولو کې هم د رنه ونډه اخیستې ده. د استاذ حمزه (۱۹) اثره چاپ شوي دي چې په هغو کې یې غزونې، یون، بهیر په خاصه توگه د یادونې وړ دي. (۱) ده د (نوي ـ

(۱) د استاد حمزه د منظومو آثارو کلیات په شپږو ټوکونو کې د پېښور د پښتو اکادمي له خوا چاپ شوی دی. په دې کلیات کې د استاد ټولې چاپ شوې شعري مجموعې او ډېر ناچاپ شعرونه راغلي دي. د کابل منظومه سفرنامه یې هم په ۱۹۹۹ م کال په پېښور کې چاپ شوه (هـ).

چېپې) په نوم يو ناول هم ليکلی دی. (د غزل په اننګوکې) تر سرليک لاندې داستاد حمزه شيواري د غزلو منتخبات د زرين انځور له سريزې سره په (١٣٦٤ س) کې د قومونو او قبايلو دچارو وزارت له خوا چاپ شوي دي. په دغه رساله کې د شعر، غزل، او حمزه په باب په زړه پورې مطالب ليکل شوي دي.

د حمزه د شعر په باب ډيرو اديبانو ليکنې کړې دي. څرنګه چې په دغو ليکنو کې د غزل پر ماهيت هم رڼا اچول شوې ده نو د لوستونکو د استفادې دپاره به يو څو بيلګې راوړل شي.

نامتواد بې مؤرخ دوست محمد کامل وايي: «ښاغلی حمزه د يو خوږ من زړه او فکرمن دماغ څښتن دی او سره ددې دولته ورله خدای يو روڼ تخيل او شګفته مزاج هم بخښلی دی. ډيرو کسانو به د فلسفې، ساينس او فنونو کتابونه د ښاغلي حمزه نه زيات لوستي وي خوتر څو چې زما د علم او تجربې تعلق دی داسې کسان ډير لږ دي چې ژوند او کائنات طرف ته يې مخ دومره فلسفيانه او ساينسي وي، لکه د ښاغلی حمزه او په ښکلا اوښايست دومره مين، لکه هغه.»

طاووس شينواری ليکي: «. . . حمزه نقاش فطرت او د خپل وخت حافظ شيرازي دی. ښه ليکونکی او ډير ښه غزل ګوی دی. د غزل لمن يې دومره ارته کړې ده چې د هر رنګ ژوند مسر تونه او خوشحالۍ پکې شته او د هر لوستونکي د طبيعت برابر سامان لري. داسې نوي نوي ګلونه يې کرلي دي چې ښايست يې دايمي خوشحالي ده. د حمزه شعرونه

هغه قیمتی لعلونه دي چې تراشل نه غواړي، هغه ښایسته ناوې چې د سینګار محتاجه نه وي، هغه مې ناب چې نشه یې ابدي وي او یوه نوې مسحور کن فضا پیدا کوي، هغه ځلیدونکي ستوري دي چې په آسمان دادب کې د د بد بې او د جلال جلوه کوي. . . .

حمزه یو کامیاب شاعر دی او په اصلي معنو کې شاعرانه زړه او دماغ لري. دده د شاعرۍ خپل رنګ دی، و چتې ساده ګۍ یې په کلام کې نوی روح اچولی او هم د غه وجه ده چې په کلام کې یې جاذبیت او خوند دی. . . په کلام کې یې داسې سوز، شیریني او خاموشه رواني ده چې زړه ته تسکین، روح ته لذت او د ماغ ته مسرت او تازګي ورکوي. (د غزونې مقدمه، ٤ مخ).

فاروق شینواری لیکي: « . . . د حمزه په رنګینه او فلسفیانه شاعرۍ کې که هر څو د تغزل رنګ غالب او د تصوف پرتو زیات دی ولې هغه بیا هم د بې غرضه او د تعصب نه پاک قومیت د ډیر ژور او عمیق طرز او انداز نه خالي نه ده او په ډیر دقیق او باریک بیان یې د قوم د خودي او خمیت او مروت نه ډکه نفسیاتي او احساسي نقشه راښکلې ده. . . » (د غزونې مقدمه ۱۰ مخ)

اجمل ختک لیکي: « حمزه صاحب په حیث د لیکوال، ادیب، شاعر، عالم، نقاد او فلسفي دومره ژور نظر او وسیع تابلو لري چې نن د ژوند او فن داسې مضمون نشته چې هغه پرې د قلم سیند په ګډا ګډا زغلولی نه وي. » (د غزل په اننګوکې، (د) مخ)

اوس به راشودې خبرې ته چې «مشک آن بود که خود ببوید، نه آن که عطار بگوید.»

دادې د غزلو څو بیلګې:

یاره، چې آسمان ته دې بانه ګوري
سترګې دې زما په مخ کې څه ګوري
ښکلې نظر ستا چې بې قراره دی
زړه ترینه ورک شوی دی که زړه ګوري
شونډې دې خواږه خواږه ستونه کړي
سترګې دې آشنا ولې تراخه ګوري
سترګې چې د سترګو په لار زړونه وړي
څوک د تورې شپې به څرته غله ګوري
غل د محبت غلطیدای نشي
څوک چې په محفل کې چاته نه ګوري
خشکې چې آرمان مې چینې سترګې کړې
لاړ د زړه په تل کې مې اوبه ګوري
زه حمزه په زړه هم ورکتی نشم
څه پرې که آشنا مې په لیمه ګوري

**

چې پسرلی په موسیدو ښکاري
ښکلې ځواني په ویښیدو ښکاري

پیاله په سر، گلونه بیا راغلل
د زړه دفتر په خوریدو ښکاري
پیاله د گل شوه د شبنم نه ډکه
داغ د لاله په ډوبیدو ښکاري
د نرگسی سترگو په ست مې قسم
پیاله له ما په کبریدو ښکاري
زور د گلانو شو آشنا را شه
سترگې زما په مړیدو ښکاري
پیاله زما شوه د نگهت نه ډکه
نشه زما په کمیدو ښکاري

***

لاخوټ ـــې د گریوانه پاتې دي
وحشـ .. ستا په زړه کې څه پاتې دي
دا خوته ولوله چې سترگو کې دي
نوري خبرې مې په زړه پاتې دي
ستا مې ښکلا زما دې زړه واخیستو
تا سره څه، ما سره څه پاتې دي
سوال خو مې اورې خو جواب نه کوې
لا په خوږو کې دې تراخه پاتې دي
اوښکې هوښیارې شوې بهرنه راځی

جونه شوې پېغلې په کاله پاتې دي
ستا د هند کې بانه که نيغ وي څه شې
لا څه شملې د پښتانه پاتې دي
چې په يو وخت فلک پيما ووهغه
مينه کې سر په زنگانه پاتې دي
وړلې ځوانې دې زما څه کړه آشنا
تله دې په ځای لا دې راتله پاتې دي
په خلاصيدو شوه د زړه وينه حمزه
لا دير غمونه ميلمانه پاتې دي

***

تل به په لارد ميړنو سره ځم
يمه پښتون د پښتنو سره ځم
د ملت نمره د پرخې په څير
ستا ددې شوخو پلو شو سره ځم
دا چې خرد هم په ملت ځاروي
زه د همداسې ليونو سره ځم
پام کوه زه هغه نظر نه يمه
چې به په دود د سپيلنو سره ځم
وايي اغيار چې د دوزخ ژبه ده
زه به جنت ته د پښتو سره ځم

راستنبدی چې نشي وخت خونه یم
خود حالت د تقاضو سره ځم
کړمه جهان چې د پښتون، زلمی
د خپلو پیغلو حوصلو سره ځم
وړه مستقبل ته د ماضي روایات
زه د خپل حال د ولولو سره ځم
څو چې راغونډ په یوه مرکزیې نه کړم
هرې تپې ته د جرګو سره ځم
حمزه سفر که د حجازوي نو هم
زه د پښتون د قافلو سره ځم

***

تندی د ساقي تریو تشي کاسې شوې ځئ چې ځو
ناسویو پتنګانو د یوې مړې شوې ځئ چې ځو
بې لارې وو، په لار شوو چې رهبر شورانه ورک
موسکی راته له ورایه مرحلې شوې ځئ چې ځو*
یارانو په پښتون آشنا مې دانه وګمان
جرګې له نیمې لارې راستنې شوې ځئ چې ځو
شاید غرور یې مات که د ازمویږ بلانو شئ
رندانو د ساقي چې سترګې سرې شوې ځئ چې ځو

---

* په ظاهر کې داسې ښکاري چې د شاعر مقصد به کوم پاکستاني رهبروي، لیکن دا بیت په اصل کې تصوفي مفهوم لري او له مرحلونه غالباً د شاعر مراد د سلوک مقامات دي.

محفل ته رقیبان یې په خپل ځای راواستول
اوس جوړې نورې نورې تماشې شوې ځئ چې ځو
تل ستوری رهبري کا پکې کم دی غلچکي
جو پې تیرې له پاسه راخورې شوې ځئ چې ځو
واعظه راته نن کړې نصیحت په نوي رنګ
ملګریو داقصې خواوس زړې شوې ځئ چې ځو
شاید چې بله شوې ده ډیوه د میخانې
ماښام شود آسمان لمنې سرې شوې ځئ چې ځو
حمزه وایي بدل به کړي د وخت اکر بکر
چې سترګې د حالاتو پښتنې شوې ځئ چې ځو

***

نورې قصې وايه چې آسانې دي
پریږده د الفت خبرې ګرانې دي
رامې شي لیمو ته د دیدن په وخت
اوښکې څه ناپوهه رقیبانې دي
سترګې مې لوستې شي د فطرت کتاب
مخ ته د آشنا چې شي امیانې دي
ستا د جلب شوق یې وي، راپیښې شي
دامې که سلګۍ دي خومهمانې دي
ګران شوهسې ستا د وصل مې ولې

تـــل چـــې د عـــاشــق ویـــنــې ارزانـــې دي

غـــم د هـــجـــریـــو رتـــلـــی بـــل ځـــواب

داســـې مـــرض داســـې دوایـــانـــې دي

ښـــکـــاري چـــې حـــمـــزه پـــه زړیـــدو یـــې اوس

لادي چـــې جـــذبـــې لـــه پـــخـــوا ځـــوانـــې دي

***

د هـــغـــه ســـتـــرګـــو پـــښـــتـــنـــو خـــبـــرې

څـــنـــګـــه درنـــې وې د درنـــو خـــبـــرې

دا ســـتـــړی ژونـــد دې مـــبـــارک شـــه مـــیـــنـــې

زده چـــې آشـــنـــا کـــړې پـــه لـــیـــمـــو خـــبـــرې

زاهـــده پـــریـــږده د تـــســـپـــو خـــبـــرې

کـــوی مـــاحـــول د زولـــنـــو خـــبـــرې

درنـــه بـــه وانـــه وړمـــه پـــوه شـــوې کـــه نـــه

درتـــه مـــې وکـــړې پـــه پـــښـــتـــو خـــبـــرې

د تـــنـــدي ګـــونـــجـــې دي، مـــغـــل خـــونـــه یـــم

چـــې کـــوې نـــن د تـــا تـــرو خـــبـــرې

دا بـــو ږ نـــیـــدلـــې هـــوســـې ســـتـــرګـــې د تـــا

وکـــړې نـــاڅـــا پـــه د زمـــرو خـــبـــرې

د حـــمـــزه زړه تـــه د لاســـه ورکـــوه

دادي آرمـــانـــه د زلـــمـــو خـــبـــرې

اجمل ختک:

محمد اجمل ختک د پښتو ادب په آسمان کې یو ځلانده ستوری دی او کله چې شاعران او ادبیان د ادب آسمان ته ګوري نو غالباً تر ټولو مخکې د دغه ستوري ځلا ته متوجه کیږي. په دې کې شک نشته چې د دغه ستوري په شاوخوا کې د رومانیت تر څنګ د حماسې سرې اوریځې هم ګرځي راګرځي چې ځینې کسان یې د حماسو په ځای له رومانیت او شاعرانه تخیل سره زیاته مینه لري. نامتو کره کتونکی (ایاز داؤدزی) هم په دې باره کې یو څو خبرې لري چې وبه یې لولو:

« (د غیرت چغه) چې د حماسي ډولو نظمونو مجموعه ده که هر څو د پښتو په نوې قامي شاعرۍ کې یو جګ مقام لري خو که د رومانیت هغه رنګینه پرده ترې لرې کړې نو بس د وخت آواز غوندې څیز به پاتې شي – چې د وخت پیدا واروي، د وخت د پاره وي، او چې وخت تیر شي نو دغه آواز هم د تیر وخت په تیارو کې ورک شوی وي. وختي غونډې جذبو ته، دوختي تقاضا غزونو ته دوامی ژوند بخښل یو ډیر لوی کار دی. دا هم د اجمل غونډې د یو ستر فنکار برخه وي چې د « نعره بازۍ » غونډې ولولو تنده هم د فن په آب حیات سړولی شي. » (اوسنی لیکوال، ۱۸ مخ)

محمد اجمل ختک د حکمت خان زوی د خوشحال ختک کورنۍ ته منسوب دی. د (۱۹۲۵م) د اپریل په میاشت کې په اکوړه ختک کلي کې پیدا شوی دی. اجمل چې تر اتم ټولګي درس ولوست نو بیا یې د

اقتصادي ستونزو له املـه ښوونځی پریښود ، لیکن په کور کې یې د آزموینې د تیرولـود پاره تیاري نیولـه او په پای کې یې لـه پنجاب یونیورستی نه د فارسي «منشی فاضل» دارد و «ادیب فاضل» او د پښتو «هانرزان پښتو» علمی درجې واخیستې.

د اجمل خټک د ژوند زیاته برخه په عملي سیاست کې تیره شوې ده. څو ځله یې بندیخانی ولیدې او وروسته کابل ته راغی. په کابل کې یې د ظاهرشاه لـه سلطنت نه نیولې د نجیب الله تر دورې پورې د افغانستان حالات په سترگو ولیدل او بیا د روغې جوړې د تګلارې لـه اعلامیدو وروسته پاکستان ته ستون شو. د شعر څو مجموعې لري چې «دغیرت چغه»، «دوخت چغه» «گلونه تکلونه» ، او «گل پرهر» نومیږي. «دازه پاگل وم» یې د هنري نثر بیلگه ده چې په هغه کې یې د بندیخانې حالات تصویر کړي دي.

د شعر بیلگې:

غـتـمـان غـتـمـان، نـیـکـان نـیـکـان پـیـدا دي
دوی خـولـه ځـایـه جـنـتـیـان پـیـدا دي

ځـئ هـغـو خـوارو لـه جـنـت وگـتـهـو
څـوک چـې لـه مـوره د وزخـیـان پـیـدا دی

چـې نـیـشـه داسـتـبـداد لـري پـه سـر کـې
مـاتـه یـودی کـه مـغـل دی کـه افـغـان

چـې زمـا د کـورازغـي تـه گـاره گـوري
وایـم اور شـوی د هـغـه پـه گـلـسـتـان

ملګرو، نور په لوګيدوو نشوه

ځئ چې لمبه شو دا خپل ځان وسيزو

د نوی ګل د خصماني د پاره

دا زوړ خوړلی ګلستان وسيزو

***

لکه تېپه د يوماشوم شپونکي د خولې نه ووزي

په کاڼو-تو کې خوريږي ځي ورکيږي چرته

لکه وږمه د خوشبو د که د اغزو په منځ کې

په پانو-پانو کې ګډيږي ځي خوريږي چرته

لکه يو پاکه پلوشه د سحرني ستوري نه

په توربخن سحر رالويږي ځي تيريږي چرته

يا لکه اوښکه په ليمو کې د نيمزالې کونډې

چې بې اسرې غوندې ښکاريږي ځي پټيږي چرته

د ويښ زلمي سندره

ډير د رومان د دنيا

په رنګينو د وکه شوم

هم په خوږو دوکه شوم

هم په ترخو د وکه شوم

ډير د حسين خوبونو

په تلوسو دوکه شوم

هم په تر خو دوکه شوم
هم په خوږو دوکه شوم
نور په رنګینو نښواوده کیدی نشمه
بس د ریا نغمو ته نور ګډیدی نشمه
ساقي زما په خوا کې
مه کړه نګوه جامونه
لرکړه دا چنګ ورباب
مه سوروه تارونه

***

زه د غیرت د وینې
یوه توده څړیکه یم
نه یم په چونګ اوبو کې
زه سړیدو ته پیدا
زه د ننګیال نیکونو
یو غیرتي کړیکه یم
نه یم په لام ولباس
غلي کیدو ته پیدا
زه خوریدو ته پیدا، نوپټیدی نشمه
د ستا په زیراوپه بم کې ورکیدی نشمه
ساقي، زما په خوا کې

مه ګرنګوه جامونه
لرکړه دا چنګ وریاب
مه سورووه تارونه

***

زه د ازغو په منځ کې
د ژوندون نخښه غوټۍ
ماد نسیم په جوټو
اوده کیدل نه دي زده
زه څیریدو ته پیدا
زه غوړیدو ته پیدا
ماته ژړل نه راځي
زما خندل نه دي زده
زه په خوږو او ترخو دوکه کیدی نشمه
زه رژیدلی شمه خو بدلیدی نشمه
ساقی، زما په خوا کې
مه ګرنګوه جامونه
لرکړه دا چنګ وریاب
مه سورووه تارونه

***

په لړزیدلې دنیا
نن غلبلې جوړې دي

ماته د مرگ کومې کې
د لاسې مه راکوه
نور دمم مم په وینا
گورئ زه نه تیروزم
ماته د زهروډ کې
پتاسې مه راکوه
زه لړزیدلې نغمه، قلاریدی نشمه
که ته پړدې پړدې یې، زه پټیدی نشمه
ساقي، زما په خوا کې
مه کړنگوه جامونه
لړکړه دا چنگ ورباب
مه سووروه تارونه

***

ماته ددنگو غرونو
لوړتیا څه بل څه وایي
ته مې د ناز د قدم
په خالي شړنگ تیرباسې
ماته شهید باباجي
شفق کې بل څه ښایي
ته مې د بل د حنا

په کچه رنګ تير باسي

ستا په دې لوڅو پوڅو، زه تيروتی نشمه

سترګې مې هم وتړه خوړنديدی نشمه

ساقي، زما په خوا کې

مه کړه نګوه جامونه

لر که دا چنګ ورباب

مه سوروه تارونه

***

زما سر توري پيغلې

دغوا غوجل نه ستړې

ته مې د بل د دمې

مستې ګډا ته پسخې

زه دابې، د لاسو

پولوتنه نشم کتی

ته مې پيالې په لاسو

د چا اداته پسخې

زه د شګې په څلا، سيرابيدی نشمه

تش د روتوپه تپا، زه مړيدی نشمه

ساقي، زما په خوا کې

مه کړه نګوه جامونه

لـــــرکـــــړه دا چـــــنـــــگ وربـــــاب
مـــــه ســـــوروه تـــــارونـــــه

***

ســـــتـــــا د ځـــــیـــــرلـــــو ســـــتـــــرگـــــو
پـــــه خـــــون کـــــاری مـــــې قـــــســـــم
زه هـــــم یـــــولـــــپـــــه ویـــــنـــــه
هـــــن! تـــــویـــــولـــــی مـــــې شـــــې
ســـــتـــــا د عـــــشـــــرت دنـــــغـــــمـــــو
پـــــه مـــــضـــــرابـــــی مـــــې ســـــوگـــــنـــــد
زه هـــــم تـــــارتـــــار رگـــــونـــــه
دایـــــم وهـــــلـــــی مـــــې شـــــې
هن! تویولی مې شې، خو ورکیدی نشمه
هن! چې وهلی مې شې، خو چپ کیدی نشمه
ســـــاقـــــي، زمـــــا پـــــه خـــــواکـــــې
مـــــه کـــــړنـــــگـــــوه جـــــامـــــونـــــه
لـــــرکـــــړه دا چـــــنـــــگ وربـــــاب
مـــــه ســـــوروه تـــــارونـــــه

اجمل ختک د پښتنو د سترو لیکوالو او شاعرانو په نوم ادبي لیکونه او شعرونه لیکلي دي.

دلته یې یو شعر را نقلوو چې د غني خان ستاینه یې پکې کړې ده.

غني خان ښایسته زیاته موده کیږي چې له سیاست نه گوښه شوی او د هنر د عاج مانۍ ته یې پناوړې ده.

اجمل په دې شعر کې خپل ځان له هغه سره پرتله کوي.

دوه مزري

د غني په نامه لیکم څو شعرونه
په پنجره کې یادوم تازه گلونه
د هغه سره رنگونه د قلم دي
زه لرم یو څو ساړه آهونه
د هغه خوله کې د خونده ډک چغار دی
زما زړه کې دي د درده ډک داغونه
هغه خیال، فن، او ښکلا سرلویږي
زه لگیایم لویوم داغلي زړونه
سیلانی هغه د نور د دنیاگۍ دی
بلوم زه د کوډلو مشالونه
د هغه احساس د حسن تازه گل دی
زه جذبات یم په مابل دي سره اورونه
هغه مینه ده، غیرت دی، ولولې دي
زه وقاریمه، پښتویمه، ننگونه
هغه مست شي په مکان کې لامکان شي
زه چې ویښ شم لاس وپښې مې زنځیرونه

هغه بحر د هستی او د مستی دی
زه د خپل وطن د غرونو آبشارونه

د هغه جنون د عقل خزانه ده
زما پوهه د جنون غیبرکې تپونه

چې هغه په لاره تیر شي خاورې گل کا
زه چې کښینم هلته وکرم غمونه

د هغه د نیاد ننگ درباب سازدی
زه په بین د پښتو اړوم سوزونه

هغه گل دی ترمې ترمې زړه یې خاندي
زه لاله، زړه مې د سوزه ډک غمونه

چې هغه څومره دردیږي خوږسیتارشي
زه چې سورشم پاروم زاړه زخمونه

هغه راز د پښتنو د مستقبل دی
زه د نن د غیرتیانو غورځنگونه

هغه ناست د گل لمبو کې ورو وروسوزي
ما د زړه په وینو رنگ کړل قفسونه

هغه تولې تلخی گوټ کړې لیونی شو
لوبوم یې زه خواره خوبونه

د هغه زړگی له تاوه پلوشه شو
ما د زړه په لوگو تور کړه د یوالونه

فـنـه راشـه، شـعـره راشـه، خـيـالـه راشـه
پـه يـوه ښـكـلا كـې ځـاى كـړه دوه اړخـونـه

دوه اړخـونـه لـكـه يـوپـې مـخـې گـل كـې
هـم خـوږه خـوږه خـوشـبـوده هـم ښـكـلاده

دوه اړخـونـه لـكـه تـوره د پـښـتـون كـې
هـم تـيـزوالـى د غـضـب دى هـم ځـلاده

دوه اړخـونـه لـكـه فـكـر د بـابـا كـې
هـم فـردوس دى، هـم غـريـبـه پـښـتـونـخـواده

دوه اړخـونـه لـكـه شـعـر د خـوشـال كـې
هـم غـيـرت دى، هـم دفـن سـره ښـكـلاده

دوه اړخـونـه لـكـه لـوى وچـت خـيـبـر كـې
هـم عـظـمـت دى هـم د حـسـن يـوه دنـيـاده

فـنـه راشـه، شـعـره راشـه، خـيـالـه راشـه
دا خـوږه وره دنـيـاراتـه يـوه كـړه
د خـورى وروري تـول اړخـونـه يـو كـړه
تـرې نـه جـوړه د پـښـتـو يـوه گـلـدسـتـه كـړه

عبدالغنى خان غنى:

خان عبدالغنى خان د پښتنو د نوميالى مشرخان عبدالغفار خان زوى دى چې د (١٩١٤م) په دسمبر كې داشنغر د سيمې د اتمانزو په

کلي کې زیږیدلی دی(۱). په وړوکوالي کې یې اووه کاله د عربي مروج علوم ولوستل. په ځوانۍ کې یې په لندن کې تحصیلات وکړل، بیا امریکې ته ولاړ. کله چې بیرته خپل کلي ته راستون شو د ده په کړو وړو او افکارو کې د لویدیز تهذیب نخښې ښکاریدې. له پلار سره یې ویره پیدا شوه هسې نه چې غني له خپلې ژبې او فرهنګ نه بیګانه پاتې شي. اما غني له خپل قام سره د سپیڅلې مینې په خاطر د خپل پلار په لاره ګام واخیست. شپږ کاله یې بندیخانه تیره کړه او پښتو ادب ته یې د نادرو مرغلرو امیل ورپه غاړه کړ.

«د هندوستان د ویش په نتیجه کې د پښتنو بې برخې کیدو غني خان په مروجو اوبې ثمره ګوندي سیاستونو باندې بې باوره کړ، د سیاست د چیغو او ناروله کتارنه راجلا شو او د شعر تیره توره یې د نابیان شوو حقیقتونو او ناویونکو درکونو د بیان اورسواکولو لپاره له تیکي راوایسته هرڅه یې چې زړه او الهام ورته وویل هغه یې ولیکل او په دې توګه یې هغه لوی عقل چې «شعر» نومیږي صیقل کړ او د رعایتونو او قیودو له ننګ او شرم نه یې آزادي ورکړه. بې له دې چې غني د فلسفې تفکر په لحاظ تحلیل کړو او بې له دې چې د یو نقاش، مجسمه جوړوونکي او څوار خیز هنرمند په توګه یې وڅیړو، دی زموږ د دوران یو ډیر لوی شاعر دی چې د انسان په ښکلا او لویي او د هغه په کمزوریو تر بل هر پښتون شاعر ښه پوهیدلی دی. ده د انسان تکل غوښتني او ګناهکار هوسونه د هغه په خپلو مذهبي، فلسفي، سیاسي، او خرافي

(۱) عبدالغنی خان د ۱۹۹۶م کال د مارچ په میاشت کې وفات شو. (هـ).

اندیښنو کې څېړلي او ازمویلي دي. »(د غني کلیات، د لایق سریزه) د غني د اشعارو درې مجموعې: د پنجرې چیغار، پلوشې، او پانوس (د غني کلیات) په نامه په (۱۳۶٤ ش) کې په کابل کې د قومونو او قبایلو وزارت له خوا چاپ شوې دي. (۱)

د غني د ژوند او اند په باب یوه ښکلې تابلو د اجمل ختک په (دوه مزري) نومې شعر کې ایستل شوې ده. په هغه کې د غني د شخصیت تصویر په شاعرانه توګه منعکس شوی دی. د غني شعر د فرهنګ سمندر دی په هغه کې هر ډول جدي خبرې، هزلیات، طنز، شاعرانه انځورګري، ژور نفسیاتي مسایل، د شاعر جهانبیني، فلسفي تمایلات، د وطندوستی جذبات او د پښتون او انسان آرمانونه څه په سطح او څه په ژورو کې لیدل کیږي. غني خان په اصطلاح «خپل شعرنه بندوي»، د چاپروانه ساتي، او خبره سپینه کوي.

رښتیا هم څوک چې کاذب محبوبیت ته شاکړي او د سیاست بازۍ له پولې د فلسفې قلمروته واوړي نو هلته د جمال او حقیقت له پلتنې نه پورته بل هیڅ ارزښت وجود نه لري.

دعا

سترګو د جانان کې زما ښکلي جهانونه دي
وادې خله د نیا، زه وړی ستا د دنیانه یم

(۱) د غني خان د نظمونو او نثرونو یوه ګډه مجموعه (ګډې وډې) په پېښور کې چاپ شوې ده. دا مجموعه په کلیات کې نه ده راغلې (هـ).

گوره د فقیر کچکول کې تاج د سکندر دی پروت
زه یم د سخیانو، د شومانو گدانه یم
زه یې په غرور درنه د مینې په نوم غواړمه
زه ملنگ بې نیازه ستا د ویرو اویلانه یم
یو د سپو ږمۍ ځاځکی درنه تیک له دیار غواړم
زه یم د خوبونو، د لالونو گدانه یم
هغه مستي غواړم چې یې مرگ نشي وژلی
زه دې د غمونو د بیگا او سبانه یم
او تشه د نیاگۍ که دې بخښې نواې امیره!
ستا شوه ستا دنیا، زه وړی ستا د دنیا نه یم

غنی (د پنجرې چغار) په نامه د شعر یوه مجموعه خپلې میرمنې ته اهدأ کړې ده. د (پیشکش) تر سرلیک لاندې ددهٔ د خواږه نثر او ښکلي شعر یوه برخه دلته رانقلوو:

« بنده د خپل احساس او بې حسۍ په قلا کې بند دی او دغې ته خلق قسمت وایي. خوشبېر کاله وړاندې واقعاتو زه د خپلې لویې قلانه راوښکلم او په ډیرو وړو وړو د خښتو قلاگانو کې بندیوان کړم.

دغه د درد، زور، او تیرې ماحول کې ماته د لارې روښانه کولو صرف یوه شمع وه او دا زماد ځوانۍ او مستۍ گلونه چې دې تور او تاریک باغ کې شوي دي او ماترې نه یوه مړاوې گلدسته جوړه کړې ده هغې فرشتې ته پیش کوم چاچې د حیدرآباد د نواب رستم جنگ محل د

غنی د تالا شوې جونګړې دپاره پرېښود او ماښره يې دا دغم، د درد او بې سروسامانۍ ورځې ډېرې په خندا، خوشحالۍ او بهادرۍ تيرې کړې. زه چې د هغې درد ته ګورم نو خپل درد رانه ورک شي. زه چې د هغې نرتوب ووينم نو په خپله بزدلۍ ستومانه شم.

نو ځکه دا کتاب زه په ډېر ادب او ډېره مينه د خپلو بچو مورته پيش کوم.

يو خوب د شاعر په جامه انساني
يو سازد ورد راز، ښکلی خوږ آسماني.

يو ګل د جنت په خصلت رحماني
يو جسم ناري يو زړګی نوراني
شوله داسې پيدا د غني د لبرا
په غيرت پښتنه په ښايست ايراني

توقه

مابه شمع شمع کوله
تا که جوړ رانه پتنګ
تلمه ښکار له د کبورو
تاورپيښ کړم په نهنګ
ماد قصده وې ملنګ يم
تا رښتيا کړمه ملنګ
ماپيښې کړې د تور زنو

تامې کورله راوړ جنگ
زه خوغږ کولی نشم
په گیلو ته خفه کیږې
حقه داده لویه خدایه
ته په تېوقونه پوهیږې

سیل

مالیدلی د فرنگ ښکلي جیزونه*
چې دا لاندې ترې غورځنگ و هي سیندونه
مالیدلي محلونه د لندن
جینکۍ مستې آزادې گلبدن
مالیدلي داتېلی ښیسته ښارونه
سره یې انگور سره یې شراب او سره گلونه
مالیدلي د پیرس ښاپیرۍ ښکلې
په کردار گفتار خوږې لکه بلبلې
مالیدلي امریکه کې دي ښارونه
چې وریځو ته یې رسي مکانونه
مالیدلی تاج محل غوټۍ د گلو
د ډهلي ښکلي ښارونه د مغولو

*جهازونه

خو چې وويـنـم زه خـپـل د ختـو کـور
رانـه هیـر شي مـحـلـونـه ښـیـسـتـه نـور

د انـرئ تـنـگـې کـوخـې زمـا د کـلـي
ورتـه څـه دي د دنـیـا ښـارونـه ښـکـلـي

چې خړ مخی وروړ پښتون سینې له درشي
درنـه هـیـریـه تول ښـایـسـت د بـحـروبـرشـي

خدایـه شکـر چې پـیـدا دې لـه دې قـا م کړم
د پـښـتـون د نـرو جـود دې پـوانـدام کـړم

څـه بـه کـړمـه د لـنـدن لـوی مـحـلـونـه
د پـیـرس جـونـې ښـیـسـتـه رومـي گـلـونـه

پـه والـلّـه چې لـه جـنـتـه بـه شـم سـتـون
کـه کـنـځـل پـکـې وانـه ورم د پـښـتـون

اې زما وطنه

اې زمـا وطـنـه د لالـونـو خـزانـې زمـا
سـتـا هـره دره کـې دي د تـورو نـښـانـې زمـا
ستـا سر چې وي تـيـټ نوزه بـه شان و شـوکـت څه کړمـه
تـه چې خـوار و زاروي زه بـه مـال او دولـت څـه کـړمـه
تـه چې ورن ویجاړوې زه بـه خـواب او راحت څـه کـړمـه
مسـتـه بـه دي خـاوره کـړم پـه ويـنـې مـسـتـانـې زمـا
اې زمـا وطـنـه د لالـونـو خـزانـې زمـا

***

عقل مې ايرې شه ستاد پاره د فکرونو نه
سترګې مې قربان شه ستاد خاورو د کورونو نه
ځارشمه قربان شم ستا د غرونو نه سيندونو نه
ستا زړه کې پرتې دي تولې تلې زمانې زما
اې زما وطنه د لالونو خزانې زما

***

يا به دې زه سيال کړمه وطنه د جهان
يا به ستا په ښو کې توري خاورې کړم خپل ځان
ځان به دړې دړې کړم خو تا به کړم ودان
نړيمه پښتون يم تا ته يادې افسانې زما
اې زما وطنه د لالونو خزانې زما

***

چې خازې شنې مې په قبروي ولاړې
که غلام مړوم راځي توکړئ پرې لاړې
که په خپلو وينو ئه يم لمبيدلی
په مامه پليتوئ د جومات غاړې
چې قطرې قطرې مې پوځ د دښمن نه کړي
مورې! ماپسې په کوم مخ به ته ژاړې
يا به دابې ننګه ملک باغ عدن کړم
يا به کړم د پښتنو کوڅې ويجاړې

***

عجيبه دې ده خانې، عجبه دې ده ځوانې

اې پښتونه، پوه دې نشوم په ورانې په ودانې
دادې لانوی هنر دی، چې خپل ورور وژنې بې هیڅه
پیرنګي ته خوتېنګ نه یې چې یې کړلې پیزوانی
چې پټکی یې پرپری وي، په حجره کې دی زمری وي
ناست د مرچووي په څټه، د ځان نه وینې ثاني
وایې پلار مې بهادرو او نیکه مې سکندرو
چې د ځان تپوس ترې وکړې بس هی هی وي اماني
په غریب همسایه ټروي، یا په ښځه زوره وروي
د جنګ وخت کې پټ کورناست وي خود جنګ وي ارماني
غني نه د دوی دواشته، نه طبیب ورله ورتلی شي
د خدای قهر پرې لګیا دی، چې زر زر یې کړې فاني

چرګ ته

خوراک کوي د سپي
او مسئلې ذ ملایانو

بانګونه د بلال
او لنګوټې د چنګړیانو

پرتوګ دې یاره نشته
او شمله نیغه د خان

شل ښځې دې ساتلې
خو سحر وایې آذان

په جنګ کې بهادر، او
مستانه لکه چنګیز

په مینه کې بې شرمه
بې پروا لکه انګریز

اوربوز دې د قاضي دی
طبیعت دې د هیتلر

آوازدې د پښتنو
او انداز د منستر

انجام دې تبخی دی
اې مجنونه د ډیران

یوورغ به روستی بانګ وکړي
ډوډۍ به وکړي خان

میرمهدي شاه مهدي:

میرمهدي شاه په (۱۹۲٦ م) کې د داؤد زو د تپې په کنکوله نومي کلي کې زیږیدلی دی. د مهدي د لنډو کیسو پنځه مجموعې چاپ شوې دي چې نومونه یې دادي: نبنان، د بوډۍ تال، پت، لاله ګلونه، او تور داغونه. (۱)

(۱) مهدی باچا د ۱۹۹٦م کال د سپتمبر په ۲٤ مه وفات شو. دده د لنډو کیسو پنځه یادې شوې مجموعې ګردې ښاغلی انځور د مهدی د استانی کلیات کې راوړې دي. دده د کیسو د یوې بلې مجموعې نوم د قیامت نخښه ده او د شعر مجموعه یې روڼ سحر نومیږي (هـ).

میر مهدي شاه د خدايي خدمتګارو د نهضت فعال غړی دی او اکثرې کيسې يې د همدغه نهضت د فکري جريان ترجماني کوي.

ننواتې

نن درېدي ګل دي په حجره کې څوک نا آشنا سړی ناست و. لوی لوی بريت، غونډه او ګردې ږيره، سورسپين مخ، شنې بخنې سترګې، ګردنۍ ترملا تړلې او څه کارتوس ورسره په خورجين کې پراته وو. په پټۍ کې يې تيرا واله پيشقوزه ټومبلې وه او يو بندی اوږد توپک يې د کټ په پښنه کې اچولی دی. د رنګ او شکل نه ډير غير غونډې ښکاريدو.

عمر خان ورته مخامخ کټ کې ناست وا ولږ غونډې په شکي شکي نظر به يې ورته کتل. چې کله به د ميلمه سترګې بل خوا شوې نو د عمر خان سترګې به په هغه ورخښې شوې او د هغه د پيژندګلو کوشش به يې کولو او چې کوم وخت به د هغه سترګې عمر خان پلو شوې نو عمرخان به سترګې واړولې.

ميلمه هم د حجرې ديوالونو، دروازو ته او تراوتر کتل او د حجرې په منځ کې يو قبر ته خويې ډير ډير کتل. د دغه قبر په خواکې د دولسو ديارلسو کلو يو هلک ناست و. د مدرسې کاريې څانته ايښی وا وپه خپل کارکې مشغول و. خو کله کله به يې جارو راواخيسته او د قبر خوا او شاڅای به يې جارو کړ او بيا به په کار اخته شو.

د لږ ساعت د پاره د هغه ميلمه نظر اول په هغه قبر او بيا په هغه

هلک ور ښخ شو او په یونیت یې اخواکتل. عمر خان هم میلمه ته فکر وړی و، لکه چې هغه د میلمه د حرکتونو جاج اخیستو.

د میلمه په مخ اول سوروالی او بیا ورو ورو زېړوالی پیدا کیده، په مزه، مزه لکه د نرگس څوړند کیده. داسی معلومیده، لکه چې څه ډیر غم پرې راغلی وي، د سترگو گوتونه یې سره شول او په مزه غوندې یې توپک د کټ د پښې نه راوکښلو او عمر خان ته یې مخ واړاوه:

- بابا! دا هلک څوک دی؟

- دامې د خیره سره نمسی دی.

- نمسی؟

- هو، نمسی.

- ډیر شکر دی. د زوی د طرفه او که . . .

- مال د خدای، د زوی د طرفه.

- ښه، ډیره ښه ده، زوی دې د خیره سره کوم دی؟

- زوی مې . . .

دې وینا سره د عمرخان غونی نیغ شو. په لږ ساعت کې یې د تندي په گونځو کې نورې گونجې هم جوړې شوې. د ږیرې ویښته یې نیغ شول. د بالښت نه راوچت شو. میلمه د هغه درنگ نه پوه شو چې په عمرخان دا خبره داسې ولگیدهٔ لکه چې مالگه په پرهرولگي. سترگې یې تکې سرې شوې او سرې سرې غټې غټې او ښکې پکې راوغړیدې. لږ ساعت یې میلمه ته هیڅ ځواب ورنه کړای شو. بیا یې یو سوړ اسویلی د

زړه د تل ته راوختو او میلمه ته یې مخ کړو.

څه خبرې ته یې خوله جوړوله خو بیا چپ شو. بیا یې د قبر په خواکې هغه هلک ته وکتل او د ځان سره یې په مزه غوندې وویل:

- شکر دی خدایه. زه له تا راضي یم، ته له ما راضي شې!

- بابا! زه پوه شوم چې زما په خبره در ته څه درد ورسیدو.

میلمه له هغه نه په ډیرې نرمۍ سره پوښتنه وکړه.

- نه بچیه، هیڅ درد راته نه دی رارسیدلی.

اوله دې نه پس یې بیا د قبر طرف ته مخ کړو او هلک ته یې وویل:

- لاړ شه بچیه، میلمه له چای راوړه

او بیا یې میلمه ته مخ کړو.

- میلمه بچیه، دا هلک زما د شهید زوی سترګې دي. پوه نه یم خو قدرت را ته یوسف کړی دی.

- چا ویشتی دی څه؟

میلمه بیا پوښتنه وکړه.

- هو، بچیه! دا یې نهم کال دی چې چا ظالم ویشتی دی.

- هغه قاتل پانسي شو که قید دی؟

- هغه لا تر اوسه ژوندی دی. خدای پاک دې یې نه پانسي کوي ځکه تر څو پورې مې په خپل لاس سیزلی نه وي، نو تر هغه وخته پورې مې پرې خوانه سړېږي.

- نو نن سبا کوم ځای دی؟

هغه داسې تپوسونه شروع کړل، لکه چې د هغه پکې خاصه دلچسپي وي.

– مخرور (مفرور) شوی دی. سمه پوره پته يې نه لګي خو په غرونو کې دی. اوس راته چاڅه پته راکړې ده خولا يې اجل نه دی راغلی. خير دا خبرې به کيږي خو ته راته ووايه چې ته کوم ځای نه راغلی يې؟

– زه خو د تيرانه . . .

– د تيرانه ؟

هغه بيا پوښتنه وکړه.*

– هو، بابا. ايله نن رارسيدلی يم.

– د خيره سره کوم ځای ته به ځې؟

– فی الحال خوتر دې ځايه راغلی يم او مخکې معلومه نه ده چې چيرته به ځم. ما ته هيڅيرې دانه معلوميږي چې نن به کو م ځای يم او سبا به کوم ځای يم.

د هغه دې خبرې سره د عمر خان نوره هم د شکونو لانجه زياته شوه. په دې کې ريدي ګل چای راوړې. په دومره ساعت کې نور هم اووه اته کسان حجرې ته راغلي وو. هر يو سړی چې به راتلو او ميلمه ته به يې وکتل نو څه شک غوندې به يې پيدا شو. په کتونو کې به چې کنبيناستل نو خپلو کې به يې څه پس پس وکړو. ميلمه هم د خلکو حرکتونو ته د سترګو په ګوتونو کې کتل.

---

* د پښتونخوا اکثر ليکوال دانګريزي ژبې په تقليد لومړی پوښتنه کوي او بيا وروسته ليکي چې پلانی پوښتنه وکړه. همدارنګه اول ځواب ليکي بيا ورپسې زياتوي چې: پلانکي ځواب ورکړ.

په روانو خبرو کې به کله کله څه غیب غونډې شو، لکه چې څه ډیر زوره ور فکر به ورله د خبرو د تسلسل کړۍ وشلولې.

ځینې وخت به په عمر خان هم داسې څه چل وشو. عمر خان په پتنوس کې شپږ پیالې ډکې کړې یوه پیاله یې ترینه میلمه ته وړاندې کیښوده.

میلمه چې پیاله وچته کړه، نو لاس یې ورپرې ډیده. که چیرې پیاله په قاب کې نه وای نو ټول چای به توی شوی وای. هغه پیاله بیا کیښوده.

- او هو . . . هو . . . هو، وخونه سوزیدې؟

عمر خان ترینه همدردانه لهجه کې پوښتنه وکړه.

- نه، نه، بچ شوم، خیر دی.

هغه ځواب ورکړو.

عمر خان په هغه نیمګړې پیاله کې بیا چای واچولې.

په دې کې په حجره کې ناست یو پل سپین ږیري عمر خان ته آواز وکړو. دواړه د حجرې د مال کوټې ته لاړل او د یوې شیبې د خبرونه پس بیا راووتل او غلي غونډې یې لمسي ته اشارت وکړو. هغه کورته لاړو او دی واپس خپل کټ ته راغلو. ولې داوخت د عمر خان او د هغه دواړو په رنګونو څه چل شوی و.

دوه مینټه تیرنه ووچې ریدي ګل د کورنه واپس راغلو. د نیکه په خواکې غلی غونډې کښیناستو او د ځادرنه یې څه ورکړل. میلمه وروغونډې د کټ د پښې نه توپک راواخیستو او ځان ته یې په پتون

کېښود. او بیا یې د چایو پیاله راوچته کړه. یو گوټ یې ترې واخیستو او بیا یې ځان ته د کټ سر ته جوخته کېښوده. یو خوابل خوا یې وکتل او بیا یې عمر خان ته وویل:

- بابا! زه پوهېږم چې ته ما ته په شک شک گورې خو خیر د دښمن دارو خلکو همیشه دا کار وي.

- نه بچیه، د شک څه خبره ده؟ شکر دی تم (ته هم) پښتون یې او زه هم پښتون یم او د پښتون د اعادت دی چې که د خپل سر دښمن یې په ځای کې ناست وي نو هغه ته تر هغه وخته څه نه وایي چې تر څو د هغه په نیت نه وي پوه شوی.

- هو، دامنم. خو بیا هم زه پوهېږم چې څه خبره ضرور شته ده.

هغه دا خبره کوله او توپک یې ورور ورو په لاس کې سمولو. د ستر گو په گوټ کې به یې کله هغه قبر ته وکتل او کله به یې ریدي گل ته.

د عمر خان هم د میلمه په حرکت پوره نظرو. نسمي یې د خپل ښي اړخ د اوږې نه پناه کړې و. دا وخت د مازیگر نمر په غرغره و. د کلي نور خلک هم حجرې ته راغلي وو. په کلي کې څه داسې خبره مشهوره شوې وه چې څوک دېر غیر غوندې سړی د عمر خان حجرې ته راغلی دی. هر سړی به چې راتلو نو اول به یې میلمه ته کتل. چې څومره، څومره په آسمان کې د نمر رنگ زېړېدو نو دومره دلتمد میلمه رنگ هم خر ابیدو.

هغه بیا د پیالې نه گوټ واخیستو او عمر خان ته یې وویل:

- بابا! تا جوړې زه وپیژندم؟

- نه بچیه، دومره دي پیژنم چې زما میلمه یې، نورمې لاخدا پرو که پیژندلی یې.

- دا قبر د سربلند خان دی؟

هغه قبرته گوته ونیوه.

- هو، دادسر بلند خان دی. ولې تا سر بلند خان پیژندو څه؟

عمر خان د ځواب نه پس وویل.

- هو، پیژندو خومې صحیح . . . خوبابا زه خونن یوسوال له راغلی یم.

- سوال له؟ وایه څه سوال دی؟ که زما د کولو وي نو انشاء اللّٰه چې هیچرې به انکار نه وي.

دا وخت د میلمه رنگ نور هم خراب شو. بیا یې یو وارقبر ته وکتل او بیا یې ریدي گل په نظر کې واخیستو. یو مینټ یې ورته نیغ وکتل. یو ساعت بالکل چپ شو. لکه چې په خوله یې چالاس ایښې وي او خدای خبر چې په عمر خان څه چل وشو چې هغه هم بالکل چپ شو. د څادر لاندې یې یو لاس کې څه وخوځول. نوره حجره هم بالکل حیرانه وه. یوازې حیرانه نه، بلکې څه داسې دهشت غوندې خورشوی و، لکه چې درنگ ساعت له څه ډیر خطرناک کار کیدونکی دی.

د لږ ساعت د خاموشۍ نه پس، میلمه توپک لاس کې قابو کړو او ناڅاپي پاڅیدو د توپک شپیلۍ یې ریدي گل ته مخامخ کړه. عمر خان لاد څادرنه تمانچه نه وه رابهر کړې چې میلمه ورته توپک په ځولۍ کې

ورو غور ځولو او د توپک د غورځولو سره سم يې بيا په پښو کې پريوتی واو په ژړا کې په ګروم آواز يې وويل:

- زه کم بخت تاجی يم . . .

خدای خبر چې د تاجي د نامی اوريدو کې څه ووچې عمر خان غير شعوري طور سره توپ کړو. د تاجي سريې د پښونه بيرته کړو، ولې بيا چپ شو. په حجره کې ګرچاپيره کسان نور هم راغونډ شول. ولې داسې خاموشي شوه، لکه دلته هډو څوک وي نه.

تاجي هم په دواړه لاسه د عمر خان پښې نيولې وې او سريې د هغه په پښو کې ايښی و.

د عمر خان سترګې بيا سرې شوې. غټې غټې اوښکې پرې راماتې شوې. د پټکي پلويې مخ ته ونيو او د ښې شيبې د خاموشی نه پس يې يو لاس د تاجی په سر کيښود او بل لاس يې داوړې نه دراو چتولو په غرض راکښلو، هغه راوچت شو او کوم وخت چې عمر خان سينې ته جوختولو، نو په برګ آواز کې يې وويل:

- تاجيه! ننواتې دي . . .منم! څه ما درته د خپل زوی قتل وبخښلو!

عبدالمالک فدا (۱۸۹۷ - ۱۹۵۷م) :

د خدايي خدمتګارو د نهضت يو بل فداکار غړی نوميالی شاعر عبدالمالک فدا دی. عبدالمالک فدا د عبدالجبار خان زوی په (۱۸۹۷) کې د چارسدې د پړانګو په کلي کې زيږيدلی دی. فدا د

پښتنو د آزادولو د پاره ډيرې ستونزې، قيدونه او اذيتونه زغملي دي او تر وروستۍ سلګۍ پورې په خپل هوډ ټينګ ولاړ و.

باچاخان دده د ښخولو په مراسمو کې وويل: «د پښتنو د اعظيم انقلابي شاعر ما په خپل لاس په قبر کې امانت کيښود او ډير زر به يې که خيروي سر درياب ته وړو. مونږ دا فيصله کړې ده چې د داسې ننګيالیو خدايي خدمتګارانو هديره د قومي جهاد په دوران کې چې د شهادت مرتبه ګټي په سردرياب کې وي. دې قومي شهيد ټول عمر د ولس په خدمت کې تير کړو او دی دومره وکړولی شو چې آخر آخر يې په خندا خندا د وطن په مينه سا ورکړه.»

مرګيه مه راځه درځمه

(دا نظم فدا استاد د بابړې په يوه جلسه کې په داسې انداز اورولی و، چې پا چاخان پخپله او نورو په زرګونو پښتنو په سرو سترګو ژړل.)

کفن په ترخ کې د سيالۍ ميدان له ځمه
مـــرګـــيـــه مـــه راځـــه درځـــمـــه
سر په تلی کې د اللـه د ربار لـه ځمه
مـــرګـــيـــه مـــه راځـــه درځـــمـــه
پـــه چـــارسـده کـــې کـــربـــلا ده
دغـــدارانـــو پـــرې صـــلاده
پـــه ســـر فـــروشـــو واويـــلاده
زه د خپل قام سره په مرګ سيالي کومه

مرگیه مه راځه در ځمه

***

بیا دوطن په خاوره جنګ دی
شکلی میدان د نام وننګ دی
موری ورځمه زړه می تنګ دی
په خپله خاوره خپلی وینی تویومه
مرګیه مه راځه در ځمه

***

سری جامی راکړه زما موری
سر راله غوڅ که سترګی توری
نوم د پښتون دی په ما پوری
په پښتنه خاوره خپل سر قربانومه
مرګیه مه راځه در ځمه

***

ماز یګر ووتم له کوره
رخصت می واخیستو له موره
لار چې تیاره شوه تکه توره
دا جل ځای ته نیمه شپه ورسیدمه
مرګیه مه راځه در ځمه

***

په لس بجې سبا سحر
سرفروش ووتل بهر
ترې نه چاپېره شول لښکر
زه د قومي صفونو منځ کې ودرېدمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

خاص د جمعې په جماعت
فوځونه وختل وچت
علامې راغلې د قیامت
د آخر حکم ته د ی هر سپاهي په تمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

یو خواته توپې مشینونه
د حکومت واړه فوځونه
بل خواته قام خالي لاسونه
مقابلې ته مې کتل حیرانېدمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

د چارسدې پړانګو بیبیانې
وړې زړې وې که ځوانانې

درونـــو مـــخـــکـــې وې روانـــې
دسـفـيـد پـوشـو جـذبـه نـه وه د چـاکـمـه
مـــرګـــيـــه مـــه راځـــه درڅـــمـــه

***

د خـوبـنـدو غـيـرکـې مـاشـومـان
پـــه ســـرنـــيـــولـــی و قـــرآن
آوازيـــې د او پـــه مـــيـــدان
فـخـر افـغـانـه، تـا ګـتـم پـخـپـلـه مـرمـه
مـــرګـــيـــه مـــه راځـــه درڅـــمـــه

***

ســـتـــاد لـــيـــدومـــې تـــلـــوســـه ده
پـــه دې بـنـــازمـــوږ جـــلـــســـه ده
د دښـــمـــن خـــوشـــې و ســـوســـه ده
زاري مـې نـه مـنـي مـنـت بـه کـړم تـرکـومـه
مـــرګـــيـــه مـــه راځـــه درڅـــمـــه

***

تـــا لايـــې کـــړل زمـــوږ کـــوررونـــه
بـــيـــايـــې وروپـــوري کـــړل اوورونـــه
زمـــوږ پـــرې نـــه رســـې زوررونـــه
لـه داسې ژونـده رالـه مـرګ ښـه دی ښـغـمـه

مرگیه مه راځه درځمه

***

چا سره توپه که مشین و
که چا سره سر پوښ غورین و
هر یو ظالم له قهره شین و
په یو آوازیې حمله وکړله محکمه
مرگیه مه راځه درځمه

***

د خدای رښتینی خدمتگار
مړه زخمیان پریوتل قرار
چې روستونه شو په دې وار
د مشین گڼ خوله یې دوبارکړه راته سمه
مرگیه مه راځه درځمه

***

د پښتنو ښکلي ځوانان
په سپین میدان شول شهیدان
له خپل وطنه شول قربان
د تکبیر چغه به وته له هره فمه
مرگیه مه راځه درځمه

***

خلقو وچت کړل مړه زخمیان
بیا د ګولو شو پرې باران
سور شو په وینو سور میدان
جذبه د خلقو زیاتیدله دم تر دمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

ولې دل ما د قام جذبات
هیڅ به نه کاوه هیهات
ښکاریدو مرګ ورته حیات
جونه وې مخکې د زلمو نه څو قدمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

جلسې له راغی داخبر
چې په هر پل په هر ګودر
مورچې نیولې دي باډر
غورځوي سین ته سر خپوشان زلمي په جمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

څوک اباسین یو ورل په ښکته
د چاتر اوسه نشته پته

وکړئ تپوس له حکومته
د پښتنو بچي دې مړه کړل په څه تمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

زه د قدرت په ننداره وم
ددې منظر په نظاره وم
د مشین ګڼ خولې ته ښکاره وم
چې مخامخ د زړه په سرولګیدمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

ګولو مې غوښې کړلې فاش
خلقو وچت کړو زما لاش
ما پسې مه کوئ تلاش
زه علیین ته هغه وخت ورسیدمه
مرګیه مه راځه درځمه

***

په آخرت چې رب قاضي شي
په شفاعت رسول راضي شي
وارد شهید او د غازي شي
زه به غلبیل سینه د خدای په مخکې ږدمه

مـــر گـــيـــه مـــه راځـــه درځـــمـــه

***

اتـه څـلـويـښـت کـالـه پـه شـمـيـر
نـه مـې دي نـولـس سـوه هـيـر
دا د عـيـسـى رسـول وو تـيـر
ورځ د زيـارت وه د اگـسـت وه دولـسـمـه
مـــر گـــيـــه مـــه راځـــه درځـــمـــه

***

عـبـدالـمـالـک څـان فـدا کـړه
پـورتـه د حـق يـوه صـدا کـړه
نـوی ژونـدون قـام لـه پـيـدا کـړه
که خدای راضي شي سفارش به دي کومه
مـــر گـــيـــه مـــه راځـــه درځـــمـــه

***

د (نوې دنيا جوړه کړه) په نامه د عبدالمالک فدا يو ښکلی نظم په (اوسنی ليکوال) کې راغلی دی، چې دلته يې د نقلولو گنجايش نشته خو هيله کيږي چې هغه نظم به د ښوونکي له خوا په ټولگي کې ولوستل شي.

سیدرسول رسا:

د پښتونخوا نامتو کیسه لیکونکی، پیاوړی شاعر او پوه ادیب میاسید رسول رسا د میا محمد سعید زوی په (۱۹۱۰م) کې د نوښار د بدرشو په کلي کې زیږیدلی دی. ددوی کورنۍ د ابک خیلو میاګانو په نامه شهرت لري (ځینې پښتانه فکر کوي چې آخونزادګان او میاګان به د نسب په لحاظ پښتانه نه وي خودا خبره له یوې غلط فهمۍ نه راولاړه شوې ده. آخون د دیني عالم او میا د روحاني او ستانه شخص د پاره استعمالیږي. کیدای شي چې آخون (آخوند) او میا د نسب په لحاظ پښتون وي او یا نه وي).

که څه هم سید رسول رسا خپلې لوړې زده کړې د ساینس په څانګه کې کړې دي خوله وړو کوالي نه یې له شعر او ادب سره مینه درلوده. دی په انګریزي ادبیاتو کې د پراخې مطالعې خاوند دی او دده په ادبي آثارو کې د هغو اغیزه له ورایه څلیږي.

همیش خلیل په (پښتانه لیکوال) کې د رساصاحب په باب لیکي:
«رساصاحب د پښتو ادب د حسین باغ بلبل هزار داستان او تخیل یې د آسمان هغه شاهین دی چاچې په پښتو شاعرۍ کې د ډیرو ښکلو ښکلو نظمونو اضافه وکړه او هغو دغه نظمونه خصوصاً او نورې فن پارې یې عموماً د نوی طرز فصاحت، لطیفو کیفیاتو او محسوساتو نه علاوه د شاعرانه جذباتو مکمله تصویر کشي کوي . . . رسا صاحب په خپلو شاعرانه خصوصیاتو کې یکتا دی او شاعري یې د رومانیت، جمالیاتو،

کیف او سوزو سازنه علاوه د پاکو جذباتو آئینه ده. »

درسا صاحب د نظم او نثر په ګڼو آثاروکې «دبیدیا ګلونه»، «د قرآن پیغام»، «نوی ترنګ» «ارمغان خوشحال»، «باغ وراغ»، «رنګارنګ ګلونه» او په ناولونوکې «شمې»، «مامونې»، «مغرور» او «خودکشی»(۱) زیات شهرت لري.

د خیبر له خوا ماښام

د مغرب په تورو غرونو لاځلیږي سپینې واورې
د ماښام ګردونه خور شول غلې غلې څاري لارې
د مشرق نه رونما شوه تیاره روپه روزیا تیږي
داسې ښکاري توري زلفې د آشنا پرمخ خوریږي

په لمن د تورو غرونو د خیبر وادي راګیره
لکه تور دیوان چې کښېنی له پري نه ګیر چاپیره
دا سرخی څنګه دورځې راعیانه شوه ځلیږي
یا له غیږې د عاشق نه شرمیلی آشنا بیلیږي

یاداکانی د خیبر دي خون لړلي سره مخونه
بیرته عکس پریوتلی شین آسمان یې کړ ګلګونه
یاد باغ زیږي ګلونه را بیرون په سور کفن دي
مقتولان یا دغمزو دي منتظر یادیدن دي

(۱) سید رسول رسا د ۱۹۹۰م کال داکتوبر په ۲٤ مه وفات شوی دی، دده بل ناول میخانه نومي چې په پیښور کې چاپ دی. او یونا چاپ ناول هم ترې پاتې دی چې کچکول نومي (هـ).

یا پراته په سور کفن کې شهیدان د وطن ښکاري
سرې قطرې دوینونه دي سره غمي د عدن ښکاري

یاد اا ورپه شین چمن کې لګیدلی د افغان دی
د خیبر د سرد پاسه، یاد سرو وینو باران دی

چارچاپیره نوې سازه رنګیني په دنیا ښکاري
یا په سترګو کې نن ماله نوې نوې سما ښکاري

خاموشي په غلې ژبه داسې ښکاري چې ګویا ده
یادا سره مبهم سرخی ده چپه چپه خوله یې واده

پټ پنهان په هر ذره کې د خیبر خوني داستان دی
یو تاریخ یې په مخ لیک دی یو یاداشت د تیردوران دی

یوه ورځ به چیرې دلته د (محمود) کاروان روان و
ګرد غبار دده د فوج به رسیدلی تر آسمان و

د تکبیر نارې وچتې اوریدلې دې جهان وې
ددې ملک ذرې ذرې به له دهشت نه په لرزان وې

په دې خاوره دې تیر شوي د (لودي)، (غوري) فوجونه
(ابدالی احمد) راغلی پرې به فخر کړي دا غرونه

سیف الرحمن سلیم:

سیف الرحمن سلیم په (۱۹۲۹م) کې د پیښور داودزو په سیمه کې زیږیدلی دی. دادبي تاریخ لیکونکو په عقیده، سلیم یو حساس شاعر او

د پاک ضمیر څښتن دی. په ځوانی کې یې، لکه د اکثرو ځوانانو په عملی سیاست کې برخه واخیسته خو کله چې د ادب ګلزار ته داخل شو د سیاست توره یې له لاسه وغورځوله او د پاسیفیزم (سولې غوښتنې) لارې خوښه کړه.

عبدالقادر ختک د (صلح کل) په پلوی داسې ویلی وو:

چې سبب یې د دوزخ زما کشتن وي
بیا دې نه موم دا هسې شهادت

سلیم هم دغه مطلب په داسې انداز کې بیانوي:

زه د سر قاتل ته هم پاڅمه هر کلی وایمه
نور مې د صبر او د زغم پوښتنه مه کوه

همیش خلیل وایي چې «سلیم د دردېدلی او ځپېدلي انسان د ماتو زړو نو ترجمان دی، هغه د خوارانو او مزدورانو په شیرین ژوند د دنیایي خدایانو له لاسه د ظلم او جبر خلاف احتجاج هم کړی او بغاوت هم.» (پښتانه لیکوال، ۳۶۷ مخ) (۱)

د وړو وړو خدایانو دې بنده کړم
لویه خدایه! زه به چاچا ته سجده کړم
ملګرتیا که څو رندان راسره وکړي
دا حرم به یوه لویه میکده کړم
دوصال د شپې بدل به دې خلاص زه کړم

(۱) د ښاغلی سلیم د شعر یوه کوچنی مجموعه د ښاغلی برېالی یا جوري په زیار په کابل کې چاپ ده او نوم یې دی سندریز شفقونه. (هـ).

ټولې شپې که د خپل عمر شوگیره کړم
شیریني د پښغلتوب د پیغلې غواړم
خوله به ستا په عنابي شونډو خوږه کړم
چې موسکۍ شي لږ یې ښکل کړي بیا یې را کړې
سل توبې به هغه جام نه صدقه کړم
قافله د پسرلي دې په دې راشي
خپل ژوندون به یې په لاره کې ډیوه کړم

غزل

هم ښایست دی هم نغمې دي هم نشې دي
څو مره زرچې تیرې زیاتې شي نو ښې دي
میکدو پلوې بوزئ چې سیل وکړي
دا ځوانۍ منود څوورځو میلمنې دي
ستا له شونډو یې غلا وکړه چې موسکۍ شوې
دا وړې وړې کلۍ خوږخې غلې دي
ډېر خواره خواږه مین مې پرې نا راض شول
دارښتیا خبرې چا ویل چې ښې دي
پاکه مینه یې زما کړله بد نامه
لاس د چا په خوله زه ګښیږدم ډېرې خولې دي
کوم انصاف دی چې ګمراه وایي وماته
زه خوسم یم خود ژوند لارې کړې دي

يو تـويـه ده چې بس تـل را نـه هـېر يږي
گـنـې يـادې زمـا تـولـې مـيـکـدې دي

چې رقيب مخې له راشي نو په شاشي
زمـا اوښکې څومره غتې پښتنې دي

د خـيـالـونـو د بـاغـچې را سـره غـم دی
گير چاپيره مې ملگرو سرې لمبې دي

زيتون بانو:

ميرمن زيتون بانو په (١٩٣٦م) کې د خليلو تپې په مشهور کلي (سپينه وړی) کې دنيا ته راغلې ده. پلار يې، سيد سلطان محمود، د پښتو ژبې ښه ليکوال او نيکه يې سيد عبدالقدوس تندر د پښتو ښه شاعر و. زيتون بانو شاعره او ليکواله ده او (دهنداره) په نوم د افسانو يوه مجموعه يې چاپ شوې ده. (١) ددې په افسانو (لنډو کيسو) کې د قامولی احساس او له غريبانو سره همدردي په ښکلي هنري انځور کې منعکس شوې ده. د (اباسين کيسې کوي) په منتخبه مجموعه کې چې د زرين انځور له خواه تدوين شوې ده. د زيتون بانو دوې لنډ ې کيسې د (د لشاده) او (د اوسپنې چنې) په نامه راغلي دي. دلته به يې يوه بله لنډه کيسه را نقل کړو.

---

(١) د ميرمن زيتون بانو د لنډو کيسو دا لاندې نورې مجموعې چاپ شوې دي: مات بنگړی، ژوندي غمونه او خوبونه. بانو د پښتو ښه شاعره هم ده. په اردو کې هم نوميالی ليکواله او ډرامه ليکونکې ده. د پښتو ډرامو د مجموعې نوم بې سمسور گلونه او د پښتو شعر د مجموعی نوم يې سوغات دی. (هـ).

د بیزو قبر

هسې خو به چې زه کله هدیرې ته لاړم نو د مور د قبر نه به مې یو څو گامه بیرته په هغه کچنه غونډۍ، مونډۍ، غونډې وړوکې موړې نظر پریوتو. لیکن د کله را هیسی چې ما د نورو ښځونه اوریدلي وو چې داهسې موړه نه ده، بلکې قبردی او قبر هم د بیزوو، په دې حقله داجي ته هم څه خاص معلومات شته نو بیا به ماورته په څه بل نظر کتل او د دغه ځای لیدو سره به زما زړه کې څه عجیبه عجیبه سوالونه را پیدا شوو. په دغه سوالونو به ما تر ډیره وخته پورې سوچ کولو او جوابونه به مې لټول، ولې داسې څه نتیجې ته به نه رسیدم چې زما پرې اطمینان شوی وي. څو څو ځله مې اراده وکړه چې راشه دداجي نه پوښتنه وکړه. خو خدای خبر څه چل وچې بیا به مې جرأت ونه کړی شو او په تپوس کولو کولو کې به مې ژبه بنده شوه.

زه هم د دغه تپوس کولو او نه کولو په کشمکش کې لارا گیره وم چې جیل کې مې د داجي ملازمت ختم شو او هغه په پنشن شو. اوس هغوی په هفته کې د یو ځل په ځای دوه دوه درې درې ځله هدیرې ته تگ شروع کړو. اصل کې د مورد مرگ مې کافي موده شوې وه او هغه ورځو کې د هغوی عمر لا دومره زیات هم نه و، خو بیا هم د مور سره مې یې د ومره مینه وه چې نه صرف بل واده یې ونه کړو، بلکې د ملازمت د ډیر

مصروفیت باوجود به یې هم هفته نه خطا کوله او ځان به یې هدیرې ته ضرور رسولو. اوس چې ملازمت نه وزګار شو نو زه به یې هم ځان سره هدیرې ته بوتلم. یو ځو ځله هغوی سره د مور قبر ته تلو راتلو نه پس مادا پخه اراده وکړه اوس به ضرور د بیزو ددې قبر په حقله تپوس کوم.

د زیارت ورځ وه او مونږ دواړه مې د مور قبر ته ولاړو، دعا مو کوله، زه د مور قبر خواکې کښیناستم او دا جي لاړو هغه مورې سره چې د بیزو په قبر مشهور وه ودریدو.

د هغوی لاسونه خو دعا ته نه وو پورته خو سترګې یې پټې وې او شونډې یې خوځیدې، لکه چې ځان سره لګیاوي څه وایي. زه هم ورپاځیدم او خواکې یې ودریدم. د هغوی شونډې خوځیدل اوس بند شوه. ما سوچ وکړو چې اوس موقع ده تپوس وکړه زړه مې ټینګ کړو او ورنه مې تپوس وکړو: «د ارښتیا د بیزو قبر دی؟» خو اول زما په دې نا چا په پوښتنه پریشان غوندې شو، خو بیا یې په شونډو طنز یه غوندې خندا خوره شوه او وې ویل:

«هو ... خو دې بیزو چې قام سره څومره ښیګړې کړې دي نودومره ترې نه هغه بې خبره پاتې شوي دي.»

د قام سره ښیګړه او بیزو؟؟ زه حیرانه شوم او داجي مې سنجیدګۍ سره ووې: «حیرانه ولې شوې؟ زه رښتیا وایم. لیکن څنګه؟ دا زمونږ د غفلت، احسان فراموشي او ناداني ډیره ډیره اوږده او درد ناکه کیسه ده. اوس ددې وخت نه دی. د شپې راته یاده کړه نو دې راز نه به دې خبره

کړم. راځه اوس کورته ځو. » او هغوی روان شول، ما په هغه وخت د بلې خبرې جرأت ونه کړی شو. او هغوی پسې روانه شوم. ولې دې څو خبرونه پس د بیزو قبر دراز معلومولو د پاره زما زړه نور هم نا قراره شو.

د ماسخوتن مونځ نه پس لا داجي کټ کې د ډ نه وه لګولې چې ما بیا خبره وځیر له او په ویره ویره مې ووې: « تا سوویلي ووچې زه به دې د شپې د دې راز نه خبروم. »

کوم راز؟

د بیزو د قبر

« هو، لږې او به را. » ما او به ور کړې او د څښلو نه پس داجي بیا کټ کې د ډ ه ووهله، اووې ویل:

« هو، داد شپږ، اووه ویشت کلو مخکې خبره ده، شپږ اووه ویشت کاله اول د هغه عمر به هم شپږ اووه ویشت کاله و، بلکې شاید چې د دې نه به هم کم و. ولې څومره چې هغه د کچه عمر څښتن و، نود ومره د پوخ فکر خاوند وچې په دې عمر کې به چې هغه چرته حجره، جمات یا کومې جرګې کې ناست و او خبرې به یې کولې نو داسې به معلومیده ،لکه څوک چې د ډیر پوخ عمر فلاسفه ناست دی ګړیږي » داجي، لکه د سیلاب غوندې روان و، خبرې یې کولې اوزه په سوچ کې وم چې څنګه ورته ووایم چې دا خو د بیزو د قبر کیسه نه وه. آخر چې زړه صبر نه شو او تپوس مې وکړ:

دا د چاکیسه مورا اخیستې ده؟

داجي موسکی شو: « دا د هغه زلمي »
لیکن ما د بیزو د قبر کیسه یادوله

هو، خو دا د زلمی کیسه د بیزو د قبر سره ډېر جوخت تړون لري او ددې نه بغیر هغه راز ته رسیدل نه شي کیدی. ماوې: ښه نو او هغوی بیا خپله خبره شروع کړه:

– د پخو خبرو سره د هغه زلمي عقل هم د لویو پوهانو په شان پوخ و. ډېر ژور سوچ به یې کولو چې د هما به یې په تصور هم وزرې ماتیدې. لیکن ددې هر څه باوجود هم هغه په لیوني مشهورو.

– « په لیوني مشهورو ؟ » ما په حیرانتیا کې پوښتنه وکړه او هغوی جواب راکړو: « هو لویوړو تړلوکې هغه په لیوني یادیدو. څوک دوه تنه به چې ورسره خواکې تیر شو او څو گامه به وړاندې لاړل نو یو بل ته به مسکي شول، یا به یې د هغه پلوته سترگو کې اشارت وکړو او خپل ملگري ته به یې ووې: « توبه، خدای مې دې ساتي. وگوره څنگه غټ پټ سورسپین زلمی دی خو اوس چې لیونی دی . . . » او لیونی اوس د هغه نوم و ، د هغه خپل اصلي نوم، قام قبیل یې هیچا ته نه و معلوم. نه څوک دې نه خبرو و چې هغه کوم ځای پیدا شوی و او کوم ځای لوی شوی دی. بس یو لیونی وچې دا د هغه نوم، قام او ځای ځایگی هر څه وو، دغه باندې هغه تر لرې لرې پیژندی شو. »

لیکن هغه چې دومره د پوخ شعور خاوند، لایق، قابل او هوښیار و، نو بیا خلقو ولې لیونی بللو ؟

ځکه چې دا صفتونه په هغه ورځو کې د لیونتوب ډیرې غټې نخښې ګڼلې شوې.

داجي زر جواب راکړو او بیا یې ووې: « هغه څه عجیبه دورو ، هغه د زور ، ظلم او استبداد دورو ، د دروغو او باطلو زمانه وه او هغه به په لویو لویو جرګو کې پاڅید واود رښتیا وو آواز او چغې به یې پورته کولې. هغه د غلامۍ بد ترینه موده وه او هغه به خلکو ته د آزادۍ ګټلو ترغیب ورکولو او بیا هغه ته دغه لارې نه داوېدو د پاره غټ غټ رشو تونه ، خطا بونه او جاګیرونه پیش کړی شو. لیکن هغه هر څه په لته ووهل او خپله لاره پرېښود وته تیارنه شو.

دا د هغه وخت د حکومت خلاف- چې بنیاد یې په تګی ، رشوت ، زور ، ظلم او استبداد قایم و- ښکاره بغاوت و او د دې بغاوت اولنی سزا هغه له داور کړی شوه چې هغه پسې حکومت خپل ایجنټان خو ارده کړل او هغه یې په لیونی مشهور کړو. په لږو ورځوکی هغه ته خپل قام په رښتیا دلیوني ویل شروع کړل هغه قام د کوم د آزادۍ ، آبادۍ ، او لوړتیا د پاره چې هغه ، لکه د لیوني غوندې سر وهلی بروهلی ګرځیدو او بیا . . »

داجي لږ شان خاموش شو ، لکه چې څه سوچ کوي لیکن ما د هغوی په داسې نازکې برخې کې خاموشي او سوچ کله زغملی شو. ما ترینه پوښتنه وکړه: « ښه نو بیا ؟ بیا څه چل وشو داجي ؟ »

هو ، نو چې د لیونتوب دې نوم هم هغه د خپلو خبرونه منع نه کړو نو بیا یوه شپه چې هغه ستړی ستومانه او تږوله ورځ در په در ګرځیدونه پس

خپل وران ویجاړ کور کې پروت و. او ایله یې سترګې ورغلې وې چې په دې کې ورود رزید و او هغه راویښ شو. پاڅید و وریې لرې کړو. دورد لرې کیدو سره یو پوره ګارډ کور ته راننوتل او د وومضبوطو شین سترګو چې انګریزی توپی یې په سروې او افسران معلومیده هغه کلک د متونه ونیو او نورو سپایانو ته یې د کور د تلاشۍ حکم ورکړو. لیکن سوایې د کور د څه لوښو لرګونه نور هیڅ را نه وته، شپیته اتیا کتابونه او څه قلمي نسخې هم ونیوی شوې او بیا د شپې په تور تیاره کې هغه قامي لیونی د جېل تورو تنبوته وروسپارلی شو.»

داجي بیا دلته لږ (غلی) شو او ما داسې محسوس کړه، لکه چې په زړه یې تیاره راغلې وي.

په دې وجه زه هم چپ ناسته وم تر هغه چې هغوی پخپله غاړه تازه کړه اووې ویل: «جیل ته د تلونه پس د هغه سره کومې کومې لوبې وشوې او څه څه کانې یې وسره وکړې، دا تپوس مه کوه . . .

خو صرف دومره به درته ووایم چې د یوی میاشتې د ننه دننه هغه داسې حالت ته راورسید وچې شپه اوورځ به یې چغې وهلې، د زندان دیوالونو سره به یې ټکرې وهلې او په زنځیرونو به یې چکونه لګول. اوس هغه په رښتیا لیونی و، بالکل پوره او مکمل لیونی.

او یوه شپه چې آسمان د غم په تورو لړو کې نښتی و او کله کله به وېر- قیدو، نو هغه د زندان د اوسپنې په شان کلک د یوال سره یوه ټکره ووهله دا آخری ټکره وه. بیا د هغې چغې په جیل کې چا وانه وریدې. هغه

خاموش شو. څه ساعت پس د شپې په تیاره کې څلورو تنود توري شړي یو پنډوکی وویستو اوچې سحر شونو په لویه هد یره کې دا موړه غونډې زیاته وه چې اوس ورته قام د بیزو قبر وایي. »

داجي چپ شو، کټ کې یې سرو لګولو، سترګې یې پټې کړې او زه تصور په غړیدلو سترګو هغه د غلامۍ د ورته رسولم کوم چې یو غاصب حکومت، یو قامي مین په ژوند لیونی وګرځولو، نو خپل قام هم لیونی وګڼلو او د مرګ نه پس یې د انسانیت د دایرې نه وویستو، نو قام یې اوس هم قبر د بیزو په نوم یادوي. زه په سوچ کې شوم او هم په دې سوچ کې پاتې شوم چې تر څو پورې به څوک غاصب زموږ قامي شعور پورې دغسې خندا ګانې کوي؟!

غزل

که راځې نوږو د داوښکو به روان کړم
د الفت ګود ربه بیا درته ودان کړم
ژوند مې لاړو یو آرمان شو دې آرمان کې
چې پوره دآرماني ژوند یو آرمان کړم
د سپرلي او د سروګلو ذکر مه کړه
زه کیسه د سوي زړه څیرې ګریوان کړم
دا خو اوښکې ځارول دي ستا له غمه
سر به هم د ستاله سر ځنې قربان کړم

په زړګي مې توري لړې را خورې دي
څکه طمع د ککونه د باران کړم
د خيالونو ګوډ اګی يې څوانيمرګ شو
اوس به څه باندې قرار زړګی نادان کړم
زما رنځ خو دغه رنځ دی بس طبيبه
چې ته راشې زه خپل رنځ درته بيان کړم
که مې څړيکه د (بانو) د مينې درکړه
نو قسم دی چې د امينه به آسمان کړم

يادونه:

دلنډې کيسې ځينې مهمې ځانګړنې دادي: (۱) عنوان يې جالب وي او له محتوى سره رابطه لري؛ (۲) اکثري لنډې کيسې لوستونکي د استعجاب حس را پاروي؛ له يوې معما سره مخامخ کيږي او هڅه کوي چې د معما د حل کولو د پاره کيسه ولولی؛ (۳) کيسه يوه مهمه مرکزي مفکوره لري چې ټوله کيسه د هماغه هدف يا مرکزي مفکورې د پاره ليکل شوې وي؛ (٤) لنډه کيسه يو اصلي کرکټر يا اتل لري او کيسه د هغه په کردار را څرخيږي؛ (٥) په کيسه کې يو بحراني څو که وي چې عواطف را پاروي او هيجان پيدا کوي، او (٦) په پای کې غوټه خلاصيږي او لوستونکی نتيجې ته رسيږي.

آيا (د بيزو قبر) کې دغه پورتنی ځانګړنې شته؟ د مرکزي مفکورې په باب دې زده کوونکي مقالې وليکي او يادې دغې کيسې ته

ورته ـ ه کیسه ولیکي.

د (زیتون بانو) په غزل کې د تناسب له صنعت نه زیات کار اخیستل شوی دی. دغه تناسب په کوموبیتونو کې لیدل کیږي؟

قلندر مومند:

حبیب الرحمن قلندر د پښتو نامتو شاعر، کیسه لیکونکی کتونکی او څیړونکی په (۱۹۳۰) کې د باړې د مومندو د بازید خیل نومي کلي کې په یوه علمي او ادبي کورنۍ کې زیږیدلی دی. قلندر مومند د لوړ وزده کړو خاوند دی. د (سباوون) په نامه شعري مجموعه یې خپره شوې ده او د ګجرې په نامه یې د لنډو کیسو مجموعه هم چاپ ده. د نظمیات او د (تنقید) په نومونو یې دادبي کره کتنې او ادبي مباحثو په باب دوې ترجمې یا تبصرې ځانګړې خپرې شوې دي. ویل کیږي چې په دې وروستیو وختو کې یې ځینې نور آثار هم چاپ شوي دي. (۱) قلندر مومند په انګریزي او اردو کې هم لیکنې کوي خو پښتو ادب ته یې د یادونې وړ خدمتونه کړي دي. (اخونزاده فرمان مسافر) دده په باب لیکي: « قلندر مومند یو با اصوله او با شعوره لوړ نقاد، وچت افسانه نګار، سټر شاعر، ادب او صحافي (ژورنالیست) دځه تعارف محتاج نه دی بلکې په درسته ادبي نړۍ کې د هغوی د شهرت لمر ورځ په ورځ په عروج د رومي » (ځلنده ستوري، ۲٤۸ مخ)

(۱) په نورو چاپي کتابونو کې یې: د خیرالبیان تنقیدي مطالعه، پټه خزانه فی المیزان، د محمدی صاحبزاده دیوان، دابوالقاسم دیوان، درحمان بابا کلیات دي.
ددوی د یوې مرکې له مخې: دري ناچاپې لنډې کیسې ډرامې او مقالې یې هم شته، چې تر اوسه لا په کتابي شل نه دي چاپ (هـ).

بلوشه

هغه شوخه په ساده سپینه جامه کې
لکه شمع د فانوس مینځ کې بلیږي
او زما په شان باد ساده په زرګونو
پتنګان پرې راچلیږي را تلیږي
هغه شوخه په ساده سپینه جامه کې
د بلورو پیمانه کې، لکه مې وي
جل وهلي تندغري ترې راتاووي
نادیده وته یونا ویا ته غوندی شی وی

***

هغه شوخه په ساده سپینه جامه کې
د ګلابو یو سوچه ګل وی چې واشي
چې سرخي یې سفیدی نه وي راوتې
یا شفق د کهکشان غیږې ته راشي

***

هغه شوخه په ساده سپینه جامه کې
په سپوږمۍ کې پر قید ونکی تاج محل وي
چې د وینو سرې اسرې وي پکې خښې
یا مرجان وي د مرمرو سره مل وي

هغه شوخه په ساده سپينه جامه کې
زما شمع، زما جام، زما ګلاب دی
چې زما د پاکې مينې تاج محل دی
لا ثاني دی، لا مثال دی، لا ځواب دی

***

هميش خليل:

د پښتو د ادب د باغ نه مړاويدونکی ګل، هميش ګل خليل، د انځرګل زوی په (۱۹۳۰) کې د پيښور د خليلو د تپې په مشهور کلي (برتهکال) کې دنيا ته راغلی او په خپلواد بی ګلد ستويې د ادب د مينه والو د ماغ معطر کړی دی. تر (۱۹۵۷) پورې دده ليکنې د هميش ګل هميش نامه خپريدې خو ځرنګه چې په دغه وخت کې د هميش ګل هميش په نوم يو بل شاعر را پيدا شو نو ده ځانته د هميش خليل تخلص غوره کړ. ويل کيږي چې ده د لبنان د ستر ليکوال او اديب (جبران خليل) له آثارو سره زياته مينه درلوده او له همدې امله يې د خليل کلمه پر پخواني تخلص ورزياته کړه.

هميش خليل د پښتو نامتو شاعر، ژورناليست، او ادبي مؤرخ او څيړونکی دی. ده د پښتو د کلاسيک شاعرانو لکه معز الله مومند، سعيد، بيدل، ميرزا خان انصاري، اشرف خان هجري، حسين، عبدالقادر خان ختک، کاظم خان شيدا، قنبر علی، رحمت داوی، فدا ديوانونه او دغره ګلونه ترتيب او چاپ کړي دي. دادبي تاريخ ليکنې په

لړکې يې پښتـانـه لیکوال ، ورکـه خزانـه، او ځینـو نـور آثـار د خاصـې يـادونـې وړ دي. دده دوې شعـري مـجـمـوعـې د (نـغـمـه زار) او (زمـا سندرې) پـه نامـه او د افسـانـو مجموعه د (چارګل) پـه نامـه چاپ شـوي دي. (۱)

همیش خلیل لکه د ستر محقق استاد دوست محمد خان کامل په شان دادبي محقق په توګه زیات شهرت لري خو د اباید ووایو چې همیش ځینې، همیشنی او تلپاتې شعرونه هم لري او نوښتګر شاعر او افسانه نګار یې بللی شو.

تسلې

خدایه خیر کړې توره شپه شوه
ګـوره ګـوره شـوه درنـه شـوه

د فـسـون دغـه عـالـم کـې
د سـبـا سـتـرګـه ړنده شـوه

چرتـه سـتـوري نـه ډیـوه شـتـه
نـه رڼـا نـه پـلـوشـه شـتـه

نـه مـنـزل تـه دورتـلـلـو
خـرامـا نـه حـوصـلـه شـتـه

نـه ښکـالـو د چـاد پښـو شـتـه
نـه جـرس د قـافـلـو شـتـه

هـواغـلـې، فـضـا غـلـې
نـه سـوزونـه د نـغـمـو شـتـه

پـه یـو حـال زړونـه د رزیـږي
ژونـد حـیـران دی څه بـه کیـږي

بـس تـیـارې دي او تـیـارې دي
راوریـږي هـم خـوریـږي

(۱) ښاغلی همیش خلیل د چاپ شویو کتابونو شمیره ٤٧ ته رسیږي، چې ځینې یې استاد روهي یاد کړي دي او یو ځینې ډیر مهم یې دادي: تول پارسنګ (دوې جزوې) ، حقیقت دادی، د قلم خاوندان او د شعر دریمه مجموعه خالونه او خاپونه. (هـ).

هغه لري شان تیاروکې لکه سپینکي په ایروکې
هم بلیبري هم خوریبري د مشرق په سر دروکې
د تیرو د کور په بام دی جوړ د نوی ژوند پیغام دی
اې بې تاب زړ گیه تم شه معلومیږي فیض عام دی

****

سعد الله جان برق:

په (۱۹٤٠) کې د تحصیل نو ښار په یوه درنه کورنۍ کې دنیا ته راغلی دی. د قومیت په لحاظه اندړ اسد خیل دی. د خپلې مورنۍ ژبې پښتو نه علاوه په اردو، هندي، فارسي، عربي، او انګریزي ژبو پوهیږي. ښاغلی برق شاعر، ډراماتیسټ، کیسه لیکونکی، طنز لیکونکی او ژونالیست دی او په اصطلاح څو بعدي شخصیت ګڼل کیږي. د (بریښنا) په نامه د ښاغلي برق د شعرونو مجموعه خپره شوې ده. (۱) دلته یې یو انتقادي شعر راوړو چې په هغه کې د پښتنو د معاشرې ځینې نیمګړې اړخونه تصویر شوي دي.

زموږ کلی او ستا سو کلی

چرته چې باران د خدای د قهر وریدلی دی
هغه زمونږ کلی دی - هغه ستا سو کلی دی

---

(۱) د ښاغلی برق د لنډو کیسو مجموعه د کشمیر غازي نومیږي او د طنزونو مجموعه یې ګل زیری دا دواړې مجموعې چاپ دي (هـ).

چرته چې غمونه تل کرلی شي په زمکو کې
چرته چې انسان خاورې کولی شي په زمکو کې
چرته چې ازغی را ټوکولی شی په زمکو کې
چرته چې ګلونه لوغړولی شی په زمکو کې
چرته چې خزان تر عمره عمره غوړیدلی دی
هغه زموږ کلی دی - هغه ستاسو کلی دی
چرته چې آزاد وي تل سګان کانې تړلي وي
چرته چې پتکی تل د پیراز لاندې راغلي وي
چرته چې ژوندی خلق په خاورو کې مندلي وي
چرته کې چې مړي د ژوندو په مړی غلي وي
چرته چې غریب سړی د کلی نه شړلی دی
هغه زموږ کلی دی - هغه ستا سو کلی دی
چرته چې ګیدړې په از مرو باندی غصې کوي
چرته چې کارغه د باز بچو باندې غصې کوي
چرته چې واړه تل په زړو باندې غصې کوي
چرته کې چې ښځې په سړو باندې غصې کوي
چرته چې توتي د بې غیرتو چغیدلی دی
هغه زموږ کلی دی - هغه ستا سو کلی دی
چرته ملکي چې تل د غلونو سرداران کوي
چرته د شریفو ضمانت چې بدماشان کوي

چرته کفن کش چې حکومت په قبرستان کوي

چرته مالي توب چې د ګلونو قاتلان کوي

چرته چې د ګل په ونې پورې خر تړلی دی

هغه زمونږ کلی دی - هغه ستاسو کلی دی

چرته چې کم اصل شوره پشت خلق عزت لري

ګرځي په جرګوکې چې څه زور او یا قوت لري

هر څومره که نه سړی وي بیا هم شرافت لري

دا صفت یې ډیر دی چې دولت لري دولت لري.

غاښ چې ماتولی شي هغه سړی ښاغلی دی

هغه زمونږ کلی دی - هغه ستاسو کلی دی

محمد نواز طایر :

په (١٩٣٤) کې د ښاغلی عبدالاکبر خان کره زیږیدلی او د ملاکنډ ایجنسی اوسیدونکی دی. په خته یوسفزی دی. پروفیسر محمد نواز-طایر د خپلو علمي څیړنو د پاره بنګله دیش، هندوستان، چین، جاپان، امریکې، انګلستان، او دنمارک ته تللی دی. په (١٩٧٧م) کې په پیښور پوهنتون کې د پوهاند په علمي رتبه ومنل شو. د آزاد نظم په روا-جولوکې پروفیسر محمد نواز طایر (١) او ایوب صابر (٢) درنه ونډه لري.

(١) د پروفیسور طایر د شعرونومجموعې چاپ دي: د شعور ډالۍ پرواز او لرغونی خوب. د بنګالي شاعر قاضي نذرالاسلام شعرونه په خواږه پښتو شعر ژباړلي او په پیښور کې چاپ دي. نالیدلی سوات، روهي ادب، ټپه او ژوند، آدم درخانی (تحقیقي څیړنه)، روهي مثلونه او نور ډیر آثار او ترجمې چې شمیره یې ترخلوېښتو اوړي (هـ).

(٢) اروابناد ایوب صابر د شعر مجموعه څګرخون نومې اودده د آزادو شعرونو ښې نموتې پکې مونده کیږي دا مجموعه چاپ ده (هـ).

تش کاغذ

تاته مې خط لیکلو
لا مې لیکلی نه و
چې په کاغذ د پاسه
دوه ملغلرې
د دو وسترګونه را پریوتلې
ماوې: بس، دغه بس دی.
ستا دغه خط مې تا ته دغه شان درور سولو
وروستومې سوچ کولو
چې ته به څنګهددې تش کاغذ په راز پوهه شې! ؟

نور نامتو لیکوال او شاعران:

لاتر اوسه د علم او تحقیق درنې ستمې، لکه استاد دوست محمد کامل، مولینا عبدالقادر، تقویم الحق کاکاخیل، پروفیسر ولی محمد سیال کاکړ، پروفیسور پریشان خټک، سمندر بدرښوی، عبدالحلیم اثر محمد اعظم اعظم او د شعر د آسمان ځلنده ستوری، لکه محمد اشرف مفتون، فاروق شینواری، ناظر شینواري، ساحر اپریدي، فضل حق شیدا، لطیف وهمی، اشرف غمگین، سلیم راز، ولی محمد طوفان، عبدالرؤف زاهد، عبدالرحیم مجذوب، ایوب صابر او نامتو کیسه لیکونکی لکه ماستر عبدالکریم، طاهر اثر اپریدی، مبارک سلطانه

شميم، عبدالخالق خليق، ارباب رشيد احمد خان، طاهر بخاري، شيرزمان غمژن (طايزی)، شمس الدين مفلس درانی، نادر خان بزمی، اشراف حسين احمد، گل افضل خان، مراد شينواري، عبدالغفران بيكس، روغ ليونی او داسی نور نه دي معرفی شوي چې د کتاب حجم تر لازمې اندازې پورې ورسيد.

څرنگه چې په دغه کتاب کې عمده هدف دادی چې زده کوونکي د اسکليټ په نسبت زياتره د ادب له روح او جوهر سره آشنا شي نو ځکه مو د شاعرانو او ليکوالو بيروگرافی (ژوند ليک) ته لږه پاملرنه وکړه او ددې په ځای مو هغه آثار را نقل کړل چې ليکوال او شاعر د هغو آثارو په برکت نوم گټلی دی او د بيوگرافی خاوند شوی دی. کله چې د پښتو ادبياتو قاموس ياد ايرة المعارف ليکل کيږي نو په هغه کې بايد د ليکوالو، شاعرانو او ادبي څېړونکو پر ژوند او افکارو پراخې څېړ... تر سره شي. په دغه کتاب کې د ښوونکی دنده داده چې تر وسې پورې د هر ادبي اثر هنري ښکلاوې او فني ځانگړتياوې له زده کوونکو سره تر بحث لاندې ونيسي. بر سيره پردې، لهجوي ځانگړنې، د نوښتگر انفرادي سبک او دا فادې ډول، ليک نښې او داسې نورې مسألې هم د بحث وړ دي.

لنډیز او کلی تصویر

ادبی تاریخ:

دادبیاتو تاریخ یاد ادب تاریخ په واقعیت کې د هنری ادبیاتو تاریخ دی چې په هغه کې د ادبي آثارو د ایجاد ټولنیز شرایط، دادبي دورو ځانگړنې، او د ټوښتگرو لیکوالو او شاعرانو هنري هستونې تربحث لاندې نیول کیږي. په ادبي تاریخ (د ادب تاریخ) کې یوازې هغه آثار څیړل کیږي چې هنري او بدیعي ارزښت ولري. له همدې امله، د ساینس، فلسفې او نورو علومو (لکه: تاریخ، سوسیولوژي، فقه، حکمت ژبپوهنه، لغت پوهنه او نور) په باره کې تحقیقي آثار په ادبي تاریخ کې تر بحث لاندې نه راځي. د ادب عمده ژانرونه چې ادبي تاریخ وربانديې بحث کوي، دادي: کیسه (رومانس، ناول، لنډه کیسه، حماسه، او چرک)، شعر، هنري نثر، طنز، ادبي مقالې، او هرډول موضوعات چې په هنري ژبه افاده شوي وي او ادبي بڼه ولري.

په دې اساس، کله چې یوه تاریخي، فلسفي او یا علمي موضوع ادبي شکل ځانته غوره کړي او بدیعي او عاطفي اغیزه ولري، د ادب قلمرو ته داخلیږي.

څرنګه چې (ادبي تیوري، ادبي کره کتنه، ادبي تاریخ، سبک پېژندنه) هم د ادبیاتو یو عمده توک دی نو ځکه ادبي څېړنې هم تر یوې اندازې د ادبیاتو په تاریخ کې معرفي کیږي. لیکن بدیعي یا تخلیقي ادب د ادبیاتو د تاریخ محوري موضوع ده او له همدې امله، په ادبي تاریخ کې یو کم سواږه شاعر ته د یوه ستر ادبي محقق او پوهاند په نسبت زیاته پاملرنه کیږي. ادبي تاریخ د هنر د یوې ځانګې تاریخ دی نه د علم تاریخ، نو ځکه هلته د عالم په ځای هنروال تر بحث لاندې راځي.

ادبي تاریخ له سیاسي او فرهنګي تاریخ سره توپیر لري. په ادبي تاریخ کې سیاسي او فرهنګي پیښې هغه وخت څېړل کیږي چې ادبي جریان ته په شکل ورکولو کې کوم مهم نقش ولري، د معاصرو افغاني ادبیاتو په تاریخ کې د سیاسي پیښو اغیزه ډیره څرګنده ده او کله کله ادب د سیاسي تګلارې د تبلیغ د پاره ګمارل شوی او په د ستوري ادب بدل شوی دی. ادب یوازې د حکومت له خوانه، بلکې پخپله د نوښتګرو لیکوالو او شاعرانو له خوا هم ټولنیز او کلتوري ریفورم ته وقف شوی دی. کومو لیکوالو او ادبي څېړونکو چې له سیاست نه د ادب د جلا کولو په لاره کې ګام اخیستی دی له سختو انتقاد ونو سره مخامخ شوي دي او د بې تفاوتی، ذهني عیاشی او معامله ګری تورونه وربا ندې

لګيدلي دي. نو هغه څوک چې د افغاني معاصرو ادبياتو تاريخ ليکي بايد چې له سياسي جريانونو سره پوره آشنا وي، ليکن په ادبي تاريخ کې د سياسي، اقتصادي، او فرهنګي پيښو بيانول هغه وخت د توجيه وړګڼل کيږي چې د ادبي جريانونو او ادبي پديدوله توضيح او پوهيدو سره مرسته وکړي. د ادبي تاريخ اصلي موضوع د ادبي جريانونو پيژندنه ده.

ادبي تاريخ له ادبي تذکرو سره هم توپير لري. په ادبي تذکرو کې د شاعرانو، داستان ليکونکو او نوښتګرو ليکوالو د ژوند پيښې په کرونو لوجيک اساس، يو په بل پسې معرفي کيږي. ادبي تذکرې د ادبی آثارو د ايجاد شرايط او د تاريخ په يوه ټاکلي مقطع کې د ټولو شاعرانو او ليکوالو مفصلې سوانح معرفي کوي. ادبي تاريخ د زمانې په توالی کې د ادبي جرياناتو په څرنګوالي باندې بحث کوي او ترممکنې اندازې هغه عوامل راښيئي چې د ادبي جريان له پرمختيا او پراختيا سره يې مرسته کړې ده او يايې د ادب د انکشاف مخه نيولې ده. په ادبي تاريخ کې حتمي نه ده چې د هر شاعر او ليکوال په ژوند او اند باندې جلاخبرې وشي، بلکې ددې په ځای نامتو څېرې، نامتو سبکونه، نامتو فکري مکتبونه او د هغو استازي معرفي کيږي. ادبي تاريخ خپل مواد له ادبي تذکرو څخه رااخلي او چيرته چې دغه مواد د يوې آيډيا، يوه تيسيس او يوې فرضيې د جوړولو د پاره کار ورکوي، په هماغه خپل مناسب ځای کې ترې کار اخيستل کيږي.

ادبي تاريخ له ادبي تيوري، ادبي کره کتنې، متن څېړنې، سبک پېژندنې، او د شاعرانو او ليکوالو په باب له تذکرو څخه استفاده کوي. که ادبي مؤرخ کومه تيوري ونه لري نو بهتره به وي چې د ادبي تاريخ د ليکلو نه لاس واخلي. د ادبي پديدو توضيح يوازې هغه وخت مفهوم او معنی پيدا کوي چې د يوه فکري سيستم او ادبي نظرېې سره اړخ ولگوي. ادبي تيوري د ادبي جريانونو د پيدا ينبت او انکشاف عوامل رابرسيره کوي، د دوره بندۍ او تصنيف د پاره معيارونه تهيه کوي، د ادبي آثارو د ارزيابۍ د پاره نور مونه وضع کوي او د ادبي تاريخ د پوهيدو په برخه کې لوستونکي ته زيات بصيرت ورپه برخه کوي. همدارنگه ادبي مؤرخ بايد د کره کتنې، متن څېړنې او سبک پېژندنې له اصولو او اساساتو سره پوره اشنا يي ولري.

د پښتو ادبي تاريخ دورې:

د ادبي د ورو ټاکنه د ادبياتو د تاريخ يوه غټه ستونزه ده. يوازې پښتو نه، بلکې په يو شمير نورو ژبو کې هم ادبپوهان د ادبي د ورو په ټاکنه کې يو لاس نه دي. په دغه کتاب کې د ځينو دلايلو پربنا د ادبي دورو د ټاکنې پخوانۍ نظرېې رد شوې دي او پر ځای يې نوې طرح وړاندې شوې ده. ددغې طرحې په اساس، د پښتو ادب تاريخ پر درو دورو ويشل شوی دی: (۱) پخوانۍ ادبي دوره، (۲) منځنۍ ادبي دوره، او (۳) معاصره يا اوسنۍ ادبي دوره.

د پخوانۍ ادبي دورې څخه کوم اوريجينل (اصلي، لومړی لاس)

اثر چې لاس ته راغلی دی او لیکدود یې اوسنۍ ښکاري، هغه د سلیمان ماکو (تذکرة الاولیأ) ده چې په افغانستان باندې د چنگیز د یرغل په درشل کې لیکل شوې ده او د څوتنو شاعرانو د شعر بیلګې یې خوندي کړې دي. د پخوانۍ ادبی دورې په باب ټول معلومات له ادبي تذکرو څخه لاس ته راغلي دي او د شاعرانو د یوانونه د جګړو او د ناپوهۍ اوبې قدرۍ په وجه له مینځه تللي دي نو د دغې دورې د محدودو شعري بیلګو په استناد د ډاډ وړ تصنیف او تحلیل ډیر مشکل بریښي، سره له دې، په عمومي ډول ویلای شو چې د پخوانۍ ادبي دورې په آثارو کې د لرغونو آریایي سندرو سره ورته والی لیدل کیږي. د قالب په لحاظ، د پخوانۍ ادبي دورې شعر سیلابو - تونیک دی یعنې د هجاوو (سیلابونو شمیر او د خج - فشار یاضربې) منظم تکرار له یوې آزادې غونډې قافیې سره د شعر شکل جوړوي. د دغې دورې شعر فوکلوري ادب له لیکني (تحریری) ادب سره نښلوي. د پخوانۍ ادبي دورې شعر له پاستورال (د شپنو) شعر سره پوره نږدیوالی لري. کوم شعرونه چې له درباري ژوند سره اړه لري او یاد نوروژ بودا غیزو څرک پکې لګیږي په هغو کې د تصویر بڼه هم پر مختللې ده. پخوانۍ ادبي دوره په عام ډول، د پښتنو قبیلوي ژوند تمثیلوي او د شعر سوژه یې مینه (له خدای سرمینه، د دین له لویانو او د قام له مشرانو، د ملګرو، د ټاټوبي او محبوبې سره مینه، او کله کله له طبیعت سره مینه) ده.

منځنۍ ادبي دوره په هند کې د جاګیر دارۍ د نظام او په ښکلو

هنرونو (په تیره په معماري، موسیقي، او شعر) کې د عالي ذوق او ظرافت خوښونې له تبارز سره کلک پیوستون لري. د منځنۍ دورې ادب د هغه پرتمین فرهنګ پلوشه ده چې د (روه) په سیمه کې د لمر په شانې ځلیدلی دی. د منځنۍ دورې ادب په لومړي سر کې له ایدیالوجیکی تبلیغاتو سره پیل کېږي او وروسته تقریباً د خالص ادب بڼه ځان ته غوره کوي. بایزید انصاري لومړنی شخص دی چې د روښاني فرقې د عقایدو د تبلیغ د پاره یې له توري او قلم څخه کار واخیست. دده پلویانو روښاني افکار د هنر په چینه کې ولمبول او د مذهب په لباس کې یې د عرفان مینه والوته ورمعرفی کړل. ددغه فکري جریان په څنګ کې د پښتنو یو ستر مفکر او شاعر خوشحال خان ختک د منځنۍ دورې د ادب پرتاد او باندې یوه ښکلې ماڼۍ ودروله چې لا تراوسه یې ټولې ښکلاوې او مفاهیم نه دي رابرسیره شوي. په داسې حال کې چې خوشحال خان ختک اود ده کورنۍ پښتو ادب د شهرت لوړې څوکې ته وخېژاوه او د رحمان بابا په برکت شعر د پښتنو کوډلو ته لاره پیدا کړه. په لویدیزه پښتونخوا کې د شاه حسین هوتکي په دربار کې هم د علم او ادب پالنې ته زیاته پاملرنه وشوه. د منځنۍ ادبي دورشعر نه یوازې د درجې په لحاظ، بلکې د کیفیت او نوعیت له پلوه هم د پخوانۍ ادبي دورې له شعر سره جوت توپیر لري. ددغې دورې ستر شاعران، لکه خوشحال خان، رحمان بابا، عبدالحمید مومند، او کاظم خان شیدا د جلا جلا سبکونو خاوندان ګڼل کیدای شي.

اوسنۍ دوره له هغه وخته پيليږي چې د افغانانو په عنعنوي ټولنه کې د صنعتي نړۍ مفکورې، ذهنيتونه، او له مسايلو سره د مخامخ کېدونوي طريقې باب شوې. معاصر شعر د عصري کېدلو (موډرنيزيشن) له جريان سرمينځ ته راغی. که څه هم د امير شيرعلي خان د سلطنت په دوهمه پلاکې د عصر ی کېدلو لومړنۍ بېلګې ليدل کيږي خو په شعر او د ادب نورو څانګو کې د نوې دورې نخښې په نظر نه راځي. په سراجيه عصر کې د (سراج الاخبار) په خپريدلو سره نوی معاصر ادب هم وزږونه وغوړول او د الوتنې لومړنۍ تجربه يې ترسره کړه. د (سراج الاخبار افغانيه) شعرونه د محتوا او شکل له پلوه د منځنۍ ادبي دورې له اشعارو سره څرګند توپير لري.

دغه شعرونه د يوه نوي عصر پيغامونه، غوښتنې، او انګيرنې انګازه کوي.

د معاصر ادب پړاوونه:

هماغسې چې يو نيالګی د خپلې ودې د پاره خاورې، اوبو، هوا، او لمر ته اړتيالري. دادب دبڼ نيالګي هم له ټولنيزو، سياسي، اقتصادي، او فرهنګي شرايطو سره اړه لري. هنري فرهنګ په خاليګاه کې مينځ ته نه راځی، بلکې په هغه کې ټولنيز ژوند انعکاس مومي. سره له دې چې ادب يوه نسبي شانته خپلواکي لري او کله کله طغيانګر نوښتګران له زمانې سره دغرې وهي او د مسلط ټولنيز ذهنيت په وړاندې قيام کوي، خو په عمومي توګه، ادب د ټولنيز ژوند هنداره دی. له دې امله، هغه

وخت چې د هیواد له پیکرنه په تحمیلي توګه یوه برخه بیله شوه، د ادب له ستې څخه هم دوه غټې ښاخونه پیدا شول. د پښتونخوا په ادبیاتو کې تر (۱۹٤۷) پورې د انګریزي استعمار پر ضد مبارزه یو عمده مضمون و، په داسې حال کې چې په افغانستان کې له (۱۹۱۹) نه وروسته د شعر او ادب مخه داخلي اصلاحاتو ته راڅرخیدلې وه. همدارنګه د (۱۹۷۸م) کال له اپریل (د ثور له پیښې) وروسته چې په افغانستان کې کومې ترانې وویل شوې او د استان وړمه کیسې ولیکلی شوې طبعاً په پښتونخوا کې هماغسې ترانې او کیسې نه شوې لیکل کیدای.

په افغانستان کې ادبیات تر زیاتې اندازې له سیاسي جریانانونو سره تړل شوي دي. ښایي ددې خبرې عمده علت د ټولنې ناوړه شرایط (فقر، لوږه، بیسوادي، ناپوهي، اختناق، بې عدالتي او نور) وي چې د وجدان خاوندان یې ځورولي دي او د اناشونې وه چې شاعر او لیکوال ددغو ناوړه شرایطو په وړاندې پرخپله خوله د چوپیا مهرولګوي او یا په اصطلاح ګونګه روژه ونیسي او په مستقیم یا مرموز (سمبولیک) ډول د څه ویلونه ډډه وکړي.

د افغانستان شرایط د لویدیځې صنعتي نړۍ له شرایطو څخه توپیر لري. هلته د لومړنیو اړتیاوو زیاتره ستونزې حل شوې دي، کیدلی شي چې شاعر او لیکوال دې نړه هنر (البته مطلق نړه هنر نشته) سره مینه ولري او له ورځني سیاست څخه دې ځان لیرې وساتي.

ددغې پورتنۍ یادونې اصلي هدف دا وچې په افغانستان کې ادبي

پراوونو خپل نومونه د سیاسي جریانونو څخه اقتباس کړي دي. په ځینو وختو کې شعر د شعار بڼه غوره کړې ده او د استان هم د علمي سوسیالوژی (!) د پرنسیپونو[٩] اساس لیکل شوی دی، تیوري پرواقعیتونو تحمیل شوې ده او د ریالیزم ترسرلیک لاندې واقعیتونه مسخ شوي یا تحریف شوي دي.

په دغه کتاب کې د معاصر ادب دوره په د رو پړاوونو ویشل شوې ده: دور ښانتیا پړاو، د ویښتیا پړاو، او د اوښتون پړاو. ښايي نن سبا د جګړې له پای ته رسیدو وروسته په شعر او ادب کې نوی تحول راشي او کومه بله دوره یا پړاو پیل شي، لیکن تراوسه پورې زموږ له خوا وضع شوی معیار ټول ادبي جریانونه او د هغو د پرمختیا بهیر په علمي توګه توضیح کولی شي.

د دغه کتاب د لیکلو په وخت کې یو تن د ادبیاتو ښوونکی د انتقاد په لهجه وویل: د ویښتیا دوره باید تر روښانتیا مخکې راشي ځکه چې لومړی شخص له خوبه ویښیږي او بیا یې ذهن روښانه کیږي. په ځواب کې ورته وویل شول: که ادبیات د فیزیولوجي په اساس مطالعه کړو نوستاسو خبر سمه ده خو ادبیات له سایکالوجي (روحیاتو) سره نژدې اړیکې لري.

د سایکالوجي په اساس، یو شخص باید وپوهول شي، ذهن یې روښانه شي او کله چې وپوهیږي نو د غفلت او بیخبرۍ له خوبه راویښ شي او عمل ته چمتو شي، لکه چې: یوه ګوند غړي ځانونه ویښ ځلمیان

بولي نو دلته د (وينښ) کلمه د منور اوروشنفکر په مفهوم راغلې او داد (وينښ) دوهمه معنا ده. هماغسې چې مور وايو: «آفرين سړی يې!» دلته د (سړی) کلمه تش (مذکرجنس) نه افاده کوي، همدارنګه کله چې وايو: «توريالی وينښ هلک دی» مقصد دانه دی چې همدا اوس له خوبه راپاڅيدلی دی. له بل پلوه، دغه نومونه تاريخ تاکلي دي. سراجيه عصر د تنوير اوروشنګرۍ دوره بلله کيږي او د امير امان الله خان د پاچهۍ په دوره کې هم دغه کلمه استعماليږي. دويښتيا پړاو دويښ ځلميانو له نهضت سره اړه لري او اوښتون هم د بنيادي تحول په مفهوم استعمال شوی دی.

د روښانتيا پړاو:

کله چې دامير حبيب الله په پاچهۍ کې عصري ښوونځي پرانيستل شول او په پښتونخوا کې د خدايي خدمتګارو په همت مدرسې جوړې شوې نو په ټولو پښتني سيموکې د ښوونځيو او مدرسو پرضد سخت عکس العمل و ښودل شو. ددغه مطلب د توضيح د پاره به د (ځلند ستوری) له کتاب څخه د لعل زاده ناظر شينواري د ژوند ليک په باب څوکرښې راواخلو. «اګر چه په لواړګي کې مدرسه قايمه وه خو د بدقسمتۍ له کبله د مروجه تعليم نه محروم پاتې دی. د پخوا راهيسې په پښتنو کې دابې مقصده متل مشهور او روان دی چې:

سبق د مدرسې وئ

د پاره د پيسې وئ

جنت کې به یې ځای نه وي
دوزخ کې به غوړې وئ

ښاغلی ناظر چې لږ لوی شو چاناپوهه نه یې دامتل تر غوږ شونو د مکتب پله تلل ورته سور کفر ښکاره شو.» همدارنګه کله چې امیر امان الله خان د خلکو د ذهن د روښانولو په نیامت د افغانستان جنوبي سیمو ته سفر وکړ او د ښوونځیو د پرانیستلو د پاره یې تبلیغ کاوه نو کوم ولسي شاعر یوه سندره وویله چې تر ډېره وخته د خلکو په خولو کې جاري وه. ددې سندرې سر داسې دی:

امیر امان الله راغئ ناوې ته
خاونده خیر پیښ کړې کلمې ته

د هیواد روښانفکره قشر د عصري ژوند د ښیګړو د بیانولو د پاره د قرآن کریم له آیتونو او نبوی احادیثو څخه په استفادې سره په مبارزه پیل وکړ. دوی هڅه کوله دا ثابته کړي چې د هیواد ترقی غوښتنه د اسلام سپیځلي دین ته تاوان نه رسوي او که مسلمانان د ساینس او ټکنالوجۍ له منلو څخه غاړه وغړوي نود لویدیز استعمار له منګولو څخه به ځان خلاص نه کړي او همیشه به په فقرا ویدبختۍ کې ژوند تیروي. مسلمان حق لري چې له د نیوي نعمتونو څخه هم استفاده وکړي، دینداري او دنیاداري یو تر بله ضد نه دي.

ددې د پاره چې د هغه وخت ذهنیت په ښه توګه څرګند شي نود امان الله خان د تکفیر د فتوی څوټکي به راواخلو. دغه فتوا د څواویاتنو له

خوا د سقاو دزوی د پاچهی په وخت کې صادره شوې وه. د امان الله خان د تکفیر دلایل داوو: «د خولۍ سلام يې منع کړ او د لاس په اشاره سلام يې رواج کړ، د پګړۍ په ځای يې خولۍ رواج کړه، د پخواني لباس په ځای يې دريشي باب کړه، د ږيرې خرييل يې دود کړل، د ښځو ښوونځي يې جوړ کړل، د برقع (چادري) اغوستلو دود يې له مينځه يوور، نجونې يې دزده کړې د پاره خارج ته واستولې، د دين له علما ووسره يې مخالفت وکړ، په ښوونځيو کې يې دانګريزي ژبې زده کړه شامله کړه، قمري سنه يې په شمسي واړوله؛ انګريزي نيتيه اوسنه يې دود کړه؛ په شرع کې يې فساد ته لاره خلاصه کړه؛ د جمعې دورځې رخصتي يې پنجشنبې ته راوسته. . .» (افغانستان در مسير تاريخ، ۸۲۷) په دې کې شک نشته چې د اماني دورې ځينې کارونه بې لزومه اوله وخت نه مخکې ووخو په هر صورت، دغه فتوی د هماغه وخت مسلط ذهنيت ثر ګندوي چې په څومره اسانۍ سره به پرروښانفکرانو او اصلاح غوښتونکو د تکفير تاپه وهل کيده.

دروښانتيا پراو د ادبياتو کومې بيلګۍ چې لاس ته راغلې دي په هغو کې د ذهنونو دروښانولو او د نويو مفکورود بابو لو لپاره زيار ايستل شوی وی. د نشنليزم په اساس له هيواد سره مينه يوځه نوې مفکوره وه. پخوا به افغانانو په اکثرو جګړو کې د مذهبي احساساتو پرينا ګډون کاوه. د هيواد پالنې ايډيا څه نوې خبره وه. همدارنګه د ترقي غوښتنې مفکوره د لومړي ځل د پاره د شلمې پيړۍ له دوهمې لسيزې

ځخه باب شوه. څرنګه چې د هیواد د ترقۍ د پاره د لویدیز ساینس او ټکنالوجۍ تعمیمول یو حتمي توک ګڼل کیده نو ځینو کسانو ترقي د اسلامیت مغایره ګڼله او د هغې پر ضد یې خبرې کولې.

د روښانتیا په زمانه کې د ناول اولنډې کیسې کومې بیلګې نه دي ترلاسه شوې. د دغه وخت شعرونه د (وطنیه) شعرونو په نامه شهرت لري چې په هغه کې د وطن سره مینه، دوطن له آزادي، د وطن له ترقۍ او د ټولنې له تجدد سره مینه منعکس شوي دي.

د روښانتیا.د پړاو په شعرونو کې د ټولنیز رسالت او پیغام برخه ډیره پیاوړې ده. محمود طرزي نامتو ژورنالیست چې د روښانفکرانو په روزنه او پالنه کې دده ونډه ډیره درنه ده، معاصر شعر له کلاسیک شعر سره پرتله کوي او پر کلاسیک شعر باندې په دې دلیل چې ټولنیز التزام او تعهد نه لري او د معشوقې په ستاینه کې له بیخونده اغراق ځخه کار اخلي، ملنډې وهي.

د روښانتیا پړاو شعر د ټولنیز هدف د تحقق یوه وسیله ده او شاعر کوشش کوي دوزن او قافیې ځخه په استفادې سره خپل پیغام په اغیزمنه توګه د خلکو غوږونو ته ورسوي. داسې نه ښکاري چې د شاعر د پاره بدیعي او هنرئ اړخ ځه ارزښت لري. هغه نیغ په نیغه دوزن او قافیې په قالب کې خپل مطلب بیانوي، شعریت د هغه دپاره یوه فرعي مسأله ده. په دې حساب، ددې وخت شعر د وزن او قافیې درلودونکی نثر دی چې د شعر تلازمات، لکه تشبیه، استعاره، او تصویر په ندرت سره پکې لیدل

کیږي. عبدالعلي مستغني د روښانتیا د زمانې یوریښتونی شاعر دی او په فارسي کې یې رنګین غزل ویلی دی خو کله چې پښتو ته راشي نو هلته فقط د مکلفیت د نده ترسره کوي او په شوق اوذوق سندرې نه وایي.

همدارنګه عبدالهادي داوي د مستغني لاره تعقیبوي. (په قفس کې بلبل) د پښتویو ښکلی شعر دی خو پر هغه باندې هم د ترجمې ټاپه لګیدلې ده ځکه چې اصلي شعر د عبدالهادي داوي (پریشان) دی چې په فارسي ژبه یې ویلی دی.

لنډه یې دا چې د روښانتیا پړاو شاعران په دې اساس چې: (۱) د معاصر پښتو شعر د بنسټ تیږه یې ایښې ده او (۲) د یوه غم ځپلي او فقروهلي ولس د نیکمرغۍ د پاره یې د خپل ضمیر آواز پورته کړی دی، په ادبي تاریخ کې د یادونې وړ مقام لري.

دویښتیا پړاو:

د محمد ظاهر شاه د سلطنت په زمانه کې دوړیا ښوونې اوروزنې او د لیلیې د آسانتیا وو څخه په استفادې سره د خوارانو او غریبانو زامن هم د لوړو تحصیلاتو خاوندان شول او یو تعلیمیافته قشر چې د لوږې، فقر، اختناق، او استبداد خوند یې څکلي و، مینځ ته راغی.

دولتي واکمنانو د پټو ګوندونو د جوړیدو په ځای د اغوره وګڼله چې د ناراضه روښانفکرانو د ملایم انتقاد د پاره دروازه خلاصه کړي او نهضت تر خپل کنټرول لاندې وساتي. که څه هم د ویښ ځلمیانو د نهضت ځینې غړي ادعا کوي چې د نهضت نوم (دویښ ځلمیانو ګوند)

و، خو په هغه وخت کې دولتي واکمنانو نه غوښتل چې د ګوند کلمه د خلکو غوږونو ته ورسیږي نو هغه د ډلې یا جمعیت په نامه یادیده. د ویښ ځلمیانو ګوند د پښتنو لیکوالو او شاعرانو په مذاق برابرو او دولت هم د دوی د مرام له ځینو نورو فقرو سره موافقه درلوده. لږ وخت وروسته ځینې نورې سیاسي ډلې له جلا مرامنامو سره د مبارزې ډګر ته راووتلې.

پښتو ادبیاتو له یوې خوا په (۱۳۱٦ هـ ش) کې د پښتو ټولنې په جوړیدو سره او له بلې خوا د (۱۳۲٦ هـ ش) په شاوخوا کې د ویښ ځلمیانو د نهضت په پیاوړي کیدو سره وده وکړه او یو شمیر نامتو شاعران او لیکوال راپیدا شول. په دغه وخت کې لیریک (غنایي) ادب د حماسي ادب په وړاندې د تبارز او ځان ښوونې صلاحیت له لاسه ورکړی و. په عمومي ډول، ادبیاتو د ریفورم له حدودو چندانې تیری نه کاوه، په دغه ادب کې د نیشنلیزم رنګ له ورایه ښکاریده، د دموکراسۍ او اقتصادي ریفورمونو رنګونه تت غوندې و. د مظلومانو او زیار کښانو سره خواخوږي ښودل کیده خو د وضعې د بدلولو د پاره کومه اساسي طرح نه وړاندې کیده.

دویښتیا پړاو په ادب کې د ریالیزم هنري میتود مسلط و، د نورو میتودونو سره څوک آشنا هم نه وو. په دغه وخت کې پیغام د خپل ځان د څرګندولو د پاره هنري ژبه پیدا کړې وه. الفت او بینوا د دې قدرت درلود چې د پیغام ناوې د هنر په ګاڼه سینګار کړي. وروسته لایق، شپون، او جهاني راغلل. خو دا باید وویل شي چې د نور محمد تره کي

اولایق په لومړنیو آثارو کې د انتقادي ریالیزم نه ها خوا ځه نه لیدل کیږي. د نور محمد تره کي (دبنګ مسافرۍ) ناول چې لومړی ځل د کابل مجلې له خوا په ځانګړي ډول چاپ شو، په هغه کې د بنیادي بدلون په باب څه نه دي ویل شوي. البته په دوهم چاپ کې ځینې خبرې پکې زیاتې شوې دي چې د ناول اصلي موشن (حرکت) ته یې تغییر ورکړی دی. په هر صورت، د مطلب اصلي ټکی دادی چې دویښتیا د پړاو عمده مضمون ټولنیز ریفورم دی او که د بنیادي تحول په باره کې څه ویل شوي وي، هغه تقریباً د نشت په شمار دي.

دویښتیا د پړاو نامتو استازی، الفت، بینوا، خادم، تره کی، لایق، شپون، شفیق، بهاألدین مجروح، صدیق پسرلی، جهاني او نور دي. د ادبي څېړنې په ساحه کې د لوی استاد حبیبي، اکادمیسین رشاد، پوهاند رښتین، پوهاند دوکتور الهام، پوهاند تبري، پوهاند زیار، د اکادمیسین کاندید ابراهیم عطایئ بختانی، دوست او نور نومونه د یادونې وړ دي.

د اوښتون پړاو: په (۱۳٤۲ ش) کې له صدرات څخه د محمد داؤد تر استعفاء وروسته یو ځل بیا د دموکراسۍ دوره پیل شوه. نوی اساسی قانون نافذ شو. د سوله ییزو مظاهرو او اعتصابونو اجازه ورکړل شوه، آزادې جریدې راووتې، او نیمه رسمي ګوندونو په فعالیت پیل وکړ. د (۱۳٤۵) کال په حمل کې (د افغانستان د خلق دموکراتیک ګوند) خپروونکی ارګان د (خلق) جریده راووتله او د هغې له بندیدو وروسته د

(پرچم) جريدې په خپريدو پيل وکړ. په همدې وخت کې له شوروي اتحاد څخه چې د افغانستان سره يې په اقتصادي، فرهنگي، او نظامي ساحو کې مرسته کوله، د ايډيالوجيکي تبليغ د پاره مجلې او کتابونه رارسيدل. په لږه موده کې د موکراسي د کيڼ لاسو گوندونو لاس ته ورغله. د لس کلونو د دموکراسۍ په موده کې د اوښتون د پړاو ادبياتو آزانگه د هر چا غوږ ته ورسيده.

د (۱۳۵۷ش) کال د ثور په اوومه نيټه د افغانستان د خلق دموکراتيک گوند له خوا د محمد داؤد رژيم ته خاتمه ورکړ شوه. دغه بدلون «ثور د ملي دموکراتيک انقلاب» په نامه وبلل شو او په (ملي سرود) کې يې خلکو ته د کور، کاليو، او ډوډۍ وعده ورکړ شوه. دا چې وروسته څه پيښ شول او څنگه سرې لښکرې افغانستان ته داخلې شوې زموږ د بحث اصلي موضوع نه ده.

د اوښتون پړاو د ادبياتو عمده محتويات د فيوډاليزم او امپرياليزم پر ضد مبارزه، د «ثور انقلاب» له برياوو څخه دفاع، دزيار کښانو او کارگرو له حقوقو څخه ملاتړ، انترناسيوناليزم، سوويتيزم، د شوروي- افغان دوستي، د «مليتونو» ترمينځ برابري، د گوندي مشرانو ستاينه، دارتجاع سپکاوی او غندنه، او داسې نور دي. د شکل له پلوه د دغه وخت شعر، شعار ته ورته دی، نيغ په نيغه د مطلب ټکی بيانوي، شعريت ته چنداني پاملرنه پکې نه ليدل کيږي او کله کله دوچو ښکنځلو سطحې ته را ټيټيږي. په اکثرو د استانونو کې د ابتذال او سطحي توب نخښې له

ورایه څرګندیږي.

له (۱۳٦٥ ش) کال نه را په دیخوا چې د نړۍ په اکثرو سیمو کې د آزادۍ وږمه وچلیده او بلبلانو ته د قفس دروازې خلاصې شوې په افغانستان کې هم دروغې جوړې د تګلارې په برکت یوه نسبي آزادي راغله. د تخلیق له آزادۍ سره په ادبیاتو کې څرګند تحول راغی. د غزل ژانر چې د شلمې پیړۍ په درشل کې له افغاني ادبیاتو څخه په تبعید محکوم شوی و، بیرته د ادب قلمروته راستون شو او د ګلونو په شیندلو او د عطر په پاشلو سره یې هر کلی وشو. حماسي (شعر) اورجز خواني ورته خپله کرسۍ خوشې کړه. په ناول او لنډو کیسو کې هم د فزیکي اخ وډب ځای اروايي حالاتو ونیو. په شعر او کیسه کې د پاسیفیزم او یو ډول عرفاني هیومانیزم خوا ته تمایل پیدا شو.

روشنفکران له سیاست او د کمانیزم نه تریوې اندازې بیزاره شول. د ارزښتونو بحران او د معنویت سقوط پرنوښتګرو لیکوالو او شاعرانو باندې ناوړه اغیزه وکړه. زړې لارې اغزنې شوې او د نوې لارې د پیدا کیدو دپاره هلو ځلو تراوسه کومه نتیجه نه ده ورکړې. زموږ دوخت شاعر د آرمانونو جنازه د ناامیدۍ په هدیره کې خاورو ته سپاري.

لیکن هلته لیرې په افق کې د رنګارنګ رڼاګانو اورلوبه (آتشبازي) ښکاري، ښايي چې دغه د جشنونو اورلوبه یوه ورځ دلته هم پیل شي. څوک څه پوهیږي ښايي . . .

د پښتونخوا ادبي بهیر:

د پښتونخوا معاصر ادب د شلمې پیړۍ له لومړۍ لسیزې څخه پیل کیږي. که څه هم په دې باره کې ځینې پوښتنې شته خو دا خبره له شک نه وتلې ده چې د همدغې پیړۍ په دوهمه لسیزه کې په پښتونخوا کې د معاصر ادب ډیرې ښکلې هنري بیلګې مینځ ته راغلې دي.

دادبي تاریخ لیکونکی د پښتونخوا معاصر ادبیات په دوو پړاوونو ویشي: لومړی پړاوېې د شلمې پیړۍ له لومړیو کلونو څخه پیلیږي تر (۱۹۴۷) کال پورې - چې له هندنه دانګریزانو د وتلووخت دی - دوام کوي. دوهم پړاو له (۱۹۴۷) کال نه را په دیخوا پیلیږي او تردې شیبې پورې دوام لري.

د پړاوونو د ویش د پاره داسې دلایل وړاندې کیږي: (۱) د لومړي پړاو عمده مضمون له انګریزي استعمار او د هغو له تالی څټو سره مبارزې ته وقف شوی دی. په داسې حال کې چې په دوهم پړاو کې دغه مضمون نشته. (۲) په لومړي پړاو کې د تعهد او پیغام ونډه زیاته ده، په دوهم پړاو کې عاطفي او جمالیاتي اړخ د پاملرنې په محراق کې واقع شوی دی. آیا دغه دلایل کافي دي؟

د پښتونخوا معاصر ادبْ د هماغه لومړي سرنه د شکل او محتوی له پلوه هم آهنګ راغلی دی. پخوا له دې چې راحت زاخیلي د (کونډه جینۍ) افسانه ولیکي پښتونثر د هنر له فلترنه تیر شوی و، روڼ او

ځلیدونکی نثر باب شوی و او د نویو ژانرو نومنلو ته تیار و. د پښتو د هنري نثر په فصاحت او ظرافت کې دارد و ژبې اغیزه هم له نظره نشو غورځولی. دلته د بوېې او سوچه پښتود بابولو په نامه ډېر د رانده الفاظ جوړ شول خو هلته د خوش آهنگی د پاره تلاش روان و او فصیح کلمات به یې انتخابول. دلته محتوی له فورم نه مخکې وه، خو هلته فورم له هماغه لومړی سرنه له محتوی سره عیار شوی و. دلته په ادب کې یو تدریجی انکشاف لیدل کیږي خو هلته د ادب لومړنی بیلګې هم ډېرې خوږې او ښکلې دي. دلته په شعر کې چلینج او رجز خوانی څپې وهي خو هلته په شعر کې اپولوجي (دفاع) او تریوې اندازې عدم تشدد او د عواطفو تلطیف او کله کله معصومانه عصیان لیدل کیږي.

د پښتونخوا ادبي بهیر په تیره د حمزه شعر د برو پښتنو د نوی نسل د ځوانانو د پاره د تقلید مرجع ګڼل کیږي. د اجمل ختټک په شعر کې دالتزام پله ډېره درنه ده نو د توازن پلویان یې، لکه څنګه چې ښایي، هنري ښکلاوې نشي درک کولی. غني په شعر کې د طنز مالګه ورګډه کړه او په (شعر) کې یې ملاحت پیدا شو. زمانې ستر شاعران په خپله غیږ کې وروزل. لیکن واقعیت دادی چې د پښتونخوا ادب د داستان په واسطه ډېر غني شوی دی.

په هره ټولنه کې چې صنعتي ژوند غزونې کوي نو ورسره د ناول او افسانو د لوستلو شوق هم زیاتیږي. په افغانستان کې سیاسي انقطاب

(پولاریزم) دافسانې او ناول د عام مقبولیت په لاره کې خنډ شو. په پښتونخوا کې د غاصبانه پالیسي په وجه پښتو، د پښتنو تاریخ او ملي غرور له ځوان نسل څخه واخیستل شول.

او په نتیجه کې د پښتو ناول او افسانې د عامولو او بابولو په برخه کې لازم پرمختګ ونشو.

د پښتو ادب راتلونکی سرنوشت یوځل بیا سیاسي حالاتو ته انتظار باسي. ددغه کتاب د لیکلو په وخت کې د افغانانو ترمنځ د ورور وژنې جګړه دوام لري. یوه ورځ به جګړه پای ته ورسیږي، نوی ژوند به پیل شي خو ځرګنده نه ده چې د پښتو ادب د پاره به څه ډول زیری د ځان سره ولري.

باغ د ګلو به سمسور وي مور به نه یو
د بلبلو په پری شوروی مور به نه یو

(پای)

لغتونه او اصطلاحات

آ- الف:

آتوکراسي (Autocracy):

په یونانی ژبه کې آتو د خپل او (کراتیه) د حکومت په معنی راځي ؛ آتوکراسي یعني هغه حکومت چې ټول واک او قدرت د یوه شخص په لاس کې وي، په عربي ورته مطلق العنان حکومت وايي او الفت صاحب يې شخصی حکومت بولي.

اپټیمیزم Optimism :

لاتینی کلمه ده چې خوشبینی ته وايي او د پسمیزم یعنی بدبیني

ضد معنی لري.

اتنوګرفي Ethnography :

په یونانـي کې (اتنوس) د توکم (نژاد) او ولس، ملت، په معنی راځي او ګرافیه د کښلو، لیکلو معنی لري. نو اتنوګرافي د بیلا بیلو نژادي او کلتوري ډلو ځانګړتیاوې بیانوي.

ادب غایه ده او که وسیله؟

غایۀ مقصد، هدف او د یوه شي پای ته ویل کیږي، دا چې ذاتي ارزښت لري نو غایه ده او ځینې نور پدې عقیده دي چې ادب د بل هدف (لکه: سیاست، مذهب، علم او اخلاقو) د تبلیغ د پاره وسیله ده.

اساطیر:

د اسطوره، کلمه وګورئ.

اسطـوره : هغه خیالي افسانې چې زیاتره د نړۍ د پیدا ښت او ما فوق بشري موجوداتو په باره کې ویل شوې وي چې د آرمان او اډیال معنی هم افاده کوي.

اغلوطات: د (اغلوط جمع) : نا سمه وینا (غلطه خبره) چې د ذهن غلوېې سمه هم وي.

اکزیستنسیا لیزم Existentialism : په انګلیسي اکزیستنس وجود او هستی ته ویل کیږی. اکزیستنسیالیزم (وجودی فلسفه) یو پیچلی فلسفي مکتب دی، چې په داستانونو کې بیان شوی دی. دا

فلسفه د تشویش او اضطراب نه ډک ژوند کې پخپل ابتکار له آزادۍ څخه په ګټې خپل ځان پخپله جوړوي.

اکسیالوجي (Axialogy) : د فلسفې هغه برخه ده چې ارزښتونه مطالعه کوي.

اخلاقیات (ایتکس) : د خیر او شر په معنی.

ایستیتیکس: (ښکلا پیژندنه).

التزام: پرځان باندې لازم ګرځول، پر غاړه اخیستل، ژمنه او تعهد کول.

امثال: د متلونو په معنی

امیانی: د (همیان او امیان) د نغدو پیسو ایښودلو کڅوړه چې تر ملا تړل کیږي.

انتقاد (نقد) : یوازې د عیب پلټولو وظیفه نه لري، بلکې د کره کولو په معنا هم دی.

انتقادی ریالیزم: دا د کره کتنې یو میتود دی، چې خلک د استثمار ګرې ضد دروي.

انطباع : د طبع له کلمې څخه اخیستل شوې ده، چې چاپیدل او (انتباه) ویښیدلو او خبریدلو ته وایي.

انطباعات: برداشتونه او اخیستنې.

اند: فکر، اندیشه، اندیښنه.

انقطاب: په قطبونو ویشل کیدل.

انګېرنه: ګمان کول، خیال کول.

اینید Aeneid: دا د فردوسي د شاهنامې غوندې حماسي اثردی؛ په لاتینه ژبه د (ویرژایل) شاعر له خوا په نظم شوی دی.

ابجکټویټي Objectivity: د مطلب اساسي او اصلي بڼه بیانول (عینیت ګرایی).

اوچرک: دواقعي پیښې واقعی راپور تاژلیکل یوادبي سبک ته هم ویل کیږي.

اودیسې Odyssay: د یوناني شاعر (هومر) نامتو حماسي اثردی.

اوډون: د (اوډل) له کلمې څخه روغ شوی چې ترتیب او نظم ته وایي.

اوریجینل Original: لومړی اثر

ایپیک Epic: د یونانې دا پیوس څخه اخیستل شوی دی او د سندرې، کیسې معنا لري. او داستاني اثرته ویل کیږي.

ایتکس Ethics: د فلسفې هغه څانګه چې اخلاقي ارزښتونو، لکه ښه او بد، حق او باطل باندې بحث کوي، یعنی د اخلاقو علم.

ایډیال Ideal: د بشپړتیا معیار، لوړ مثال، وروستی هدف.

ایلیاد Iliad: د یونانی شاعر (هومر) حماسي منظوم اثردی.

ایماژ Image: ذهني انځور «تصور» خیال، چې ایماژ د واقعیت تخیلي او عاطفي تصور دی.

ب:

باداسکې: لوېې څپې.

بادر: سرحد یا باردر په انګلیسي سرحد ته وايي Border

باولی: د ښکارنیولو د چل د زده کړې میدان یا باز، باښه

بروزې: پاسته او خوشبویه واښه چې په جوماتونو کې یې اچوي.

بشره: څیره، صورت

بـویـه: سوچه، خالص (بویه پښتو) هغه پښتو لیکنه چې پردي لغات پکې نه وي راغلي.

بلیغه وینا: فصحیه وینا چې د حال د مقتضی سره برابره وي.

بوروکراتیزم Bureaucratism: وخت ضایع کول، کاغذ پراني، سرګرداني

بېلزلیټر Belles letters: فرانسوي اصطلاح ده چې د هنري ادبیاتو معنا لري.

بیوولو Beowulf: دانګریزانو حماسي داستان دی.

پ:

پاستورال Postural: د شپنو سندرې.

پاسیفیزم Pacifism: سوله غوښتنه، سوله خوښونه.

پرسوناژ Personage : د نامتو شخص، د ډرامې د کرکټر په نامه راځي.

پرنسیپل Principle : لومړی قانون چې نور قوانین ورباندې جوړیږي.

پرنسیپونه: اصول ، اساسي قوانین.

پنشن Pention : د تقاعد معاش

پوټی: لړشان ، څیز ، ټوټه، ذره

پلورالیزم Pluralism : جمع، چې د دموکراسي مفهوم افاده کړي.

پولي: وریت شوي جوار ، د جوارو نیني، د جوارو تنباکې.

پیتار : ټوکری.

پسمیزم Pessimism : بدبیني.

ت:

تبیین الواجبات: د کتاب نوم دی چې بیانولو او څرګندولو ته هم وايي.

تراژیدی Tragedy : یوناني کلمه ده (تراګوډا) د وزې بغیدو ته وايي.

تطور : تحول، بدلیدل.

تکل : نیت، اراده، د حکمت خبره یا مهمه مفکوره اخیستل.

ټکستولوجي Textology : دمتن د پوهې علم

ج:

جاج : اندازه، قیاس، جایزه، اند، فکر، پام، اندیښنه

جاج اخیستل: اندازه کول، ارزښت ټاکل

جاګیرداري: جاګیر

جونګ: د اوښې بچی، د شعرونو مجموعه، منتخبات

چ:

چنغله: کوزده شوې، په نامه شوې نجلۍ، چنغاله.

ح:

حماسه: زړور توب، د تورې او میړانې داستان.

خ:

خاکه: د سکرومیده ګی، د لیکنې لنډه طرح .

د ډ:

دادا ییزم: د یوې ټولنې ناروغتیا څرګندوي Dadaism

دانتې Dante : دا یتالوي نامتو شاعر نظم دی.

دګماتیزم Dogmatism : په ټینګو سترګو د یوې عقیدې منل، مذهبي تعصب.

دل: ورغستلی، غنم چې ښه نه وي میده شوي (د خالصې دل) آسانه کار

ډینامیزم Dynamism : د تحریک قدرت، محرکه قوه، انرجي.

ډراماتیک Dramatic : نمایشي، مهیج، جالب،د ډرامې په شان

ډراماترجی Dramaturgy : انگریزي کلمه ده، د ډرامې فن ته ویل کیږي.

ډیوډی : د هلیز، دالان، سرپټی ځای.

Divine Comidy : الهی کمیدي.

ر:

رجز: ویاړنه، مفاخره، شعر، حماسی شعر .

رسالت : پیغام رسوونکی، تعهد او ژمنه .

رومان Roman : فرانسوي کلمه ده چې ناول یا داستان ته وایي یا شکلی خیال.

رومانتسیزم Romanticism : یو هنري میتود یا ادبي جریان دی، خیالات.

رمانس Romance: ناول، هنری تخیل .

ریالیزم Realism : واقعی، هنري متود، چې واقعیتونه په هنري بڼه انځور کړي.

ریفرندم Referendum :

په یوه سر نوشت ټاکونکې مسأله کې د ټولو خلکو رایو ته مراجعه کول

ریفورمیزم Reformisim : د اصلاحاتو غوښتنه د معتدلو لاروڅخه.

ژ:

ژانر Genre : جنس، ډول ، نوع، چې پخوانی آثار دري ژانرونه لري: ایپک، لیریک، ډراماتیک.

س:

ساینس فیکشن Science fiction : د هغو افسانو شرحه چې له واقعیت سره منطقي رابطه نه لري خود منلو وړوي.

ستاتس کو Status quo : مخالف تحول، په ادبي بنه ساتل .

سمبولیزم Simbolism : په رمزونو څرگندونی او توضیح .

سناریو Scenario: لاتیني کلمه ده. د فلم یا ډرامې مفصلې څرگندونې او شرحې ته وایي.

سنگینونه: درنده وسله او د سنگین جمعه ده.

سوریالیزم Surrealism : هنری مکتب یاجریان دی، چې فکرونه ظاهروي.

سوژه Subject : موضوع، مبحث، مضمون.

سهل ممتنع : هغه شعر دی چې اوریدل یې آسانه او ویل یې مشکل وي.

سید Cid : یو مشهور اسپانوي رومانس (داستان) دی چې د

غښتلی، ښاغلی معنا لري. د محمد (ص) اولادې ته هم وايي.

ش:

شهود :ليدل

ښ:

ښکالو: د پښو آواز، پس پسی، ګنګوسی.

غ:

غونی: د وجود ويښتان د بدن پوستکی.

ف:

فانتيزي Fantasy : خيال، تصور.

فرلانګ Farlong : دفاصلې واحد چې د ميل ۱/۸ برخه ده.

فزيکس Physics : طبيعی پوهنې.

فم: خوله، فوه، افواه، افواهات.

فورماسيون Formation : جوړښت، نظام.

فورماليزم Formalis m : شکل پرستی، د شکل ښکل.

فوکلور Folklore : فوک، وګړي، خلک. لور: عامیانه (دعوامو فرهنګ).

فيزيولوجي Physiology : د ژوند اورګانيزم، د ژوندي ژوي د بدن جوړښت.

فيوډاليزم Feudalism : مزد، مکافات، خانخاني، درعيت

ارباب.

ق:

قرض الشعر: د شعر تحلیل او ارزیابي، د شعر نقد کول.

قطب گرالي: استقطاب.

ک:

کپیتالیزم Capitalism : پانگه، سرمایه، سرمایه داري.

کرونولوجي Chronology : د تیرو پیښو ښودنه، نیټه لیک.

ککۍ: د سترگو تور، مشرې ښځې، د ناوې لقب.

کلاسیزم lassiismح تل پاتې، پخوانی ادب.

کلیشه يي کلیشه (Chelche) تکراري خبرې، یکنواخته وینا.

کمونیزم Communism : دخصوصي ملکیت له منځه وړل او لیرې کول.

کمیدی Comedy : درام چې خوښي راولي.

لام: د جنگ په نیت د پوځونو راغونډول.

لټریچر Literature : ادبیات.

لیبرالیزم Liberalism : په سیاسي او مذهبي چارو کې فردي آزادي.

لیریک Lyric : غنایی.

لیو: اخیر، نازک.

م:

مبغوض: د ښمن ګڼل شوی، بدا یسیدلی .

متمتکس Mathmatics: رضیات

متعهد : ژمن، التزام، متعهد لیکوال .

متکور : د جوارو یا غنمو نیم سوخته وریږي یا نیني شوي.

محاضرات: مخامخ سوال او ځواب (دادب پوهنې یوه څانګه ده)

مسخ : له اصلی شکل نه په بل یا خراب شکل او ښتل،

مضراب: د وهلو آله، درباب شهباز، زخمې .

مقوله: قول Category : کتګوري، وجیزه .

موسمی : د موسم تابع.

میلتن Milton: د بریتانیې نامتو شاعر دی 1608-1674 م

ن:

ناتورالیسم -نیچرالیزم Naturalism : طبیعت، مترادف، ماتریالیزم.

ناول Novel : رومان، ناول، لنډه کیسه.

نقد Criticism : ادبي کره کتنه، ادبی، نقد یا په تفصیل د یوه ادبي اثر ارزښت معلومول.

نقد الشعر و قرض الشعر: د شعر ارزیابي.

نکهت: خوشبويي.

PROPERTY OF ACKU
8514

نورم Norm: معیار، ماډل نمونې «بیلګې» میزان، مقیاس.

نیامت: نیت، قصد.

نیچرالیزم: ناتورالیسم.

نشنلیزم Nationalism: په فرانسوي کې ملت پالنې ته وایي. ملت پالنه.

و:

وجیزه: لنډ خبره چې له حکمت څخه ډکه وي یا د ژور فکر محصول وي.

ویرژل: Virgil: دروم نامتو شاعر دی.

هـ:

هاړ: تودوخه، اهاړ، د ګرمۍ موسم.

هلو: هیڅکله نه، بیخي، بالکل، د انکار کلمه.

هومر Homer: د یونان نامتو شاعر دی چې لس سدۍ مخکې له میلاد نه یې د «ایلیاد» او «اودیسې» په نوم حماسې په نظم کړې دي.

هیستوري ګرافي Historiograghy: تاریخ لیکنه.

هیومانیزم Humanism: بشر دوستي.

هیهات: افسوس، هی هی، آرمان آرمان.

یادونه:

زده کوونکی دې داستانونه، شعرونه، ډرامې، ادبي انتقادونه او د داسې نور موضوعات ولولي آزاد فکر دې وکړي او نورو سره دې پرې بحث وکړي. پرلاندې موضوعاتو دې مقالې ولیکي:

په‌ادب کې د ښځو برخه، د مطالعې ګټې ،د سواد زده کړه، د کارګټې، د افغانانو عالي صفتونه، ملي دودونه؛ د هیواد په‌وړاندې زموږ دندې، متلونه، خپلواکي او د مسلک تاکل.

History of Pashto Literature

(Modern Period)

By

M. Sidiq Rohi

Published

By

M.Sidiq Rohi Cultural Association

1999 Peshawar

دانش خپرندویه ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳